

memo

časopis pro orální historii / oral history journal

2024/1

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

středisko orální historie
katedra historie FPE ZČU

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Plzeň 2024 / 1

MEMO 2024/1

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a Vojenský historický ústav Praha,), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Karel Reháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen, Czech Republic), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), David King Dunaway (Department of English Language and Literature of New Mexico, Albuquerque, USA), Taťána Součková (Katedra historických věd a stredo-európskych štúdií FF UCM v Trnave, SR), Kathryn Nasstrom (University of San Francisco, USA)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beněš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpera (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University Hradec Králové), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valáš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilynskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Obálka / Cover: Petr Lobaz

Grafická úprava, sazba / Graphic design, print rate: Petr Kuranda

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum, s. r. o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz, fritzovamarie@gmail.com

Online verze dostupná z URL / Internet Access: www.oralhistory.cz a www.sohi.maweb.eu

© Naděžda Morávková

© SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

© viaCentrum, s. r. o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 14, číslo 1, 2024

OBSAH / CONTENTS

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Od orální historie až k odborným esejím / From oral history to scholarly essays
(Marie Fritzová) 5

STUDIE / STUDIES

Diferenciace narativů o československých legiích v orálně-historických rozhovorech
s Rusy žijícími v Česku / Differentiation of narratives about Czechoslovak legions
in oral-historical interviews with Russians living in the Czech Republic
(Igor Zavorotchenko a Irina Šulc) 7

Národní očista podle malého retribučního zákona – Případy z tabákové továrny v Písku /
National purge according to the small retribution law – Cases from the tobacco
factory in Písek
(Martina Schwubová) 34

Orální historie v biografickém a tematickém výzkumu: dva ideálně-typické
výzkumné přístupy a jejich specifika / Oral history in biographical
and thematic research: two ideal-typical research approaches and their specificities
(Jana Wohlmuth Markupová) 60

Využití českých filmů a seriálů ve výuce prvorepublikových dějin každodennosti
na základě obsahové analýzy vybraných učebnic / The Use of Czech Movies
and Series in Teaching of Interwar Daily Life in Czechoslovakia Based
on Content Analysis of Selected Textbooks
(Tamara Tomanová) 80

Ukrajina, ukrajinština a Češi v počátcích dvacátého století / Ukraine, the Ukrainian
language and the Czechs at the beginning of the twentieth century
(Miroslav Breitfelder) 113

ROZHOVORY, MATERIÁLY A ESEJE / INTERVIEWS, ARTICLES AND ESSAY

Hitlera zastřelili v kině?! – Reflexe reprezentace historické látky v populární
kinematografii a vliv západních ideologií
(Martin Šimek) 131

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS 142

CALL FOR PARTNERS 146

MEMO 2024/1

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Od orální historie až k odborným esejím / From oral history to scholarly essays

Marie Fritzová

První letošní číslo našeho časopisu MEMO přináší pět zdařilých studií. První z nich, z pera Igora Zavorotchenka a Iriny Šulc, je jedním z výstupů projektu *Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisné interview*. Jednalo se o dlouhodobý výzkum, který trval téměř tři roky, a to od dubna 2020 do prosince 2022. Hlavní výzkumná problematika se soustředila na vztah českých Rusů ke klíčovým otázkám moderních česko-ruských historických vztahů. Studie se pak věnuje rozličným narativům a pohledům na působení československých legií v Rusku (1914–1918) a nese název *Diferenciace narativů o československých legiích v orálně-historických rozhovorech s Rusy žijícími v Česku*. Autoři příspěvku si kladou otázku, jaké narativy mezi narátory převládají a do jaké míry je názor na tuto problematiku u narátorů ovlivněn specifickou postsovětskou perspektivou.

Druhý předkládaný článek je postaven na analýze archivních pramenů a jedná se o případovou studii reflektující historické události v tabákové továrně v Písku. Konkrétně se studie zaměřuje na proces tzv. „očisty“ a jejího průběhu v době odsunu. Martina Schwubová se zabývá malým dekretem a dopadem retribuce na zaměstnance továrny, popisuje situaci v době války a zaměřuje se na průběh retribuce v továrně. Dále se ve studii zabývá typologií trestných činů podle malého dekretu a vybranými kauzami. Autorka přibližuje pět případů: obžalobu z protekce, obvinění z podpory nacizmu, členství ve fašistických organizacích a případ očisty člena úřednického stavu.

Třetí, metodologicky orientovaná studie, nese název *Orální historie v biografickém a tematickém výzkumu: dva ideálně-typické výzkumné přístupy a jejich specifika*. Jana Wohlmuth Markupová čtivým a zároveň odborným způsobem analyzuje dva vybrané přístupy v orálně historických výzkumech, jmenovitě výzkum biografický a tematický. Autorka v úvodu svého textu oba přístupy nejprve definuje, aby je v dalších částech studie mohla podrobně komparovat. Snaží se přitom vystihnout specifika každého z nich, ale také upozorňuje na možná rizika, které s sebou aplikování daných přístupů v rámci výzkumné praxe nese.

Tamara Tomanová se ve své studii zabývá obsahovou analýzou vybraných českých středoškolských učebnic dějepisu a učebnic dějepisu pro základní školy. Z nepřeberného množství dějinných událostí si vybrala prvorepublikové dějiny každodennosti. Autorka zajímavým způsobem propojuje analýzu učebnic s možností využití českých filmů a seriálů v edukačním procesu, což se odráží v názvu příspěvku, který zní *Využití českých filmů a seriálů ve výuce prvorepublikových dějin každodennosti na základě obsahové analýzy vybraných učebnic*. Předkládaná studie může sloužit také jako metodický průvodce pro učitele, kteří chtějí svým studentům a studentkám toto období podnětným způsobem zprostředkovat.

Poslední prezentovanou studií je historická sonda do česko-ukrajinských vztahů. Článek je jedním z výstupů projektu *SGS-2023-001 – Co si беру na cestu a koho na ní potkám. Problematika současné migrace v teorii a praxi*. Miroslav Breitfelder v ní čtenáře seznamuje s fenoménem ukrajinské menšiny v Československu. Název publikované studie zní *Ukrajina, ukrajinština a Češi v počátcích dvacátého století*.

Závěr tohoto čísla patří zdařilé eseji Martina Šimka, který se podobně jako Tamara Tomanová věnuje hodnocení a využití audiovizuální tvorby ve výuce dějepisu. Esej vychází z reflexí a postřehů sesbíraných autorem během jeho působení na středních školách. Název textu je tedy více než příhodný: *Hitlera zastřelili v kině?! – Reflexe reprezentace historické látky v populární kinematografii a vliv západních ideologií*.

STUDIE/STUDIES

Diferenciace narativů o československých legiích v orálně-historických rozhovorech s Rusy žijícími v Česku / Differentiation of narratives about Czechoslovak legions in oral-historical interviews with Russians living in the Czech Republic

Igor Zavorotchenko a Irina Šulc

Abstrakt

Koncem roku 2022 byl dokončen výzkumný projekt „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisné interview“. Výzkum trval necelé tři roky, od dubna 2020 do prosince 2022. Výzkumný tým zajímal vztah českých Rusů ke klíčovým otázkám moderních česko-ruských dějin, mezi něž patřil zejména příběh československých legií (1914–1918). Při diskusi a interpretaci tohoto problému v rozhovorech se objevilo několik dominantních narativů. Zároveň je vidět, že hodnocení československých legionářů jako historických aktérů je do jisté míry homogenní, a to většinou spíše negativního charakteru. Autoři příspěvku se proto zamýšlí nad tím, do jaké míry je to dáno především specifickou postsovětskou perspektivou narátorů a do jaké míry s tím souvisejícím hodnocením působení československých legionářů na území bývalého ruského impéria v době občanské války.

Abstract

At the end of 2022, the research project „Czech Russians and crossroads of modern and contemporary history: biographical interviews“ was completed. The research took place over the course of approximately three years: from April 2020 to December 2022. Our research team was interested in the relationship of Czech Russians to key issues of modern Czech-Russian history, among which the story of the Czechoslovak legions (1914–1918) was focused on in particular. Several dominant narratives emerged when discussing and interpreting this issue within the interviews conducted during the course of the research. At the same time, it was observed that the assessment of Czechoslovak legionnaires as historical actors is to some extent homogeneous and rather negative in nature. The authors

will therefore consider whether this is mainly due to a specific post-Soviet perspective of the narrators.

Klíčová slova: Československá legie; čeští legionáři; čeští Rusové; orální historie.

Keywords: Czechoslovak Legions; Czech Legionnaires; Czech Russians; oral history.

Diferenciace narativů o československých legiích v orálně-historických rozhovorech s Rusy žijícími v Česku

1. Úvod

Analogie mezi rozdělením Československa a rozpadem Sovětského svazu leží na dosah a snadno se nabízí.¹ Jedním z následků rozpadu sovětského impéria byl i migrační proud z Ruska a dalších zemí bývalého SSSR do dvou nových nezávislých států. V důsledku otevření hranic a zvýšené migrace v Čechách se rozrostla ruská menšina, jejíž narativy se staly předmětem našeho výzkumného zájmu. Výzkum jsme nazvali „Čeští Rusové a křížovatký moderních a soudobých dějin: životopisné interview“. Projekt se soustředil na zkoumání historické paměti lidí, kteří se hlásí k ruské národnosti, jazyku a kultuře a dlouhodobě nebo trvale žijí v České republice. Naš výzkumný tým zajímal vztah Rusů ke klíčovým otázkám moderních česko-ruských dějin, k nimž patří zejména: československé legie v Rusku a ruská emigrace v Československu; osvobození Československa a Prahy (1944–1945); invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa (1968); sametová revoluce (1989) a kolaps SSSR.

2. Orálně-historický výzkum kolektivní paměti. Výzkumný projekt „Čeští Rusové...“

Historická věda se již dlouho zajímá o problémy paměti a vzpomínek. Během posledních několika desetiletí tento problém zaujímá přední místo v práci historiků/historiček. Samozřejmě taková témata nelze vyjmout z okruhu zájmu těch, kteří jsou zapojeni do orální historie. Této problematice přirozeně patří ústřední místo mezi metodologickými otázkami této dynamicky se rozvíjející oblasti v moderní historické vědě. To by nemělo být překvapivé vzhledem k úloze, kterou samotné vzpomínky hrají v orální historii. Ústní výpovědi očitých svědků o minulosti jsou hlavním předmětem orálního historického výzkumu. Paměť a proces zapamatování jsou ústředním bodem orální historie.

¹ Příspěvek byl původně zveřejněn během 8. mezinárodní konference České asociace orální historie „Rozdělení, přesto spolu: hranice v orálně-historické perspektivě“ (9.–10. února 2023, Bratislava).

O uvedených problémech pojednává například P. Thompson², A. Thomson³, L. Abrams⁴, A. Portelli⁵, A. Green⁶ a další⁷. S příchodem orální historie do českého prostředí byla věnována pozornost paměťovým problémům v orální historii a interakci orální historie se studiem paměti, a to například R. Švaříkovou–Slabákovou⁸, M. Vaňkem a P. Mückem.⁹ Diskuse pokračovala i později.¹⁰ Dalším příkladem výzkumného projektu, který se pokusil metodou orální historie prozkoumat historickou paměť určité skupiny, je i projekt, o kterém právě informujeme.

Projekt trval necelé tři roky, od dubna 2020 do prosince 2022, a byl financován Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v rámci grantu Specifický vysokoškolský výzkum.¹¹ Plánovali jsme provedení orálně-historických rozhovorů s několika desítkami zástupců ruské menšiny v Česku. Nicméně celá řada objektivních faktorů a okolností nezávislých na výzkumném týmu, ke kterým došlo v průběhu těchto let, dramaticky zkomplikovala realizaci projektu. Jaké faktory to jsou? Jde především o pandemii covidu-19, která se v Česku naplno projevila od března 2020. Pak je to záležitost objevení ruské stopy v případě výbuchu ve Vrběticích v roce 2021. Po něm následovalo vzájemné vyhoštění diplomatických obou stran a akutní zhoršení bilaterálních česko-ruských vztahů. A dalším z faktorů je též válka na Ukrajině, která začala v únoru 2022. Zejména

² THOMPSON, Paul. The voice of the past. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.) *The oral history reader*. London and New York: Routledge, 1998. ISBN 0-203-74420-9, s.21–28.

³ THOMSON, Alistair. Memory and Remembering in Oral History. In: RITCHIE, Donald (ed.) *The Oxford handbook of oral history*. NY: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-994506-1, s.77–95.

⁴ ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. London: Routledge, 2010. ISBN 0203849035.

⁵ PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The oral history reader*. New York: Routledge, 1998. ISBN 0415133521, s. 63–74.

⁶ GREEN, Anna. Can Memory Be Collective? In: RITCHIE, Donald (ed.) *The Oxford handbook of oral history*. NY: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-994506-1, s.96–111.

⁷ POPULAR MEMORY GROUP. Popular memory. *Theory, politics, method*. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.) *The oral history reader*. London and New York: Routledge, 1998. ISBN 0-203-74420-9, s.75–86.

⁸ ŠVAŘÍKOVÁ–SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí: Současná bádání v paměťových studiích, *Dějiny – Teorie - Kritika*, no. 02, 2007, s.232–255 [cit. 2020-03-13]. ISSN 12147249.

⁹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: *Teorie a praxe orální historie*, Praha: Karolinum Press, 2015. ISBN 9788024629315.

¹⁰ HLAVÁČEK, Jiří. Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin, *Časopis MEMO*, no. 2, 2012, s. 6–16. ISSN 1804-753X. POLIAKOVÁ, Martina – RAŠKA, Jakub – SMYČKA, Václav. Uzel na kapesníku: *vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha: Charles University in Prague, Faculty of Arts Press, 2014. ISBN 9788073085193.

¹¹ Projekt Specifického vysokoškolského výzkumu 260608 / 2020 Historicko-antropologický výzkum.

poslední dvě události představovaly vážné potíže při realizaci projektu, především co se týče možnosti oslovit zástupce ruské menšiny a přesvědčit je, aby poskytli rozhovor.¹² Po zahájení válečných akcí na Ukrajině se výzkumný tým rozhodl zastavit se na již shromážděných rozhovorech, aby byl zakotven stav historické paměti Rusů před krizí. Zejména válečná krize totiž může ovlivnit nebo výrazně změnit vnímání minulých událostí. V takovém případě by rozhovory zaznamenané po zahájení válečného konfliktu nebyly relevantní k těm, jež byly zaznamenány před jeho vypuknutím.

Nehledě na zmíněnou komplikaci byl však projekt nakonec úspěšně realizován a zúčastnilo se ho 39 lidí, kteří se identifikovali jako Rusové. V některých případech tak učinili s výhradami „nejsem pravý Rus“, s odkazem na místní subetnickou nebo subkulturní příslušnost („jsem Sibiřanka“, „donský kozák“), nebo dokonce nadetnickou („sovětský člověk“). V jednom případě došlo k sebeidentifikaci založené na oddělení se od Rusů v Rusku. Ve dvou případech byl použit argument s odkazem na historii první vlny emigrace v Československu („tehdy to bylo jednodušší, existovali Rusové, ale byli i Sověti a teď je také nutný termín, který mě oddělí od těch, kteří žijí v Rusku a podporují ruskou vládu“). To vše nás přivádí k poznatku, že hranice probíhají nejen po zemi, ale hlavní hranice vznikají v lidském vědomí.

Je třeba poznamenat, že název našeho projektu, tedy „Čeští Rusové“, jsme si jako identifikaci zkoumané skupiny vypůjčili od historika Ivana Savického, potomka emigranta a známého euroasijce Petra Savického, který právě takto identifikuje emigranty první vlny a jejich potomky. (Označení „první vlna emigrace“ ruská historiografie tradičně používá pro emigranty z Ruska po bolševickém převratu). Na tuto definici lze však nahlížet ze dvou hledisek. Prvním je poloha fyzická, druhým pak mentální. Během našeho výzkumu nás zajímala otázka, do jaké míry ovlivnil život v české společnosti historickou paměť Rusů, jak ji přeformátoval? Nebo řečeno metaforicky, nakolik se Rusové počestili? Předběžná analýza ukazuje, že narativy v interpretaci některých historických událostí se sblíží s narativy převažujícími v české společnosti u ruské mladé generace, která získala české základní, střední či vysoké vzdělání, nebo u Rusů starší generace, kteří zastávají liberální názory. Viditelná propast mezi českou interpretací je pozorována u lidí s konzervativními názory nebo u respondentů hodnotově více orientovaných na Rusko.

Pro ilustraci teze zmíněné v názvu se zaměříme právě na diferencující narativy. Jako příklad interpretace jsme si k tomu vybrali pouze jeden historický fenomén,

¹² ŠULC, Irina – ZAVOROTCHENKO, Igor. Eticko-právní, technické a metodologické aspekty orálně-historického výzkumu za pandemické doby na příkladu projektu „Čeští Rusové a křížovky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“, *Časopis MEMO*, no. 2, 2021, s. 138–155. ISSN 1804-753X.

proto mluvíme jen o hodnocení československých legií. Naším narátorům jsme nekladli jasně definované otázky. Když jsme se zabývali námi určeným obdobím, požádali jsme narátory, aby si vzpomněli na to, co o daném období vědí, a zhodnotili ho. Chtěli jsme pochopit, jaká vyprávění se lidem vynořují v myslí. Někteří z narátorů byli obeznámeni s tématem nadcházejícího rozhovoru, ale požádali jsme je, aby se předem nepřipravovali, nečetli literaturu, nesledovali filmy. Proto si níže můžeme všimnout, jak snadno vypravěči přecházejí z historie do současnosti, nechtějí zabíhat do historických detailů, ale spíše reflektují narativy, které už mají nashromážděné. V několika případech neměli narátoři k dějinám československých legionářů příliš co říci.

Než se dostaneme ke konkrétním příkladům, chceme stručně představit strukturu skupiny, se kterou jsme pracovali. Věková charakteristika: 3 narátoři ve věku 15–25 let, 34 narátorů ve věku 25–65 let a 2 narátoři ve věku 65 let a starší. Jak vidíme, nejvíce zastoupeni jsou lidé v aktivním věku.

Pozoruhodné je, že podle našich odhadů, založených na vnitřním pozorování, tvoří polovinu narátorů lidé s aktivním nebo částečně aktivním postavením v ruské menšině a šest z nich můžeme nazvat lídry veřejného mínění v této skupině. Z toho lze vyvodit, že narativy, jež vytvářejí a šíří, ovlivňují lidi, kteří se kolem nich shromažďují a sdílejí je. Takový závěr děláme na základě virtuální aktivity těchto lídrů na sociálních sítích a (nebo) na základě jejich aktivity v každodenním životě.

3. Historické pozadí a jeho interpretace

Příběh československých legií je v České republice dobře znám. Historie československých vojsk je úzce spjata s dějinami Ruska a Ukrajiny. Se svolením ruského cara se v Kyjevě již na počátku první světové války Češi žijící na území carského Ruska zformovali do České družiny. Češi nazývali své první vojenské útvary „ruskými legiemi“ a jejich příslušníky „ruskými legionáři“. Během války byly útvary posíleny o Čechy a Slováky, kteří dezertovali z rakousko-uherské armády a byli v ruském zajetí. „Ve vrcholné fázi rozvoje, po ruských revolucích roku 1917, dosahoval počet příslušníků legií v Rusku 60–70.000 mužů“¹³, ale „významnou roli jako politická opora československé zahraniční akce legie sehrály až v roce 1918, kdy zasáhly do vnitřního vývoje v porevolučním Rusku.“¹⁴. Anabáze československých legií, kdy legionáři v krátké době ovládli celou sibiřskou magistrálu až do Vladivostoku, se stala předmětem nejen vědeckého bádání¹⁵, ale i literární

¹³ PÁNEK, Jaroslav. *Dějiny českých zemí*. Karolinum, 2019, ISBN 978-80-246-3998-7, s. 392.

¹⁴ Tamtéž, s. 398.

¹⁵ Viz např. PICHLÍK, Karel, KLÍPA, Bohumír a ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Českoslovenští legionáři: (1914-1920)*. Praha: Mladá fronta, 1996. Archiv; sv. 74. ISBN 80-204-0580-1.; SAVICKÝ, Ivan. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha, Academia 1999. ISBN 80-200-0770-9.; PACNER, Karel. *Osudové okamžiky Československa*, 3., dopl. a přeprac.

reflexe¹⁶. V ruské historické paměti z celé bohaté historie československých legií zůstala snad jen tato epizoda a příslušníky legií dostali svoji přezdívku „Běločěši“. Ale z jakékoliv historické perspektivy není pochyb o tom, že samotná existence této vojenské organizace posílila autoritu Československé národní rady, která usilovala o uznání samostatného československého státu Dohodou. V české historické paměti roli československých legionářů při založení nového československého státu popisuje jednoznačně pozitivní narativ. V současné české a slovenské společnosti je v tomto ohledu dosaženo relativního konsensu. Jiný obraz se vytváří v historické paměti Rusů.

V první řadě narátoři hodnotí a interpretují roli československých legionářů v Rusku a teprve v druhé řadě přínos legionářů ke vzniku československého státu. Prvotní negativní hodnocení role československých legionářů v Rusku však ovlivňuje i další interpretaci. Je třeba okamžitě poznamenat, že, jak se zdá, pouze téma československých legionářů (na rozdíl od jiných nastolovaných) je v kolektivní paměti Rusů zakotveno více či méně jednoznačně, a to v negativní konotaci. To je pozorováno i u těch narátorů, kteří se snaží zaujmout neutrální postoj, nebo dokonce ospravedlnit pobyt legionářů v Rusku. Samozřejmě u každého narátora vystupuje nějaký aspekt do popředí. Hlavní rozpor mezi českým a ruským vyprávěním vidíme právě v rozdílnosti perspektiv, které následně vrůstají do vhodných mýtů. V průběhu výzkumu jsme se nesnažili bořit mýty, opravovat historická fakta nebo vyvracet nepravdivá fakta. Naším úkolem bylo shromáždit co nejvíce narativů a vyvodit z nich závěry.

4. Dominantní narativy při interpretaci tématu československé legie v Rusku

Vyčlenili jsme osm narativů, z nichž se nejčastěji opakují tři. První obsahuje úvahy o tom, zda jsou legionáři opravdu hrdinové, jestliže páchali na území Ruska loupeže a vraždy, a kromě toho zradili Kolčaka (vydali ho Sovětům, což předvídatelně vedlo k jeho smrti). Druhý souvisí s diskusí o přivlastnění či mytologizaci přivlastnění části ruského zlatého pokladu československými legionáři a následným vznikem Banky československých legií (též *Legiobanka*) v Praze a o celkové prosperitě nově vzniklé země. Třetí je narativ, který bychom nazvali známým francouzským výrazem „à la guerre comme à la guerre“.

Jak se ukázalo, v otázce hodnocení působení legionářů jak v Rusku, tak v Československu se nejhůře orientují mladí lidé, kteří studovali na českých základních/středních a vysokých školách. O historických událostech té doby mají velmi slabou představu, a proto je nemohou vůbec hodnotit. Možná to lze vysvětlit tím,

---

vyd. Praha: Brána, 2012. ISBN 978-80-7243-597-5; PÁNEK, Jaroslav. *Dějiny českých zemí*. Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3998-7; PRECLÍK, Vratislav. *Masaryk a legie*. Karviná: Paris, 2019. ISBN 978-80-87173-47-3.

¹⁶ Viz např. MEDEK, Rudolf. *Plukovník Švec*. 1928. Josef R. Vilímek. 145 s.

že pro mladou generaci nemá tato historická událost význam, protože události se odehrály před více než 100 lety a živá paměť o nich se k nim nedostala. Jak zdůrazňují Jan Vansina¹⁷ a manželé Jan a Aleida Assmanovi¹⁸, živá paměť trvá 80–100 let a pak by měla být nahrazena státní politikou podpory a posílení paměti. Další vysvětlení může souviset s hraničním stavem člověka, který se po vstupu do nového kulturního prostředí nedokázal dostatečně zakořenit, proto má potíže s hodnocením některých událostí z minulosti.

Zároveň je třeba poznamenat, že někteří narátoři hovořili o tom, že poté, co objevili mezery ve svých znalostech českých dějin, věnovali tomu dodatečně větší pozornost: četli knihy, sledovali filmy. V souvislosti s československými legiemi v Rusku se narátoři často zmiňují o Jaroslavu Haškovi, který v období občanské války bojoval na straně bolševiků, a o jeho románu „Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války“.

Téma československých legií v Rusku je zajímavé také tím, že několik našich narátorů pocházelo ze Sibíře nebo z Uralu. V těchto případech jsou často přenašeči živé historické paměti. Nutno podotknout, že jeden z narátorů kladl zvláštní důraz na to, že se na rozdíl od kolčakovců nezmiňuje o zverstvech legionářů.

***

„Na dvoře mé babičky kolčakovci popravovali rudé partyzány. V jejich kůlně ještě trčely kulky. Je to bolšemurtinský okres v tajze. U nás v Balachtě kolčakovci popravovali na dvoře místního kupce, usekávali hlavy šavlemi. O Čěších se tohle neříká. Je to jen v písničce. Nic takového se nestalo. Ale i tak říkají, že to nejsou naši lidé“ (Š. O., 52 let, novinářka, původem ze Sibíře).¹⁹ Podívejme se tedy na nejpopulárnější narativy.

¹⁷ VANSINA, Jan. *Oral tradition as history*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985. ISBN 0-299-10210-6.

¹⁸ ASSMANN, Aleida. History, Memory and the Genre of Testimony, *Poetics Today: The Humanities of Testimony*, vol. 27, no. 2, 2006, s. 261–273. ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3433-3. ASSMANN, Jan. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. ISBN 0674587391. ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. ASSMANN, Jan – CZAPLICKA, John. *Collective Memory and Cultural Identity. Cultural History / Cultural Studies: New German Critique*, no. 65, 1995, s. 125–133.

¹⁹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Š. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

5. Legionáři vs. Běločeši. Hrdinové vs. Zrádci

V prvním narativu, který se opakuje často, je kladen zvláštní důraz právě na „zvěřstva“ Běločechů a na jejich zradu admirála Alexandra Vasiljeviče Kolčaka, který se zapsal do dějin jako jeden z vůdců Bílého hnutí během ruské občanské války. V lednu 1920 byl při ústupu bílých vojsk v Irkutsku velením československého sboru vydán místním úřadům výměnou za volný průjezd československých jednotek do Vladivostoku. 7. února 1920 byl bez soudu zastřelen bolševiky.

***

„Zde mají standardní úsudek: legionáři jsou hrdinové (...) a proč hrdinové? A co dělali? (...) Jakmile mluvíš o tématu zvěřstev Běločechů na území Ruska, tak je to okamžitě uzavřené téma: ‚To vše je propaganda!‘ Říkám: ‚Ale existuje spousta svědectví, jsou, byly tam různé případy.‘ Prostě, jak se říká, pokud hrdinové nejsou, měli by se vymyslet. Země je malá. A k tomu ještě mentalita. Proto nejsou schopni vysvětlit, proč jsou hrdinové, nejsou schopni přijmout a neznají žádná jiná fakta. Když jim položíte banální otázku: ‚Takže chcete postavit pomník těm, kteří vydali Kolčaka na jistou smrt rudému teroru?‘ Protože, když jsem také říkal, že Hašek byl v řadách Rudé armády, tak to vyvolalo ihned agresi vůči mně: ‚Ty jsi... je to lež... propagandista.‘ Skutečnost, že je to v českých zdrojích uvedeno, je taky nezajímá. (směje se)“ (B. C., 40 let, podnikatel).²⁰

***

„Sibiř jejich průchod tvrdě pocítila, ovšem jde o velmi těžké časy, protože žádná armáda s sebou nemůže nést mnoho potravin. Musí nutně rabovat. To znamená, že ti, kteří měli na starosti zásobování armády, to dělají tak, že rabují vše, co je po ruce. Proto tam, kde armáda prochází, jsou vždy potíže s jídlem. Zvláště když jde o armádu, která vůbec nepovažuje za nutné brát ohled na místní obyvatelstvo. Proto to místní starousedlíci vědí... No, na Sibiři byly vždy problémy s jídlem. A místní starousedlíci si pamatují, jak za nimi šel hlad. Za legionáři. Protože potřebovali hodně jídla, jelikož nevěděli, nikdy nevěděli, kde by ho mohli sehnat. Proto se snažili sebrat vše. A počínali si velice tvrdě, Tomsk to méně zasáhlo, ale podél Transsibu, kudy jel ten jejich obrněný vlak...“ (M. F., 48 let, podnikatel, původem ze Sibiře).²¹

***

²⁰ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s B. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²¹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. F. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

„– (...) československými legionáři bylo zabito pět tisíc Rusů.

– Jak to víš? Tohle číslo slyším poprvé. (Otázka položena výzkumníci)

– Podívej se na Wikipedii, nevím, existují otevřené zdroje. Konflikt tam začal, jednak samotná historie je mlhavá a podivná, z nějakého důvodu bylo nutné do Československa jet přes Dálný východ. A když se situace nějak změnila a Sověti nabídli, aby se jelo přímo, českoslovenští legionáři se vzepřeli. Myslím, že kvůli tomu, že hodně s sebou vezli, měli celé vlaky. Včetně toho, že tamní továrny rozmontovali a uložili do železničních vagónů. A to nemluvím ještě o carském zlatě, pokud jde o carské zlato. Kdysi jsem sbíral zlaté mince pětirublovky. A jednou mi jistý manželský pár; z takových, vždyť víš, na okraji společnosti, přinesli – tady máme dědictví po babičce. Pět pětirublovek v perfektním stavu. Povídám: ‚Děda nebyl náhodou legionářem v Rusku?‘ Říkají: ‚Odkud to víte?‘ Říkám: ‚Tužil jsem to‘ (směje se)‘ (G. V., 55 let, podnikatel).²² Jedna z narátorek (J. G., 65 let, novinářka, původem z Vladivostoku, Rusko)²³ hovořila o českých legionářích v souvislosti s premiérou hry „Plukovník Švec“ v Národním divadle. A při této příležitosti se zeptala českého známého, kdo zradil Kolčaka. Narátorka však toto téma příliš nerozvíjela. Bylo zřejmé, že nechce mluvit otevřeně. Pouze dodala, že je s legionáři spojená spousta různých historek, ale nechtěla se do toho příliš ponořovat.

***

„Náš učitelka dějepisu <na české škole> mluvila o tom, jak se českých legionářů báli... Rudá armáda, Rudoarmějci se jich báli. Rudá armáda už tehdy byla, ano. A že se v řadách Rudé armády proslýchalo, že je lepší bojovat s čertem než s Čechem. Neřekl bych, že je to nějaká zásluha, ale nám to prezentovali jako jakousi zásluhu“ (Ž.N., 15 let, žák).²⁴

***

„... zde jsou přímo idealizováni jako národní hrdinové, kteří jsou ti správní, všechno, jak má být. No a přirozeně, že teď v postsovětském období ještě mnohonásobně více idealizují, protože byli přece nejen proti Němcům, ale také proti rudoarmějcům“ (T. A., 26 let, student).²⁵

***

²² Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s G. V. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²³ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s J. G. V rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²⁴ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Ž.N. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²⁵ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s T. A. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

– Nikdy jsem o tom nepřemýšlela, protože to jsou žoldáci. To je všechno. Každý má svůj zájem, žoldák má zájem jen vydělávat. Hrdinové? Požádali je tehdy, aby šli, ta vláda je požádala. Žoldáci nemohou být hrdinové. Vydělávají, to je všechno. Nejsou to hrdinové. Hrdinové jsou jednotlivci, a stejně si myslím, že hrdinství je někdy třeba projevovat kvůli něčemu jinému. Kvůli záchraně – ano... co se hrdinství týče, mám spoustu otázek. A vůbec: kdo je to hrdina? Ten, kdo zachránil život, ten ano, anebo nějaký... jenž zabil jistý počet <lidí>, ten taky“ (L. M., 51 let, průvodkyně, původem ze Sibíře).²⁶

***

„O legionářích jsem si také nevytvořil jednoznačný názor. Já jsem četla, že když se ve dvacátém roce vrátili do nově vzniklé republiky, nevyvolali u místních obyvatel takové nadšení. Rusové i Češi mají obecně jiný názor na to, kdo byli tito legionáři a jsou-li hrdinové, nebo vrazi. Tedy v ruských dějinách, tzn. podle oficiálních zdrojů, byli Češi barbari, kteří jen ničili a zabíjeli. A Rusové, jako by se tam bolševici bránili, a tedy byli v právu. A Češi mluví o tom, že legionáři byli hrdinové, kteří ve skutečnosti vykonali hrdinský čin ve jménu vzniku Československa a došli tam až na Sibiř, až do Vladivostoku. Tedy tohle nevím, upřímně řečeno, protože když jsem toto téma studovala, stále nevím, čemu mám věřit. Protože někdo říká, že Češi jsou zrádci a že přece jen přešli... Všichni jsme přece byli v Dohodě. To znamená, že slovenské a české jednotky byly rozpuštěny. Čili původně byly součástí ruské armády. Jako součást... ano, jako součást ruské armády. V osmnáctém roce byly rozpuštěny. Prostě jim dali zbraně a pak byli už jen jako civilisté. Čili mohli dělat vše, co se jim zlíbí. Měli na to zbraně a měli důvěru, což je hlavní. A pak, tedy podle neoficiálních zdrojů, nevím, jestli je to pravda, nebo ne, ale nakonec se prodali Rakousko-Uhersku a díky ruskému zlatu se vrátili zpět do Československa živí, zdraví a bez úhony. Ale nevím, jestli je to pravda, nebo ne. To jsou neoficiální zdroje. Ráda studuji neoficiální zdroje a porovnávám je s oficiálními, protože z toho lze získat nějaké to zrno pravdy“ (J. T., 25 let, studentka).²⁷

Několik narátorů během rozhovorů zmiňovalo píseň obsahující slova „napadli nás zlí Češi“. Podle všeho jde o následující lidovou píseň (Píseň altajských partyzánů, 1919).²⁸

²⁶ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²⁷ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s J. T. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

²⁸ Píseň altajských partyzánů (1919). [Online] Dostupné z URL: <https://proza.ru/2010/08/26/308> [Cit. 2023-12-25]. [In Russ.]

*Otec můj byl rozený oráč
 a já s ním pracoval.
 Napadli nás zlí Češi,
 zapálili rodnou ves.
 Otec zabit byl první kulkou,
 matku upálili zaživa.
 Sestru odvěkli do zajetí
 a já jsem osiřel.
 Tři dny, tři noci jsem se snažil
 sestře ze zajetí pomoci.
 A na čtvrtý den
 jsem ji ze zajetí ukradl.
 Posadil jsem ji do člunu,
 tiše jsme pluli po řece.
 Však najednou ze křoví
 přišla rána osudná.
 Padouch vypálil zrádnou kulku,
 zabil mou krásnou sestru.
 Sestra ze člunu vypadla,
 zůstal jsem na světě sám.
 Vystoupím na horu strmou
 a podívám se na rodný kraj—
 Hoří, hoří moje ves,
 hoří celá má vlast!.²⁹*

6. Kolčakovo zlato (zlatá rezerva Ruského impéria)

Druhým nebo lépe řečeno prvním konkurujícím tématem, co se popularity týče, je carské zlato, zlatá rezerva Ruska. Také se mu říká Kolčakovo zlato, které bylo svěřeno pod ochranu československých legionářů: Češi zlato ukradli. Slyšeli jsme mýtus o Kolčakově zlatu, ale neexistují důkazy.

***

„Slyšela jsem o legionářích. A o zlatě, které údajně ukradli. Ovšem žádný důkaz není (usmívá se). Ale zase, když už jsem se tady usadila, tak mě to začalo víc zajímat. Vždyť oni za Rusko bojovali v první světové válce. Tito legionáři. A proč

²⁹ Lidová píseň „Otec můj byl rozený oráč...“ je folklorizovanou verzí básně D. V. Venevitinova „Řekova píseň“ (1825). Jsou známy nejméně dvě desítky nahrávek této písně, která je mimořádně rozšířena v prostředí ruského a kozáckého obyvatelstva na Donu, v Brjanské, Kalužské, Vologodské, Omské a Kirovské oblasti Ruska, na Jižním Uralu, v Udmurdsku, Baškirsku, Altajsku, Příkamsku, Přímoří aj [Online] Dostupné z URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/ls10_program_neckludov3.htm> [Cit. 2023-12-25]. [In Russ.]

přešli na stranu bílých? Protože sovětská moc, když přišla, řekla: nemusíte za nás bojovat. Bylo to tak, že? Proč to dělali? Možná kvůli zlatu? Možná kvůli penězům? Proč bojovat někde na Sibiři, za jakýsi ruský stát? Není mi to moc jasné. Dokonce jsem slyšela verzi, že leží <to zlato> na dně Bajkalu (směje se). I když, buď je to náhoda, nebo ne, vím, že oni tu hned po návratu do Československa začali nějaké banky zřizovat. Čili odněkud museli mít peníze, aby je začali zřizovat. Ale bez důkazů je těžké něco tvrdit“ (K. B., 41 let, podnikatelka).³⁰

***

„Ne, samozřejmě historicky si něco pamatuji, že to byli legionáři, kteří ty komunisty hnali až do Vladivostoku. Poté jak oni... někdo zůstal, pak někdo odcházel přes Vladivostok, přes Čínu. Takže nějaké tamní věci... šlohl tam Kolčakovo zlato (směje se), které odvezli. Česko se pak pozvedlo právě díky tomuto zlatu. Někde jsem právě jakási historická fakta slyšela už předtím“ (L. M., průvodkyně, původem ze Sibiře).³¹

***

„No, jsou to právě na Sibiři jakési události, oni <českoslovenští legionáři> tudy přece procházeli. Čili nějaké zmínky, nějaké výpady, že prý jako někde tam zůstalo – to zlato, které bylo zachyceno českými legionáři, není jasné co, a poté, že se Česko zvedlo. Tohle vše se jen jaksi sem tam mihotalo, ale nelze říct, že najisto. Byly takové náznaky v podobě ozvěn, jako že někde někdo něco slyšel, někdo někde diskutoval“ (L. O., 48 let, podnikatelka, původem ze Sibiře).³²

***

„Je to taková sci-fi, dobrodružný příběh ze všech stran, protože nikdo vlastně doposud neví, jak to vlastně bylo a kde je tohle to zlato. Jedna z verzí je, že Češi odvezli toto zlato a právě to byl základ blahobytu Československa v následujícím období. No, to je jedna z verzí, nejsem příznivcem žádné. Proto se žádné stopy toho zlata nenašly. Ale tehdy vůbec bylo obrovské množství hodnot z Ruska vyvezeno také šlechtou a zahrabáno do země a převedeno do švýcarských bank“ (L. M., 51 let, podnikatelka).³³

***

³⁰ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s K. B. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³¹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³² Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³³ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

„<Režisér> Michalkov natočil něco jako filmový dokument. O legionářích a zlatě. A v něm mluvila žena z Charbinu, jejíž jméno je dokonce v titulcích. Na začátku říká: „Můj otec držel hlidku a nějaké bedny naložili, jedna bedna spadla a odtud se vysypaly zlaté mince. A on držel hlidku a s ním ještě jeden Čech a ten řekl: ‚Pojďme něco z toho ukrást.‘ Otec to odmítl. A ten ukradl a pak ho našli a popravili toho druhého.“ Kdyby se ten film našel, můžete se na něj podívat, ona tam vypráví tento příběh ze vzpomínek svého otce. Takže někdo říká <dokonce že nyní je toto carské zlato> v Japonsku. Zlato se do země nepropadne“ (S. I., 55 let, kvalifikovaný dělník).³⁴

7. À la guerre comme à la guerre. To vše je složité. Vinni jsou jednak jedni, jednak ti druzí, a zároveň nikdo není vinen

Zdá se nám, že třetí narativ, co se popularity týče, má neutrální zabarvení a vytvořil se již pod vlivem českého prostředí.

***

„Toto téma jsem objevoval v různých publikacích. Jednu z nich jsem si zapamatoval velice dobře, jmenovala se ‚Rudý a bílý teror‘, ve fotografiích. Snad mě ďábel ponouknul, abych v ní zalistoval. Z těch hrůz, které jsem v této knize uviděl jako svědectví bílého teroru, svědectví rudého teroru, mám dodnes noční můry na toto téma, co všechno jedni lidé prováděli s jinými lidmi, jak z těch českých legionářů zaživa strhávali kůži a smažili je tam na mírném ohni a podobně a tak dále. Proto si musíme myslet, že také oni, poté, co dostali do svých rukou nějaké protivníky, mohli je takto mučit a tak dále. A všechno je naprosto vzájemné, víš? To je samozřejmé... tady v tom všem nelze zůstat čistým“ (H. L., muž, 48 let, zaměstnanec knihovny, vystudovaný učitel dějepisu).³⁵

***

„Ale řeknu to tak, že je těžké vynášet nějaké hodnotící soudy, protože jedni říkají, že českoslovenští legionáři byli hrdinové. Jiní říkají, že ne, byli to ‚machnovci‘, zhruba řečeno. Víte, jsem člověk, který za války nežil a nebyl ve válce. Těžko soudit, kdo a jak by se v té době choval. A v každé válce i v dnešní době je vždy to, čemu my, právníci, říkáme, válečné zločiny, ty <teré> jsou páčány proti míru, proti lidskosti. Je to skutečnost, je naivní hovořit něco o konvenci zacházení s válečnými zajatci nebo něco jiného. Těžko je soudit. Byla to válka.

³⁴ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s S. I. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³⁵ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s H. L. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Byli ve velmi nejednoznačné situaci. To znamená, že Kolčaka vydali. Takže otázka, zhruba řečeno, „Na které straně stáli?“ je velmi rétorická. A nechci nikoho soudit, byla taková doba (F. M., 37 let, právník).³⁶

***

„Ale pokud vím, vznikla tam poněkud absurdní situace. Nevím, jak to hodnotí Češi, ale jak tomu rozumím, část těchto oddílů se ocitla v Rusku, na území tehdejšího Sovětského svazu. Řekněme to takto: z jejich strany bylo neúmyslné ocitnout se tak daleko od hranice a v zásadě na území Sovětského svazu. A to měli opravdu velmi komplikovanou situaci s návratem. Mohu se mýlit, ale zdá se, že tam byly nějaké i vojenské potyčky obyčejného civilního obyvatelstva přímo s touto částí českých legionářů, nebo jak se jim alespoň v ruských zdrojích říkalo – s Běločechy. Slyšela jsem o nich, myslím, ještě ve škole. A pak ještě v rámci kurzu historie na <...> bakalářském studiu. Zdá se mi to jako poněkud komické a nesprávné slovo o válce a válčení – poněkud taková netoxická a strategicky podivná situace. Čeští legionáři jednali v kontextu své doby a událostí. A konkrétně v kontextu světové války“ (M. T., 25 let, studentka).³⁷

***

„Ne, <tohle> chápu, že by měl existovat jiný postoj ze strany Česka jako státu, jako českého národa, ze strany Rusů, kteří by se na to měli jaksí dívat trochu jinýma očima. Pro Česko je určitě jedním ze základních kamenů československé státnosti to, že legionáři svým působením na Sibiři, i když kde je Sibiř a kde Československo, skutečně v bojích dobyli právo Československa být nezávislým státem. Když byl výsledek dosažen 28. října roku 1918, legionáři splnili svou funkci pro svou zemi. To, že se jejich úkol zcela neshodoval s úkoly Bílého hnutí na Sibiři, je problém nejen Čechů, ale i Bílého hnutí, že tam pokračovaly všechny tyto hádky. Pokračovaly všechny tyto potyčky uvnitř jednotlivých částí, něco, co nedokázalo koordinovat jednání. Řada nekonečných náhod, nahodilých rozcestí, kterými Bílé hnutí procházelo v letech, kdy existovalo na Sibiři. A že Češi v tom všem nedokázali sehrát roli, kterou by mohli sehrát, to není vina Čechů. I když ty incidenty, které se tam staly, si určitě zaslouží odsouzení. Měli se vyhnout rabování“ (P. V., 48 let, fotograf, průvodce, původem z Uralu).³⁸

***

³⁶ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s F. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³⁷ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. T. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

³⁸ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s P. V. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

„Takže proto je vůči legionářům takový postoj. Voják ve víru okolností. Nic jiného“ (Š. O., 52 let, novinářka, původem ze Sibíře).³⁹

Narativ	Nejvíc zjevně podporující narátoři
Legionáři vs. Běločeši. Hrdinové vs. zrádci	Ž. N., 15 let, žák, J. T., 25 let, studentka, T. A., 26 let, student, B. C., 40 let, podnikatel, M. F., 48 let, podnikatel, původem ze Sibíře, L. M., 51 let, průvodkyně, původem ze Sibíře, G. V., 55 let, podnikatel, J. G., 65 let, novinářka, původem z Dálného východu
Kolčakovo zlato (zlatá rezerva ruského impéria)	K. B., 41 let, podnikatelka, L. O., 48 let, podnikatelka, původem ze Sibíře, L. M., 51 let, průvodkyně, původem ze Sibíře, S. I., 55 let, kvalifikovaný dělník
À la guerre comme à la guerre	M. T., 25 let, studentka, F. M., 37 let, právník, P. V., 48 let, fotograf, průvodce, původem z Uralu, H. L., muž, 48 let, knihovník, učitel dějepisu

Tab. 1. Dominantní narativy a narátoři

Je třeba zmínit několik dalších narativů, které se také vyskytují, i když zřídka.

8. Další narativy

8. 1. Legionářská vzpoura jako spouštěč občanské války

„Ano, byli to, dá se říct, pravděpodobně hlavně žoldáci v ruské občanské válce. Posloužili jako spouštěč. Chápu to tak, že k zahájení této války tam na Uralu, kvůli určitým událostem, začaly, obecně vzato, nějaké boje. Také je tam legendárně spojují s carským zlatem (směje se.) Jsou to jen legendy o tom, že tato česká legie nějakým způsobem vyvezla do Česka toto carské zlato. A prý díky tomu se Česko svého času trochu zvedlo, řekneme to takhle“ (L. E., 52 let, podnikatel).⁴⁰

³⁹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Š. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴⁰ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. E. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

8. 2. Legionáři – důležitý fenomén pro Česko a nedůležitý pro Rusko

„To je mimochodem věc, kterou jsem slyšel tady, protože v Rusku si nepamatují, že by nám o tom alespoň ve škole říkali. (...) Dokonce jsem o tom četl, protože jsem jel do Prahy, byla tam reklama, že stojí nějaký vlak. No, bylo to vlastně jako vtip. Taková dětská parní lokomotiva, naprosto nejapná.

Koukám, ještě rusky je napsáno. Co to je v Česku a v ruštině? Tento jazyk tady přece máme zakázaný. Jazyk okupantů'. Četl jsem, že jsou to prý skoro národní hrdinové a vůbec úžasní lidé. A v ruštině (ruském segmentu internetu – pozn. autorů) informace, že jde o loupež, násilí. Nikdo je nebere vážně, protože, no... Ještě si pamatují, že tam byla reklama typu – dobyli Sibiř. Ale prosím vás, je to přece směšné! Jakási tlupa několik stovek mužů, kolik jich tam bylo? Nepamatují si.

– Asi padesát tisíc. (Odpovídá výzkumník)

– Aha, ale i tak. Co mohou dobyt? Je to k smíchu, co jiného. Copak oni tam Českou republiku vytvořili, nebo co? A pak mi jedna ztřeštěná ruská nacionalistka řekla, že za tyto peníze jsou postaveny všechny ty krásné budovy v centru Prahy a že to všechno narabovali <... na Sibiři>. No, samozřejmě jsem se tomu zasmál. Zdá se mi, že tito legionáři vůbec jsou nějakou mytologií. Neberu to vážně. Stejně jako v naší historii existují nějaké mytické bitvy, které se staly a la hrdinskými. Jsou tam ti panfilovci, kteří de facto neexistovali. Tohle mi připadá ze stejné řady. Že prý jsme to tam kdysi Rusům nandali. V naší zemi to podle mě asi nikdo neví. Tím spíše to nebere vážně“ (M. B., 33 let, lékař, původem ze Sibiře).⁴¹

***

„Význam pro Česko podle mě určitě je. Chápu to tak, že se stali hrdiny. Dalo by se říci, že jsou vnímáni jako hrdinové, kteří se dostali z ciziny domů velmi obtížnými cestami. I přesto, podle mého názoru, sehráli roli při vzniku samostatného Československa. Tedy jako politická síla. Ale pokud jde o Rusko, nejsem na to samozřejmě odbornice. Vím, že jejich role je vnímána spíše negativně. Zejména na Sibiři nebo v těchto místech. A na kulturní úrovni jsou tam nějaké písně. Ale jak jsem pochopila, byli taky... To znamená, že byli jednou ze sil, které v tu chvíli měnily uspořádání těchto politických akcí. Je těžké říci, zda to bylo dobré pro Rusko, nebo špatné. Možná i bez účasti by se všechno vyvinulo zhruba

⁴¹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. B. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

stejně. A možná že ne. Je to pro mě těžké hodnotit. Pro Čechy je to samozřejmě mnohem významnější událost než pro Rusko. V dějinách Ruska se mi to zdá [být nevýznamné]“ (D. B., novinářka).⁴²

***

„Ne, zlato samozřejmě bylo. Jen tam není jasné, co se s ním nakonec stalo. Ovšem tam i tady je taková velká otázka, co se s tím stalo, odkud se vzala legionářská banka po návratu všech těchto legionářů. Tedy z jakých peněz? Ovšem podle mého názoru se ale zdá, že, jak říkají čeští historici, nemohli tolik krást. Jako by fyzicky nemohli odnést tolik zlata. No, mohli tolik, kolik tam bylo všeho nezaučtovaného. Ale jsou to velmi talentovaní podnikatelé, jim se tam na Sibiři dařilo dělat byznys. No, asi tak se tam mluví. Obecně vzato nikdo neprokázal ani jedno, ani druhé, že někdo tam...“ (E. C., 50 let, programátor).⁴³

***

„Tam se o ně v mém prostředí žádný zvláštní historický zájem neprojevoval. Protože, no, jacísi legionáři... V Rusku se o nich více hovořilo jako o těch, kteří ukradli ruské zlato, odvezli ho. Tak to je...“ (J. G., 65 let, novinářka, původem z Vladivostoku).⁴⁴

8. 3. Památníky legionářů v Rusku se nehodí

„Pro mě legionáři nejsou události, není to otázka. Neobviňuji je z krádeže ruského zlata, protože pro mě je důležitý princip historické presumpce nevinny. To je důležité. Pro nás na Sibiři mají nálepkou, zapsali se pod logem Běločeši. Dokonce existuje i píseň ‚Napadli nás zlí Češi, zapálili rodnou ves‘. To znamená, že zde zanechali špatnou, nedobrou stopu. (...) Ale obviňovat je z toho, že se snažili dostat do své vlasti, je hloupé. Vojáci ve válce. A jeli domů. Copak se jim dá něco vyčítat? Projeli podle mě s minimálními oběťmi v této situaci, s minimálními oběťmi pro sebe i pro ostatní. Nelíbí se mi, že jim tam staví pomníky v padesáti devíti regionech. Myslím, že by stačil v Samaře, odkud vyjeli, a ve Vladivostoku. Tam sice mají pohřebiště, ale to Rusy nějak zlobí. Například u nás v novinách ‚Krasnojarskij rabočij‘ nedávno otiskli příspěvek: Chlebunek to byl, myslím, historik z Karlovy univerzity, zabývá se legionáři. Kontaktoval

⁴² Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s D. B. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴³ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s E. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴⁴ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s J. G. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

tam místní. A oni říkají: 'Proč tedy naši partyzáni nejsou pohřbeni? Vždyť oni také... Jsou bezejmenní a Čechům se staví pomník'. Čili jde o jakousi nadbytečnost uctívání. A na ruské straně, podle mě, budou tyto pomníky v takovém množství dráždit“ (Š. O., 52 let, novinářka, původem ze Sibíře).⁴⁵

8. 4. Bojovali na straně bolševiků, usilovali o dobro

„Tedy i v Rusku, jak to vypadá asi (...) čeští legionáři a oni tam jaksi sloužili. To znamená, že pomáhali těm komunistům, v té době je pravděpodobně lepší říkat bolševikům. A pak zašli velmi daleko, téměř dorazili do Vladivostoku, co tam dělali..., asi konali dobro. Takže v určitém okamžiku jim bylo řečeno, jako že prý rozhodli je všechny zabít. Nevím proč a jak, ale tohle je něco, co jim bylo řečeno, jako že pryč s vámi, už vás nepotřebujeme, čili táhněte k čertu. To se jim moc nelíbilo, což způsobilo, že uspořádali ještě větší jatka. To znamená, že se tam věšelo. A pak se odněkud objevilo zlato. Měli velice mnoho zlata a věšeli lidi. A pravděpodobně se vrátili do Česka. Vůbec si neumím představit, jak by se to mohlo stát, ale to je přibližně to, co o československé legii vím“ (O. U., 28 let, studentka, v Česku žije od svých 11 let).⁴⁶

8. 5. Radikální názor: Legionáři nesehráli v historii Československa žádnou roli

Podle mého názoru žádnou roli pro Česko nesehráli, přišli a rozpustili se. Ten Hašek sem přinesl komunistické ideje. Po tom (...) svém legionářství, není jasné, kde (...) navštívil Čínu, něco dalšího. Existují o něm všelijaké tajemné příběhy. Nevím, nemyslím, že by legionáři sehráli nějakou roli v dějinách Československa.

Generál Gajda už nikdy nehrál politickou roli. Zajímavý příběh je, proč jsem to musel zjišťovat. Můj nejbližší přítel má ruskou manželku Olgu Ušakovou, která je potomkyně admirála Ušakova v přímé linii. Jedná se o šlechticko-důstojnickou rodinu. Její prastrýc Boris Ušakov byl pravou rukou generála Gajdy. Tomu se podařilo udělit mu hodnost plukovníka, takže mu stojí pomník v Irkutsku. Někde tam byl roztrhán (...) zkrátka... Proto jsem se s generálem Gajdou a legionáři seznámil, poznal jejich celkovou cestu. Nechci říkat, že jsem studoval otázku. Ale aspoň jsem si počel“ (R. U., muž, 65 let, penzista).⁴⁷

⁴⁵ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Š. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴⁶ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s O. U. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴⁷ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s R. U. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

8. 6. Aplikace českých narativů

Kromě toho jsme narazili na příklad, kdy narátor artikuluje ryze české narativy („Šli v míru, snažili se jít v míru přes Rusko“, „Lze pochopit lidi, kteří se pokusili vrátit do své vlasti a nechápou, co se děje. Na jedné straně se zdá, že vám Lenin dává zelenou. Na druhou stranu tomu vlastně bránily všechny nižší orgány“, „Tohle je jedinečná operace. A já jen žasnu, že se jí podařilo uskutečnit. Ani nevím, koho si mám vážít víc, jestli národního charakteru, touhy vrátit se do vlasti, nebo opravdu sebezáchovy malého národa“, „Čechoslováci nekradli žádné zlato. To ukradli a uloupili bolševici. A to bylo tehdy, ve skutečnosti prý prodáno do zahraničí, aby se podpořil bolševický stát.“⁴⁸ Narátor je ale organizátorem bezplatných kurzů pro rusky mluvící obyvatele Prahy, kde čeští, rusky mluvící novináři seznamovali účastníky s hlavními milníky českých dějin. Další takový příklad se nám nepodařilo zaznamenat, ale to nevylučuje jeho existenci a šíření v ruskojazyčném prostředí. Narátor však pokračoval ještě dál a spojil touhu studentů ze Sibíře a Uralu studovat v České republice s událostmi, které se odehrály před 100 lety: „Takže lidé, kteří o tom slyšeli jako děti, skončili v České republice samozřejmě kvůli tomu mýtu o Čechoslovácích, kteří přišli přes jejich města, přes jejich vesnice. A určitě existuje spousta detailů, které jim pomohly zamilovat se do České republiky.“⁴⁹

9. Interpretace dominantních narativů

Analytickým nástrojem pro analýzu a interpretaci narativů, o nichž jsme hovořili výše, může být popsáný J. V. Wertschem⁵⁰ a R. Garagezovem⁵¹ pojem schematické narativní šablony ruského historického vyprávění.⁵² J. Wertsch provedl ve své knize speciální analýzu kolektivní paměti z hlediska sociokulturního přístupu

⁴⁸ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s N. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁴⁹ Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s N. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

⁵⁰ James V. WERTSCH, *Voices of collective remembering*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

⁵¹ Rauf GARAGEZOV (P.P. ГАРАГЕЗОВ), *Kollektivnaja pamjat (Коллективная память: как создаются, сохраняются и воспроизводятся коллективные представления о прошлом)*, Вак: Elm, 2013. [In Russ.]

⁵² Více informací o tomto konceptu a jeho aplikaci naleznete zejména v našich publikacích: ZAVOROTCHENKO, Igor. Události roku 1968 v Československu z pohledu různých historických narativů v současném Rusku. In: HRUŠKOVÁ, Kateřina - NYKODÝM, David - ŠEINER, Jakub. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2023, s. 169-178. ISBN 978-80-7435-904-0. ZAVOROTCHENKO, Igor. Rok 1968 v české a ruské kolektivní paměti: varianta interpretace rozdílů. In: HRUŠKOVÁ, Kateřina - MAREČEK, David - ŠEINER, Jakub. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVI*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2022, s. 203-210. ISBN 978-80-7435-894-4.

a navrhl koncept „schematické narativní šablony“. Totiž různé historické příběhy mohou být založeny na některých zobecněných, neměnných modelech, které se používají k interpretaci různých historických událostí⁵³. Zejména ve vztahu k příkladu s ruskou schematickou narativní šablonou Wertsch píše: „*V ruském případě je tato šablona tím, čemu říkám „triumf nad vnějšími silami“.* Tuto narativní šablonu lze implementovat pomocí řady konkrétních postav, událostí, dat a okolností, ale její hlavní děj zůstává relativně nezměněn a obsahuje následující body:

1. „*Počáteční situace*“ <...> *ve které ruský lid žije v mírovém prostředí, aniž by ohrožoval ostatní, je přerušena:*

2. *výskyt obtíží nebo agrese ze strany vnější síly nebo aktéra, které vedou:*

3. *do období krize a velkého utrpení, které:*

4. *překonáno díky vítězství nad nepřítelem, které vyhrál ruský lid, jednající hrdinsky a sám*⁵⁴.

V průběhu doby se tato šablona stala základem různých historických příběhů a je „zakotvena“ v kolektivní paměti a zanechává stopy v tom, jak Rusové vidí svou historickou minulost, interpretují své vlastní i cizí akce a chápou motivy historických protagonistů. Nakonec se tato narativní šablona nestává jen věcí ruské kolektivní paměti, ale takřkajíc „strukturuje“ vnímání a porozumění Rusů sobě samým a jejich historii, jejich interpretace akcí a motivů, jednak vlastních, jednak ostatních.⁵⁵ Pokud tedy některé události nebo jejich interpretace nezapadají do schematicky narativní šablony, jsou buď odmítnuty, nebo přeformulovány tak, aby tomu odpovídaly.

Když naši vypravěči hovoří o československých legionářích, je pro mnohé z nich (vzhledem k původu nebo rodinné tradici) nabízené vyprávění fragmentem obecnějšího vyprávění o ruské občanské válce. Toto obecnější vyprávění se řídí výše naznačenými vzorci. Legionáři jsou tedy interpretováni jako jedna z nepřátelských sil, nezvaní cizinci, kteří zákeřně napadají mírumilovné místní obyvatelstvo. Proto vznikají negativní konotace, které legionářům přisuzují krutost, násilí, zradu „dobrých hrdinů“ (admirál A. V. Kolčak), roli provokatérů bratrovražedné občanské války, možnou účast na krádeži národních zlatých rezerv.

Někteří vypravěči (nejspíše v důsledku indoktrinace narativy převládajícími v české společnosti, v níž dlouhodobě žijí), nejsou schopni takový výklad přijmout zcela doslova. Pak volí jednu z možných strategií: popření nebo kompromis. Popření vede k nemožnosti zahrnout příběh legionářů do vyprávění, které odpovídá schematické narativní šabloně, a proto vede k popření ta-

⁵³ J.V. WERTSCH, *Voices...*, s. 62.

⁵⁴ Tamtéž, s. 93.

⁵⁵ R. GARAGEZOV, *Kollektivnaja pamjat...*, s. 136–137.

kového příběhu. Odtud plynou teze o nevýznamnosti role legionářů v dějinách obecně, resp. o jejich významu pouze pro československé dějiny (nikoli však pro dějiny ruské), a o nevhodnosti pomníků legionářům v Rusku.

Snaha najít kompromis, vede k ambivalentním hodnocením: „à la guerre comme à la guerre“, „bojovali za bolševiky, ale chtěli jsme to nejlepší“. Nakonec jeden z našich narátorů zvolil třetí možnou strategii – zcela reprodukuje české vyprávění.

10. Závěr

Při analýze narativů o československých legionářích bylo identifikováno několik dominantních. Zároveň si lze všimnout, že hodnocení československých legionářů jako historických aktérů narátory mají určité podobnosti: většina těchto hodnocení je negativní. To je dáno především specifickou postsovětskou perspektivou narátorů a je podmíněno jejich hodnocením působení československých legionářů na území bývalého ruského impéria v době občanské války.

Důležitým faktorem, který vyvolává negativní vnímání československých legií, je původ narátorů ze Sibíře nebo Uralu, nebo ruského Dálného východu, tedy z míst, kde v rodinách nebo v místních komunitách bezprostředně přetrvávala historická vzpomínka na přítomnost a jednání československých legionářů, obvykle výrazně negativní. Tyto postoje jsou podle nás částečně zmírněny vlivem vzdělání získaného v Česku nebo v důsledku poměrně dlouhého pobytu v této zemi. Je třeba poznamenat, že mladá generace projevuje výrazný nedostatek zájmu o téma československých legií. To platí i pro ty z nich, kteří studovali na českých středních a vysokých školách.

Pro většinu vypravěčů je nutné zařadit příběh legionářů jak do ruských národních dějin, tak do českých dějin. Jako součást vyprávění o ruských národních dějinách je tento příběh nucen podřídít se zákonitostem, které pro taková vyprávění existují. V tomto případě legionáři nevyhnutelně začínají hrát roli záporných postav v jedné z epizod ruské občanské války. V opačném případě musí být legionáři z celkového vyprávění vyloučeni. V některých případech vedou pokusy o smíření české a ruské perspektivy buď ke kompromisním ambivalentním hodnocením, nebo k posunu k úhlu pohledu typickému pro českou perspektivu.

Příklad diferencovaných narativů jasně ukazuje, že nejen rozdělují Rusy do několika skupin, ale také – a to ještě výrazněji – je oddělují od Čechů, v jejichž sousedství žijí a s nimiž jsou dlouhodobě v neustálém kontaktu. Na druhé straně se interakce s českou společností a českou kulturou stává podnětem k nalezení kompromisu mezi českým a ruským pohledem na minulost.

Bibliografie

ASSMANN, Aleida. History, Memory and the Genre of Testimony. *Poetics Today: The Humanities of Testimony*. 2006, 27(2), 261–273.

ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. 1. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-3433-3.

ASSMANN, Jan. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. 1. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. ISBN 0674587391.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.

ASSMANN, Jan a John CZAPLICKA. Collective Memory and Cultural Identity. *Cultural History / Cultural Studies: New German Critique*. 1995, (65), 125–133.

Rauf GARAGEZOV (P.P. ГАРАГЕЗОВ), *Kollektivnaja pamjat (Коллективная память: как создаются, сохраняются и воспроизводятся коллективные представления о прошлом)*, Baku: Elm, 2013. [In Russ.]

GREEN, Anna. Can memory be collective?. In: RITCHIE, Donald. *The Oxford handbook of oral history*. 1. NY: Oxford University Press, 2012, s. 96–111. ISBN 978-0-19-994506-1.

HLAVÁČEK, Jiří. Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin / Collective Memory and Oral History in Contemporary History. *Časopis MEMO / The Journal Memo* [online]. 2012, (2), 6-16 [cit. 2020-03-13]. ISSN 1804753X. Dostupné z: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=566020>

ABRAMS Lynn. *Oral history theory [elektronický zdroj] / Lynn Abrams*. 1. London: Routledge, 2010. ISBN 0203849035.

MEDEK, Rudolf. Plukovník Švec. 1928. Josef R. Vilímek. 145 s.

PÁNEK, Jaroslav. *Dějiny českých zemí*. Karolinum, 2019, ISBN 978-80-246-3998-7.

PACNER, Karel. *Osudové okamžiky Československa*. 3., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Brána, 2012. ISBN 978-80-7243-597-5.

PICHLÍK, Karel, KLÍPA, Bohumír a ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Českoslovenští legionáři: (1914–1920)*. Praha: Mladá fronta, 1996. Archiv; sv. 74. ISBN 80-204-0580-1.

POLIAKOVÁ, Martina, Jakub RAŠKA a Václav SMYČKA. *Uzel na kapesníku: vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. 1. Praha: Charles University in Prague, Faculty of Arts Press, 2014. ISBN 9788073085193.

POPULAR MEMORY GROUP. Popular memory. Theory, politics, method. In: PERKS, Robert a Alistair THOMSON. *The oral history reader*. 1. London and New York: Routledge, 1998, s. 75–86. ISBN 0-203-74420-9.

PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In: PERKS, Robert a Alistair THOMSON. *The oral history reader*. 1. New York: Routledge, 1998, s. 63–74. ISBN 0415133521.

PRECLÍK, Vratislav. *Masaryk a legie*. Karviná: Paris, 2019. ISBN 978-80-87173-47-3.

SAVICKÝ, Ivan. Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách. Praha, Academia 1999, 271 s. ISBN 80-200-0770-9 (brož.)

ŠULC, Irina a Igor ZAVOROTCHENKO. Eticko-právní, technické a metodologické aspekty orálně-historického výzkumu za pandemické doby na příkladu projektu „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“. *MEMO*. 2021, 2021(2), 138–155. ISSN 1804-753X.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí: Současná bádání v paměťových studích / On Memory, History, Conciou and Unconscious. *Dějiny - Teorie - Kritika / History - Theory - Criticism* [online]. 2007, (02), 232-255 [cit. 2020-03-13]. ISSN 12147249. Dostupné z: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=343135>

THOMPSON, Paul. The voice of the past. In: PERKS, Robert a Alistair THOMSON. *The oral history reader*. 1. London and New York: Routledge, 1998, s. 21–28. ISBN 0-203-74420-9.

THOMSON, Alistair. Memory and Remembering in Oral History. In: RITCHIE, Donald. *The Oxford handbook of oral history*. 1. NY: Oxford University Press, 2012, s. 77–95. ISBN 978-0-19-994506-1.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. 2. Praha: Karolinum Press, 2015. ISBN 9788024629315.

VANSINA, Jan. *Oral tradition as history*. 1st print. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985, xvi, 258 s. ISBN 0-299-10210-6.

WERTSCH, James V. *Voices of collective remembering*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

ZAVOROTCHENKO, Igor. Události roku 1968 v Československu z pohledu různých historických narativů v současném Rusku. In: HRUŠKOVÁ, Kateřina - NYKODÝM, David - SEINER, Jakub. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2023, s. 169-178. ISBN 978-80-7435-904-0.

ZAVOROTCHENKO, Igor. Rok 1968 v české a ruské kolektivní paměti: varianta interpretace rozdílů. In: HRUŠKOVÁ, Kateřina - MAREČEK, David - SEINER, Jakub. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVI*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2022, s. 203-210. ISBN 978-80-7435-894-4.

Rozhovory

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s B. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s D. B. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s E. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s F. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s G. V. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s H. L. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s J. G. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s J. T. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. E. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. M. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s L. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. B. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. F. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s M. T. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s N. C. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s N. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s O. U. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s P. V. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s R. U. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) se S. I. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Š. I. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Š. O. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s T. A. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

Rozhovor Iriny ŠULC (doktorandka Univerzity Karlovy v Praze) a Igora ZAVOROTCHENKO (doktorand Univerzity Karlovy v Praze) s Ž. N. v rámci výzkumného projektu „Čeští Rusové...“ (2020–2023). Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autorů.

O autorech

Mgr. Igor Zavorotchenko, CSc., je doktorandem programu Soudobé evropské kulturní dějiny a vyučujícím na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Oblast výzkumů: kolektivní paměť, orální historie, soudobé dějiny, historická paměť. Je členem České asociace orální historie.

E-mail: igor.zavorotchenko@gmail.com, igor.zavorotchenko@fhs.cuni.cz

Irina Šulc je doktorandkou programu Historická sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Oblast výzkumu: kolektivní identita, historická paměť, místa paměti, ruská menšina v České republice.

E-mail: irina.sulc@gmail.com

Národní očista podle malého retribučního zákona - Případy z tabákové továrny v Písku / National purge according to the small retribution law - Cases from the tobacco factory in Písek

Martina Schwubová

Abstrakt

V tomto textu se zaměřuji na proces národní očisty v poválečném období. Popisuji její průběh a jednotlivá provinění vycházející z malého dekretu. Přibližuji situaci v tabákové továrně ve městě Písek a rekonstruuji některé kauzy, tak jak bylo možné je vyčíst z archivních materiálů. Čtenáři si mohou udělat představu o chování zaměstnanců v době okupace a na pěti vybraných případech nahlédnout do protektorátní každodennosti. Uvádím nejčastější obvinění, poměr pohlaví i počet odsouzených a osvobozených osob z tabákové továrny. Vliv na časově omezený proces mohl mít pracovní status zaměstnance. V souboru případů z tabákové továrny se nedořešené případy týkaly pouze osob penzionovaných. Tyto kauzy nestihla trestní komise rozhodnout a po skončení očisty byly převedeny na řádné soudy.

Abstract

In this text, I focused on the process of national cleansing in the post-war period. I describe its course and the individual offenses based on the small decree. The goal of this article is to describe the situation in the tobacco factory in the city of Písek and reconstruct some of the cases, as they could be restore from archive files. Readers can thus get an idea of the behavior of the employees during the occupation and thus get an insight into the protectorate's everyday life through five selected cases. I listed the most common charges, the gender ratio, and the number of convicted and acquitted persons from the tobacco factory. The work status of the employee may have influenced the time-limited process. In the set of cases from the tobacco factory, the unresolved cases concerned only retired persons. The retribution's committees did not have time to decided these cases, and after the end of the purge, they were transferred to regular courts.

Klíčová slova: Válečná každodennost; Benešovy dekrety; retribuce; tabáková továrna; regionální historie.

Keywords: Everyday life of war; Beneš Decrees; retribution; Tobacco factory; regional history.

Úvod

V tomto textu bych se chtěla zaměřit na proces očisty a její průběh v tabákové továrně města Písku. Budu se zabývat výhradně malým dekretem a dopadem retribuice na zaměstnance továrny. Byl proces očisty přiměřený? Jaké vlivy měly dopad na průběh procesu?

Text je rozčleněn na sedm částí. Úvodem krátce představím literaturu, ze které jsem čerpala. Dále vysvětlím, co byla retribuice, představím vydané dekrety a seznam devíti obvinění plynoucích z malého dekretu. V následující části popisuji obecně průběh tohoto procesu v továrním prostředí. V části nazvané Písecká tabačka přibližuji dění v konkrétním podniku, popisuji situaci v době války a rekonstruuji průběh retribuice v továrně dle archivních materiálů. V kapitole Provinění se zabývám typologií trestných činů podle malého dekretu. V části Vybrané případy jsem chtěla představit konkrétní kauzy. Původně to měl být reprezentativní průřez, ale vzhledem k omezenému rozsahu publikované studie, bylo nutné původní záměr opustit. Do této části se nakonec dostalo 5 případů – případ Jaroslavy V. obžalované z protekce, dále kauza Marie Š. obviněné z podpory nacizmu. Následují dva rozdílné případy členství ve fašistických organizacích a nakonec „modelový případ“ očisty člena úřednického stavu. V závěru shrnuji výsledky očisty.

Období retribuice bylo dlouhou dobu historiky opomíjeno. Až v novém století se začalo toto téma více objevovat. V roce 2006 proběhla v Jihočeském muzeu konference, ze které vyšel sborník příspěvků s názvem Kolaborace. Kolaborace? Kolaborace!¹, kde se jeden z příspěvků věnuje například poválečné očiště v České akademii věd, jiný popisuje příběh nejstaršího legionáře a kolaboranta Aloise Vocáska. V následujících letech se objevilo více titulů, ze kterých jsem čerpala. Důležitá pro mě byla kniha Národní očista: retribuice v poválečném Československu² a další tituly jako Provinění proti národní cti, Ženy na popravišti, Druhý život protektorátu Čechy a Morava, nebo Češi pod německým protektorátem či Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945.³ Díky knize Lidová spravedlnost Mimořádné lidové soudy v letech 1945-1948⁴ jsem se seznámila se jménem Jakuba Šlaufa. Jeho studie, Očista průmyslových

¹ PETRÁŠ, Jiří. *Kolaborace. Kolaborace? Kolaborace!*. Č. Budějovice, 2006.

² FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuice v poválečném Československu*. Academia, 2010.

³ KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha, 2015.; PEJČOCH, Ivan – PLACHÝ, Jan. *Ženy na popravišti*. Cheb, 2016; KOURA, Petr. *Druhý život protektorátu Čechy a Morava*. Praha, 2019; BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. Prostor, 2000.

⁴ NEMEČKOVÁ, Daniela a kol. *Lidová spravedlnost Mimořádné lidové soudy v letech 1945-1948*. Praha, 2017.

závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945,⁵ se věnuje retribuci v prostředí velkých podniků.

O prostředí tabákových továren a počátků tabákové režie je možné se více dozvědět z knih M. Mackové.⁶ Tabákové továrny byly podniky zřizované c. k. monarchií pro zajištění státního monopolu v oblasti pěstování a zpracování tabáku. Stát řídil vše od výkupu, zpracování až po finální prodej tabáku v trafikách, ke kterým uděloval licence. O zřízení továren byl v regionech velký zájem, protože přinášely peníze a předcházely tím trendu vyliďňování. V roce 1913 jich v Předlitavsku bylo 32, z toho v Čechách a na Moravě 13. Nová republika převzala 19 továren, včetně personálu a zavedených zvyklostí. Přestupy mezi továrnami se týkaly úředníků a jejich rodin. Takto sbírali zkušenosti a postupovali kariérním žebříčkem. V době okupace bylo vedení tabákové režie, podobně jako jiné podniky, poněmčeno. Prvním a druhým představeným v továrnách mohla být pouze osoba německé národnosti. Němci mnoho továren uzavřeli, jako se to stalo té v Písku, v Táboře nebo v Lanškrouně.

O tom co se dělo v továrně za války, máme zprávy z více zdrojů. Jednak z dopisu ústřednímu vedení tabákové režie⁷ a pak z kroniky tabákové továrny, kterou napsal pan Antonín A. Pár slov o něm: pocházel z rodiny úředníka tabákové režie, znal tedy toto prostředí od útlého dětství. Pracovat v písecké továrně začal v r. 1934. Z místa dočasného písaře postoupil na komerčního adjunkta. Za války byl jedním z úředníků donucených ke vstupu do fašistické organizace, ale angažoval se v protifašistickém odboji. V r. 1944 byl zatčen gestapem a vězněn. Po návratu z vězení v květnu 1945 se zapojil do obnovy továrny, byl zvolen předsedou první závodní rady, později se stal místoředitelem a posledním vedoucím výroby⁸.

Poslední, co bych ráda zmínila je anonymizace a pravopisné úpravy. V knihách, které jsem k tématu přečetla, jména osob byla vždy uvedena, často i s citlivými údaji. V posledních letech je kladen důraz na zákon o ochraně osobních údajů, tzv. GDPR. Ten má za úkol chránit občany Evropské unie a na toto téma se nevztahuje. Přesto jsem se k tomuto kroku odhodlala. Proto uvádím jen křestní jména a ponechávám první písmeno z příjmení nebo používám iniciály osoby. Pokud cituji z dokumentu, kde jsou uvedena plná jména osob, taktéž došlo k jejich anonymizaci. V dalších částech studie cituji z dobových materiálů. Jsou

⁵ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945, *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017.

⁶ MACKOVÁ, Marie. *To byla c. k. trafika*. Praha, 2010; MACKOVÁ, Marie. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun, 2007.

⁷ SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 6, 50let závodu, Dopis ústřednímu ředitelství tabákové režie ze dne 27. 2. 1946, č. ú.ř.: 13.774/46.

⁸ ADÉE, Antonín. *Úvod do kroniky závodu Elektropřístroj Písek, I. Část Továrna na tabák 1897-1951*. podnikový archiv Schneider Electric, a. s., s. 83.

to stránky výpovědí psané na stroji, ale často i ručně, bez číslování stránek apod. Vyskytuje se v nich mnoho chyb, překlepů nebo špatné interpunkce. Také se objevuje důsledné počestění jmen psaných dříve německy (například z nacisty Wacholda se stal Vachold) a psaní slova „Němec, Němci“ je někdy s malým počátečním písmenem. U citací jsem zachovala původní pravopis, takže text neodpovídá současným pravidlům.

Co byla retribuce

Slovo retribuce není v současnosti příliš známé. Přesto českou společností v poválečném období hodně rezonovalo. Slovo původem z latiny znamená odplatu. Celá okupovaná Evropa se těšila na zúčtování, v každém Němci porobeném státě proběhlo očistění společnosti od zkompromitovaných osob. V Norimberku probíhal v té době proces s nejvyššími nacisty. Taková byla situace v osvobozené Evropě, jak ale probíhala očista v obnovené Československé republice?

Společnost měla být zbavena zrádců a kolaborantů skrze dekrety prezidenta republiky. Očistění veřejného života se týkalo armády, policie, státních úřadů, i podniků řízených státem. Po právní stránce celou záležitost upravoval retribuční dekret č. 16/1945⁹, známý jako velký. Sbírku zákonů doplnily v říjnu dekrety č. 105¹⁰ a č. 138/1945¹¹, známý jako malý retribuční, a také ústavní dekret č. 137/1945¹². Jde o právní dokumenty známé také jako *Benešovy dekrety*.

Velký dekret zahrnoval čtyři skupiny trestů: zločiny proti státu (§ 1-4), proti osobám (§ 5-7), proti majetku (§ 8-10) a udavačství (§ 11). Poslední paragraf byl přidán na základě situace v protektorátu. Za udání bez následků pro udaného byl vyměřen trest pět až deset let těžkého žaláře, pokud udaný ztratil svobodu, trest byl od deseti do dvaceti let. Pokud udání končilo smrtí, byl vyměřen nejvyšší trest. Velmi často využívaný byl i § 2 (členství v nacistických a fašistických organizacích) a § 3 (podpora a propagace fašistického či nacistického hnutí a činovnictví v organizacích definovaných v § 2). Soudily mimořádné lidové soudy (MLS), kterých vzniklo 24. „Mimořádné proto, že se vymykaly dosavadnímu právnímu systému; lidové proto, že v nich měl zásadní roli hrát

⁹ Dekret č. 16/1945 Sb. Dekret prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> [cit. 3. 4. 2024]

¹⁰ Dekret č. 105/1945 Sb. Dekret prezidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-105>. [cit. 3. 4. 2024]

¹¹ Dekret č. 138/1945 Sb. Dekret prezidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-138> [cit. 3. 4. 2024]

¹² Dekret č. 137/1945 Sb. Ústavní dekret prezidenta republiky o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-137> [cit. 3. 4. 2024]

lid prostřednictvím tzv. soudců z lidu.¹³ Tyto soudy se blížily stanným soudům a z toho plynuly odlišnosti od běžné soudní praxe¹⁴. Byly zřizovány u krajských soudů, ale výjezdní zasedání se mohla konat kdekoliv v soudním obvodě. Senát byl pětičlenný, předseda byl soudce z povolání, čtyři soudci z lidu byli vybíráni ze seznamů sestavovaných okresními národními výbory (ONV) a měli pocházet z řad účastníků odboje. „Lidové soudy byly závislé na národních výborech a jejich vyšetřovacích a bezpečnostních komisích, které shromažďovaly udání, zatýkaly a vyslyšely podezřelé a rozhodovaly o tom, které případy budou postoupeny žalobci a které odloženy.“¹⁵ Velký dekret také zavedl dobu zvýšeného ohrožení republiky (§ 18). Šlo o období od 21. 5. 1938 do data, které měla vláda teprve určit. V tomto období se prohrěšky posuzovaly daleko přísněji a zpětně, tedy retroaktivně. Účinnost dekretu byla několikrát prodlužována a skončila 4. 5. 1947. Nedořešené případy si pak převzaly řádné soudy.

„Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky (...) nepřistojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení, bude potrestán – nejde-li o čin soudně trestný-okresním národním výborem vězením do jednoho roku nebo pokutou do 1.000.000 Kčs nebo veřejným pokáráním nebo dvěma nebo všemi těmito tresty.“¹⁶ Podle *malého dekretu* mělo každé ONV ustavit trestní nalézací komisi (TNK) složenou ze čtyř členů. Každá politická strana měla jednoho zástupce. Pokud členové komise hlasovali shodně, byl obžalovaný osvobozen, pokud ne, byl vinen. „Ministerstvo vnitra apelovalo na členy komisí, aby byli spravedliví a soudní: „Trestní komise zjišťuje sama z úřední povinnosti vše, co svědčí v neprospěch i prospěch obviněného.“ Členové tedy působili jako vyšetřovatelé, žalobci, obhájci i soudci v jedné osobě. Navíc zasedali v uzavřené síni, kam nesměla vstoupit veřejnost.“¹⁷ Obviněný moc práv neměl, nemohl použít služeb obhájce, ani nahlížet do spisů, o své vině se často dozvěděl až během jednání. Pozitivem bylo, že mohl být stíhán na svobodě a mohl se proti rozsudku odvolat k Zemskému národnímu výboru (ZNV) či k Nejvyššímu správnímu soudu. Návodem, jak provádět očistu byla směrnice závazná pro národní výbory vydaná 26. 11. 1945 ministerstvem vnitra (MV). Ta umožnila komisím, aby projednávaly i kauzy osob osvobozených u lidového soudu.

¹³ JUSTIN, Petr. *Mimořádný lidový soud v Pisku 1945-1948*. Jihočeský sborník historický 71 (2002), s. 101.

¹⁴ Například časové omezení mělo vliv na zkrácení celého řízení na 3dny, proti rozsudku nebylo odvolání, či povinnost vykonat exekuci do 3hodin po rozsudku aj.

¹⁵ FROMMER, Benjamin. *Národní očista, Retribuce v poválečném Československu*. Praha: 2010, s. 256.

¹⁶ § 1, Dekret č. 138/1945 Sb. Dekret presidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-138> [cit. 3. 4. 2024]

¹⁷ FROMMER, Benjamin. *Národní očista, Retribuce v poválečném Československu*. Praha: 2010, s. 258.

Malý dekret zaváděl, a to aniž by je definoval, pojmy jako „nepřístojné chování“, „veřejné pohoršení“ či „provinění proti národní cti“ (§ 1 odst. 1). Směrnice pak přesněji popsala devět provinění, která byla trestná, pokud vzbudila veřejné pohoršení:

- hlášení se k německé nebo maďarské národnosti a vědomé podporování odnárodňovacích snah Němců nebo Maďarů;
- politická spolupráce s Němci nebo Maďary, členství ve fašistických organizacích, jednal-li pachatel s obzvláštní horlivostí, překračuje tak normální rámec povinností člena;
- propagace, obhajování, vychvalování nebo podpora nacismu, fašismu nebo antisemitismu;
- schvalování, podpora nebo obhajování činů nacistů, fašistů a zrádců;
- odborná spolupráce s Němci/Maďary a zrádci přesahující meze průměrného nařízeného výkonu;
- ucházení se o povýšení, vyznamenání, odměny, služby a jiné výhody u německých/maďarských úřadů nebo funkcionářů;
- zneužívání postavení na vedoucím místě, dosaženého pomocí okupantů, získání osobního prospěchu přísluhováním okupantům na úkor podřízených;
- společenský i hospodářský styk s Němci nebo Maďary v rozsahu přesahujícím míru nezbytné nutnosti;
- týrání, urážení nebo terorizování Čechů/Slováků spáchané ve službách okupantů ve snaze zalíbit se jim.¹⁸

Průběh retribuice

První fáze očisty začala revolucí v květnu 1945 a probíhala často živelně. V podnicích došlo ihned na zatýkání nacistů, Němců a kolaborantů. „Významnou úlohu hrály i revoluční národní výbory, které již před koncem války sestavovaly seznamy osob, které jakkoliv spolupracovaly s okupační mocí. Tyto osoby pak byly ihned po převratu zatýkány za pomoci bezpečnostních složek a předávány do zajišťovací vazby u okresních a krajských soudů.“¹⁹ V létě byly věznice, internační i sběrné tábory přeplněny. Zatýkalo se masově, bez zkoumání viny či sdělení základních obvinění. Zatčení lidé čekali ve vazbě měsíce bez obvinění i výslechů. Když veřejní žalobci začali revidovat jednotlivé případy, často zjistili, že důvod k zatčení byl

¹⁸ Zkráceno dle Směrnice ministra vnitra ze dne 26. 11. 1945 ku provedení dekretu presidenta republiky č. 138/1945 Sb., FROMMER, Benjamin. *Národní očista, Retribuce v poválečném Československu*. Praha: 2010, Příloha č. 4, s. 475.

¹⁹ JUSTIN, Petr. *Mimořádný lidový soud v Písku 1945-1948*. Jihočeský sborník historický 71 (2002), s. 99.

vymyšlený, či údajný zločin není trestný podle velkého dekretu. Propuštění bez trestu ovšem nevnímala veřejnost dobře a zejména v levicovém tisku se objevovaly články o nepokojích dělníků²⁰. V říjnu 1945 vydaný malý dekret, umožnil postihovat i mírnější provinění a legalizovat tak nezákonnou vazbu.

V továrnách vznikaly už během května závodní rady (ZR) z rozhodnutí Ústřední rady odborů (ÚRO), či vystupovaly z illegality revoluční orgány, které přebíraly řízení podniků. Ty zahájily očistu od Němců a kolaborantů. Mnoho dělníků odmítalo nadále pracovat se zkompromitovanými kolegy a vedoucími. Těm pak byl odpírán přístup do podniku. Zpočátku neexistoval pro závodní rady žádný návod a zvláště ve velkých závodech typu Škoda, či ČKD vše probíhalo formou diskuzí. Za 6let okupace se v pracovních kolektivech nastřádalo mnoho konfliktů. Úřednictvo obviňovalo představené, dělníci vznášeli obvinění vůči mistrům a úřednickému personálu. „Bylo to logické, protože konflikty na pracovištích vznikaly převážně mezi osobami, které spolu přicházely do každodenního pracovního styku v rolích nadřízeného a podřízeného. Očista proto zasáhla hlavně ředitele, vedoucí úředníky, personalisty, úkoláře, dílvedoucí a příslušníky ostrahy závodů.“²¹ Šlo o různé závažné případy od kolaborace po drobná provinění. Pro různé druhy šikany vzniklo obvinění z „asociálního chování“, později vtělené do malého dekretu jako nepřístojné.

První vlna obvinění v podnicích se odehrála spontánně, bez právního rámce, protože tuto úroveň očisty nikdo dopředu nespécifikoval. Šlo o řešení traumat z doby protektorátu, provázené vyhocenou záští proti všemu německému i útoky na společenské elity, vedení podniků apod. Mnohá udání byla vymyšlená či šlo o sobecké pohnutky s cílem obohatit se, nebo se zbavit konkurenta. Někdy bylo udání vzneseno preventivně, aby se maskoval vlastní poklesek. Obvinění se mohli hájit omezeně nebo vůbec, někdy ani nebyli k projednání své kauzy přizváni tzn. obvinění proběhlo v jejich nepřítomnosti. První, kdo se zabýval těmito proviněními, byly očistné komise ZR, které začaly sbírat udání a výpovědi. Následně se zahájilo trestní řízení, rozhodnutí komise musela schválit závodní rada. Rozsudky se zveřejňovaly v závodním tisku či na vývěsních tabulích přímo v továrnách. Závažnější kauzy se postupovaly bezpečnostním složkám, mírné se trestaly interně (po linii závodních rad). Trestem mohlo být propuštění, přeřazení na horší práci, nucené manuální práce (odklizení zničených budov), veřejná důtka, pokuta či odmítnutí vydání potvrzení o národní a politické spolehlivosti²².

²⁰ FROMMER, Benjamin. *Národní očista, Retribuce v poválečném Československu*. Praha: 2010, s. 194.

²¹ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 541.

²² ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 556; FROMMER Benjamin, *Národní očista, Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 277.

Potvrzení se rychle stalo nezbytné pro další uplatnění ve společnosti, kdo ho nezískal, měl status společenského vydědence. Nemohl zastávat žádný volený úřad, řídicí funkci, nebo složit závěrečné zkoušky apod. Protože řešené delikty nespadaly přímo do kompetence velkého dekretu a vyšetřující komise nemohly zastavit probíhající proces a čekat na instrukce, byla snaha celý proces sjednotit i koncepčně regulovat. Iniciativa probíhala „zdola“ od jednotlivých komisí velkých podniků, které si začaly vytvářet vlastní pravidla. Například ve Škodovce vypracoval první směrnice předseda vyšetřující komise pan Kovařovic. Ty byly později otištěny i v Rudém Právu a staly se neoficiálním vzorem²³.

Brzy bylo jasné, že je potřeba koordinovat očistnou činnost na regionálním i oborovém základě. Propuštění zaměstnanci si totiž snadno našli zaměstnání v jiném podniku, kde jejich chování za okupace nebylo známé. Prostřednictvím ÚRO se celostátně zavedlo osvědčení o národní a politické spolehlivosti, požadované od každého nového zaměstnance. Závodní rada dále mohla v případech, kdy obvinění nebylo prokázáno, přesunout zaměstnance na jinou odpovídající pozici. Šlo do jisté míry o uklidnění vášní, protože spory často narušily atmosféru na pracovišti. Pokud se prokázala vina, aplikovaly se tři stupně trestu. Lehké provinění se řešilo přeložením na horší práci, střední provinění se trestalo propuštěním spolu s vystavením odpovídajícího propouštěcího listu. Nejhorší případy se předávaly k stíhání veřejné bezpečnosti. Celá tato iniciativa „zdola“ vyvrcholila založením otevřené organizace Ústředí vyšetřujících komisí, což byl spolek sdružující závodní rady velkých kovoprůmyslových podniků (ČKD, Škodovy závody, Avia Letňany, Jawa Praha aj.), která by byla pro očistný proces arbitrem²⁴. S tím ÚRO nesouhlasilo a začalo tvořit jednotnou strukturu očistných orgánů po odborové linii. Při krajských odborových radách (KOR) se zřizovaly odvolací senáty, určené k přezkoumání rozsudků vyšetřujících komisí. Obvinění občané totiž začali od léta 1945 podávat žaloby na závodní rady i ÚRO ve snaze očistit se. Čestné soudy KOR pomohly odstranit nejkřiklavější omyly a rehabilitovat část postižených osob²⁵. V případě tabákové továrny Čestný soud při KOR v Klatovech rozhodl ve třech případech pišeckých zaměstnanců.

V období od května do října 1945 tak vedle sebe fungovaly dva retribuční systémy. První oficiální, postupující podle velkého dekretu sepsaného v londýnském exilu a čekající na schválení legislativy. Druhý neoficiální, vycházel z květnové revoluce a své normy a instituce vytvářel v průběhu očisty. Systémy

²³ Škodovka čistí závod od zrady. RP 17. 5. 1945, s. 6 In: ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 554.

²⁴ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 558.

²⁵ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 559.

se lišily pojetím viny a šíří stíhaných deliktů. Propojení obou systémů bylo završeno vydáním malého dekretu, který zohledňoval i neoficiální retribuční systém.²⁶ V prováděcí směrnicí ministerstva vnitra byla převzata též část původních směrnic J. Kovařovice. Tento dekret zpětně legalizoval velkou část očistné činnosti závodních rad a vznikla nová instituce – trestní nalézací komise (TNK) při jednotlivých ONV. Vyšetřovací komise při závodních radách i čestné soudy KOR pak ukončily činnost. Exilová právní linie udržela zdání legality, revoluční větve retribuční byla zpětně legalizována a delikty, které definovala a stíhala, byly dodatečně vzaty do oficiálního právního řádu.²⁷ V této souvislosti je možné v očistném procesu rozlišit dvě etapy: od května do podzimu 1945 byla očista v rukou závodních rad, které se zabývaly chováním zaměstnanců na pracovištích. Je zřejmé, že průběh očisty se lišil v závislosti na velikosti podniku, narušené vztahy mohly ovlivňovat výrobu i celý chod podniku²⁸. V létě toho roku ovšem začalo mít prioritu také hospodářské hledisko, kladl se důraz na obnovu výroby. S tím byla spojena odbornost, kvalifikovaných lidí nebyl dostatek a pro obnovu v mnoha továrnách byli někteří obvinění nepostradatelní²⁹. „Roztočením kol výroby“ končila zároveň očista průmyslových závodů.³⁰ Od konce léta již očistu neřídí ZR, ale obrací se v případech potřeby na policii.

Druhá fáze od října 1945 je v režii TNK. Komise se zabývaly kauzami na místní tj. regionální úrovni, bylo tedy odstraněno „podnikové“ hledisko. Činnost trestních komisí nebyla vyvážená. Ve městech ve vnitrozemí, zvláště v Praze a Brně, řešily mnoho případů. V Sudetech naopak moc práce neměly, protože malý dekret se týkal obecně slovanského obyvatelstva, ale hlavně Čechů³¹. Tvrdost rozsudků měla časem klesající tendenci, počáteční přísnost ustoupila mírnějším a více osvobozujícím verdiktům³². Časová lhůta dekretu vypršela 4. 5. 1947, kdy TNK i MLS ukončily svou činnost.

²⁶ NEMEČKOVÁ, Daniela a kol., *Lidová spravedlnost Mimořádné lidové soudy v letech 1945-1948*. Praha: 2017. s. 59.

²⁷ NEMEČKOVÁ, Daniela a kol., *Lidová spravedlnost Mimořádné lidové soudy v letech 1945-1948*. Praha: 2017. s. 60.

²⁸ KNOTEK, Jaroslav. – PIXOVÁ, Jaroslava. *Paměti mlynáře aneb Z rodného Tábora do píseckých mlýnů*. Nakladatelství Blanice: 2016, s. 136.

²⁹ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 564.

³⁰ ŠLOUF, Jakub. Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. *Soudobé dějiny* 24 (4), 2017, s. 565.

³¹ FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuční v poválečném Československu*. Academia: 2010, s. 288.

³² FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuční v poválečném Československu*. Academia: 2010, s. 348.

O výsledcích se mnoho debatovalo, v parlamentu i ve stranickém tisku³³. Zvláště KSČ nebyla s výsledky retribuční spokojena a slibovala revizi. Již měsíc po únorovém puči došlo ke schválení osnov zákona č. 34/1948³⁴ a č. 33/1948³⁵ Sb. Zákon č. 33 obnovil účinnost velkého retribučního dekretu a mění některá jejich ustanovení. Například se změnilo obsazení senátu, nově byl tříčlenný, jeden soudce z povolání a dva soudci z lidu, ovšem jen u nových případů, pokud se revidoval dříve rozhodnutý případ, počet osob senátu byl zachován. Účinnost dekretu byla stanovena od 2. dubna 1948 do 31. prosince 1948. Počet obžalovaných u MLS Písek při revizi retribuční byl 85 osob, převažovali muži, 65 % odsouzených byli Češi. Nejvíce obžalovaných bylo stíháno pro § 3 odst. 1 velkého dekretu (propagace nacistického či fašistického režimu), druhým nejčastějším paragrafem bylo udavačství.³⁶ V souboru našich případů týkajících se malého dekretu (obnova dle zák. č. 34/1948) je doložena revize jen v jediné kauze, kdy ji komise nepovolila.

Představili jsme si ve stručnosti výchozí poválečnou situaci i zákony, které vytvářely právní rámec, a nastílnili průběh procesu. Zaměřme se nyní na její průběh a výsledky v konkrétní továrně v konkrétním městě.

Písecká tabačka

Tabáková továrna v Písku byla založena r. 1897 (spolu s továrnou v Tachově) a podléhala generálnímu ředitelství tabákové reže ve Vídni, později byla součástí Československé tabákové reže (ČSTR)³⁷. V Písku se od začátku vyráběly pouze doutníky - značky Regalia, Remedios, Trabuka, Portorika či Damas³⁸. Za protektorátu výroba klesla zpočátku na 20, později na 15 milionů kusů za rok. Snahy o rozšíření výrobního programu o cigarety a cigaretový tabák byly zmařeny německým vedením ústředního ředitelství tabákové reže. To nemělo píseckou továrnu v oblíbě a po inspekci v létě roku 1944 bylo rozhodnuto o ukončení výroby. Budova továrny byla přeměněna na lazaret pro německé vojáky

³³ FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuční v poválečném Československu*. Academia: 2010, s. 410.

³⁴ Zákon č. 34/1948 Zákon o revizi trestního řízení v některých případech provinění proti národní cíti. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-34> [cit. 3. 4. 2024]

³⁵ Zákon č. 33/1948 Zákon, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-33> [cit. 3. 4. 2024]

³⁶ BLAŽEK, Lukáš. – NĚMEČKOVÁ, Daniela. Analýza revize retribuční v roce 1948 s využitím statistických metod, *Moderní dějiny, ročník 26*, 2018, č. 1, Přílohy s. 228, [online], Dostupné z https://cha.fsv.cvut.cz/projekt/vystupy/MD_Blazek-Nemeczkova_26-2018-1.pdf [cit. 1. 7. 2023]

³⁷ ADĚE, Antonín. *Úvod do kroniky závodu Elektropřístroj Písek. I. Část Továrna na tabák 1897-1951*, podnikový archiv Schneider Electric a.s, s., s. 35.

³⁸ Výrobky československé tabákové reže, Praha 1938, knihovna Prácheňského muzea v Písku

s kapacitou 300 lůžek. V továrním areálu zůstaly sklady tabáku a 30 zaměstnanců, ostatní byli totálně nasazeni (119 dělníků) nebo posláni do penze³⁹. „Když pak politické události spěly k vyvrcholení, nebylo 5. 5. 1945 v továrně lidí, kteří by provedli revoluční akci. Ti, kteří by byli oprávněni továrnu převzít tu nebyli. (...) Přítomní zaměstnanci zvolili si do té doby, než se vrátí zatčení domů, prozatímní revoluční výbor. Vedení v továrně ujali se se souhlasem MNV⁴⁰ dva nejstarší úředníci (...).“⁴¹ Německé vedení továrny odevzdalo klíče. Lazaret v tovární budově převzala vojenská správa. O tovární majetek dbala revoluční garda hlídající areál. V druhé půli května se již vrátili vězňeni lidé a koncem měsíce byla zvolena první závodní rada i nové vedení továrny z řad seniorních úředníků. Prioritou bylo znovu zahájit výrobu. Proběhlo mnoho jednání s předsedou MNV a ředitelstvím tabákové režie. Obcházeli se bývalí zaměstnanci s žádostí o návrat do práce. Pro zahájení výroby bylo třeba vyklidit lazaret a znovu zařídit továrnu pro práci. Již v červenci byla výroba v malém rozsahu obnovena. Dalším velkým úkolem závodní rady byla národní očista.⁴²

Při bádání ve Státním oblastním archivu (SOA) v Praze, kde se nachází archiv písecké tabákové továrny, jsem v kartonu č. 9 s názvem „Kolaborace – šetření zaměstnanců“ narazila na archivní materiál, který mi pomohl tuto část minulosti lépe poznat. Karton obsahoval případy přestupků zaměstnanců továrny od doby první republiky až po rok 1949. Byly tam i rukou psané seznamy zaměstnanců, kteří byli obviněni za prohřešky proti národní cti, soupis uvádí případy, kde byl vydán návrh na zastavení. Dále případy, které vyšetřuje SNB⁴³ a konečně ty, které by se měly k šetření postoupit. Seznamy, korespondence s ústředím i s místními správními orgány se dostaly do archivu spolu se složkami zaměstnanců továrny. Další materiály jsem dohledala podle uvedených čísel jednacích v SOA Písek.

Zmíněné seznamy byly poznámky a podklady pro odpověď na úřední dotaz z ředitelství tabákové režie. Dopis ze dne 29. 3. 1946 s označením DŮVĚRNÉ, popisuje dosavadní postup retribuice. V květnu 1945 byla ustanovena očistná komise při závodní radě (OK ZR) zdejší továrny. Vyzvala zaměstnance továrny, aby v určeném termínu podali udání. Obviněno bylo 29 osob.⁴⁴ Komise se řídila

³⁹ SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 6, 50let závodu, Dopis ústřednímu ředitelství tabákové režie ze dne 27. 2. 1946, č. ú.ř.: 13.774/46.

⁴⁰ MNV = Místní národní výbor

⁴¹ SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 6, 50let závodu, Dopis ústřednímu ředitelství tabákové režie ze dne 27. 2. 1946, č. ú.ř.: 13.774/46. U všech citací v této studii jsem zachovala původní prapopis, takže text neodpovídá současnému úzu.

⁴² ADĚE, Antonín. *Úvod do kroniky závodu Elektropřístroj Písek, I. Část Továrna na tabák 1897-1951*. podnikový archiv Schneider Electric, a. s., s. 57-59.

⁴³ SNB = sbor národní bezpečnosti, dnes policie

⁴⁴ Toto číslo přebírám z archivních materiálů, ale nemusí být konečné. Nepracovala jsem s celým

směrnicemi, jež byly uvedeny ve věstníku pro závodní rady. Dva úředníky očistná komise suspendovala, ti se sami odvolali ke Krajské odborové radě v Klatovech (KOR). Za přítomnosti zástupců okresní odborové rady byla osmi dělnicím, které byly udány pro styk s německými vojáky, udělena důtka s výzvou na zaplacení pokuty ve prospěch dobročinných účtů. KOR rozhodl ve třech případech postoupených OK ZR továrny. Závodní rada ovšem nebyla s výsledkem očistného soudu spokojena a chtěla podat protest. Mezi tím vyšel dekret prezidenta republiky č. 105/1945 o očistných komisích a přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Na základě § 15 si správa továrny vyžádala od závodní rady předání všech spisů. Po jejich prostudování se zjistilo, že byli vyslechnuti jen svědci a žalovaní, ale vyslechnuti nebyli svědci obhajoby obviněného. Správa továrny považovala celou očistnou akci za jednostrannou, prováděnou se zaujatostí proti obviněným osobám. Nakonec bylo rozhodnuto předat všechna udání k nestrannému posouzení, tedy TNK při ONV v Písku. Soubor případů vztahující se k malému dekretu se týká 13 žen (dělnic) a 16 mužů (dělníků a úředníků). Výsledky přezkoumání: 21× osvobozen, 2× řízení zastaveno, 3× odsouzen. Jedna odsouzená byla amnestována, další odsouzený osvobozen Zemským národním výborem (ZNV), takže trest si odpykala pouze jedna osoba. Řádným soudům po skončení retribuice byly předány dva případy, oba skončily zproštěním obžaloby.

Činnost TNK při ONV v Písku, není zatím zpracována. Pro potřeby této studie uvádím výsledky činnosti TNK v Benešově u Prahy⁴⁵. Tato komise evidovala 682 obvinění v 531 kauzách⁴⁶. Celkem za dobu své působnosti projednala 427 případů, verdiktem „osvobozen“ jich skončilo 344, „odsouzen“ 83⁴⁷. Z odsuzujících rozsudků: 19 osob bylo potrestáno vězením, pokutou, pokáráním; 27 osob pokutou a pokáráním; 7 osob vězením a pokáráním, 3 osoby vězením a pokutou; 7 osob vězením, 10 osob pokutou, 10 osob pokáráním⁴⁸. I když není možné na základě těchto výsledků dělat závěry, pouze vzhledem k počtu „osvobozených“ a „odsouzených“, hodnotím průběh čistý v písecké tabačce jako mírný.

---

fondem (SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret) seznámila jsem se pouze s kauzami, ke kterým jsem měla číslo jedací.

⁴⁵ KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: 2015.

⁴⁶ Rozdílný počet obvinění/počet obviněných je proto, že někteří čelili více obviněním najednou. Seznam viz příloha č. 25, KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: 2015, s. 294. a s. 553. (příloha)

⁴⁷ Tabulka 6: Číselné vyjádření počtů odsuzujících a osvobozujících nálezů u TNK v Benešově, KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: 2015, s. 308.

⁴⁸ Tabulka 4: Číselné vyjádření druhů odsuzujících nálezů u TNK v Benešově, KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: 2015, s. 302.

Provinění

Případy očisty jsou klasifikovány dle § 1, odst. 1, což je přímo natištěno na cyklostylovaném formuláři, který TNK při ONV v Písku používala. Provinění bylo dále specifikováno například „stýkal se s Němci v rozsahu převyšujícím meze nezbytné nutnosti“⁴⁹ nebo „člen spolku pro spolupráci s Němci.“⁵⁰ Spis obvykle začíná úředním záznamem, kde je případ shrnut. Druhým předtištěným formulářem byl zápis z neveřejného sezení, kde je uvedeno složení komise. V některých případech je uveden i zapisovatel. Dále jsou ve spise (ne vždy) udání, svědecké výpovědi, doručenky, průvodní dopisy i jiná korespondence. Spisy nejsou kompletní, trestní nález je pouze v minimu spisů, ale dochovala se usnesení psaná někdy rukou nebo ve strojovém přepisu. Vše je propojeno spisovou značkou se zkratkou BK (bezpečnostní komise).

Nyní si přiblížíme provinění popisovaná směrnicí. Přihlášení se k německé národnosti nebylo v našem vzorku řešeno ani jednou, což ale neznamená, že k němu nedocházelo. Obecně o lidech, kteří se přihlásili k Němcům, nebo měli takové v rodině, se vědělo. Lidé si před nimi dávali pozor na to, co říkají. V továrně to bylo známo o řediteli Aloisovi M., ten samý měsíc, kdy se k Němcům přihlásil, se na továrním plotě objevil plakát: „Veřejný pranýř. [Alois M.], 58 roků starý, přeběhl k Němcům a zradil svého boha, vlast a národ. Je přednostou této továrny. Upozorňujeme!“⁵¹

Obvinění z členství ve fašistických organizacích⁵² se týkalo 12 osob. V 11 případech šlo o Český svaz pro spolupráci s Němci (ČSSN), což byla organizace založená prezidentem Háchou v roce 1939 s cílem zlepšit vztahy mezi oběma národy. Některé členské skupiny organizovaly kroužky německé konverzace, návštěvy koncertů či popularizační přednášky, jako celek organizace nezajímala ani Čechy, ani nacisty. V září 1942 se dostala organizace do ztráty a vedení činnost ukončilo. TNK všechny případy ukončila zastavením řízení, pouhé členství „bez funkce s politickým vlivem není provinění proti národní cti.“⁵³ V jednom případě se jednalo o účelový vstup do Vlajky. Tato organizace vznikla již ve 30. letech 20. století jako politický klub, později inklinovala k fašismu italského typu. Za protektorátu se z Vlajky stala kolaborantská organizace, rozpuštěna byla v r. 1943.

Propagace nacismu v našem vzorku zmíněna je, její dokazování však nebylo jednoduché. Kamnář Vladimír D. byl objednan na renovaci závodní kuchyně v r. 1944. „(...) všiml jsem si dobře, že tajemník [H.] nosí na klopeč odznak

⁴⁹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 4 sign. BK 200/46

⁵⁰ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 474/46

⁵¹ SOA Třeboň, fond MLS Písek, LS 260/46, Fotografie letáku

⁵² SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 9, Kolaborace – šetření zaměstnanců, Seznam organizací

⁵³ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 474/46

s hákovým křížem.“⁵⁴ Další svědectví se ale získat nepodařilo a obviněný byl v tomto bodu zproštěn obžaloby. Také v případě adjunkta Karla Č. se nepodařilo získat dostatek svědectví a TNK se usnesla, že „zdravení Němců árijským pozdravem nebylo dokázáno.“⁵⁵ I dělnice Marie Š. byla obviněna, že „podporovala nacismus a nadávala Čechům (odst. 10 c, h, ch, směrnice).“⁵⁶ V trestním nálezu z května 1947 je usvědčena pouze z podpory nacizmu (odst. 10 lit. c směrnice).

Další provinění popsaná ve směrnici se objevují spíše v udáních, na jejichž základě začala ZR případy řešit. Pro příklad uvádím seznam provinění⁵⁷ adjunkta Karla Č.: protěžoval některé dělnice a dělníky, jiné úmyslně poškozoval; vyhrožoval dělníkům vyhazovem z továrny i nasazením v Říši,

- požíval všestranných výhod Němců Alois, M.A. Zdenka H.,
- požíval důvěry organizace Vlajka,
- donášel německým představeným,
- stýkal se často s Němci mimo službu, byl účastníkem jejich večírků a měl známost s vedoucími nacisty v Písku,
- byl protěžován Němci, v důsledku toho nebyl totálně nasazen na úkor starších kolegů,
- znal se s úředníky gestapa a byl v jejich společnosti ve vinárně.

Byl charakterizován jako „člověk nepřímého charakteru“⁵⁸, přesto mu v únoru následujícího roku vydala závodní rada dobrý posudek.

Časté byly stížnosti kvůli různým formám šikany. Šlo o nadměrný tlak na podřízené provázený nadávkami, vyhrožování gestapem, nadřizováním oblíbeným, platové postihy apod. Takových úředníků bylo v továrně několik a svědectví o jejich chování bylo mnoho. Dokázat „zneužití postavení“, ale nebylo jednoduché. Uvedeme si dva případy dokládající rozdílné vnímání pracovního tempa. Tajemníka Miloslava K. udali, že byl hrubý vůči zaměstnancům. „Při skládání prken v roce 1940 přišel p. [Miloslav K.] k nám a rozčilovalo jej, že prý jsme málo udělali (...) když prý nebudem dělat, že nás vyhodí za vrata, ptáme se právem, byla snad továrna jeho, že nás chtěl vyhazovat.“⁵⁹ Tajemník M. K. se hájil, že dělníci skládali prkna tak pomalu, až si toho všiml ředitel. Když je šel na jeho popud

⁵⁴ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 30, sign. TK 326/48

⁵⁵ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁵⁶ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 9, sign. BK 573/46

⁵⁷ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁵⁸ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁵⁹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 473/46

popohnat, pracovali dál stále stejným tempem. Teprve pak se Miloslav K. rozzlobil a řekl, že kdyby takto pracovali u soukromé firmy, vyhodili by je za vrata. Dílovedoucí R. dohlížel na dělníky na dvoře i v prodeji a vypovídá: „(...) pracovalo se velmi pomalu, o jakémkoliv honění lidí nelze vůbec mluvit. (...) nutil jsem je do práce jenom v nejkrajnějším případě, když jsem je u práce nenalezl někdy i celé hodiny. Jako příklad uvádím převážení mouru, kterážto práce trvala asi 6 týdnů, ačkoli při normálním tempu by mohla trvat sotva týden.“⁶⁰ Dlouhodobou šikanu zažily ženy vězňených zaměstnanců tabákové továrny v Táboře. Tajemník Karel H. některým při vyplácení gáže nadával a byl tak hrubý, že ze strachu začaly chodit pro peníze společně. Po válce proti němu vypovídalo 22 lidí z tábořské a písecké továrny. Příklad jeho „zlomyslného“ jednání popsal ředitel Zdenko H.: „Bez mého souhlasu dával tajemník [Karel H.] jako ekonom vyšší rozkazy než já sám. Například nařídil lidem, kteří měli mést chodníky, aby už ve 4 ráno byly chodníky zamety a posypány. Sám jsem se toho všiml a nařídil, že tato práce trvá tři čtvrtě hodiny a bude se vykonávat od 6 do 7 hod, než lidi půjdou do práce.“⁶¹

Nejvíce provinění se zabývá „společenským stykem s Němci v rozsahu přesahujícím míru nezbytné nutnosti.“⁶² V případě žen jde převážně o styky milostné, o kontakty s německými vojáky i Němci obecně. Šlo o mladá děvčata⁶³, která se chtěla i v době války bavit. Chodily tancovat do restaurace Náš domov, Šumava, ke Zlatému kolu apod. Většina děvčat vše popřela, či připouští, že se chodily bavit, ale „ve vší slušnosti“. Ostatně nešlo zcela odmítat pozornost německých vojáků. Všech ženských obvinění se týká míra intimity vztahu. V odůvodnění TNK psala: „nebyl zjištěn intimní styk s Němci“⁶⁴, „nebyl dokázán styk s Němci přesahující meze nezbytné nutnosti.“⁶⁵ U jediné, pro tento čin odsouzené, komise uvedla „slyk s Němci v rozsahu převyšujícím meze nezbytné nutnosti a má s Němcem nemanželské dítě.“⁶⁶ Závodní rada udělila těmto dělnicím důtku, napomenutí a měly zaplatit dobrovolnou pokutu ve prospěch obětí nacizmu. TNK případy projednala znovu, ale většinou vyhověla závodní radě a řízení zastavila.

Společenský styk se týkal i mužů, zvláště úředníků, kteří byli v každodenním styku s představenými. Těmi byli za války pouze osoby německé národnosti. Vyhnout se kontaktu s nadřazeným mimo pracovní dobu není na malém městě jednoduché. Náhodné setkání v kavárně či restauraci nelze nikdy vyloučit.

⁶⁰ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 8, sign. BK 476/46

⁶¹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 8, sign. TK 326/48

⁶² SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 8, sign. BK 484/46

⁶³ U 9 z těchto případů chybí osobní data, vyšetřovací komise při závodní radě zapisovala do protokolu jen jména.

⁶⁴ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 8, sign. BK 487/46

⁶⁵ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 9, sign. BK 574/46

⁶⁶ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 9, sign. BK 572/46

Někteří úředníci bydleli ve služebních bytech přímo v továrně, kde k bydlení sloužila jedna vila, ve které byl ředitelský byt. Například, když se ředitelem stal v roce 1943 Zdenko H., svolal si všechny úředníky a nabídl jim seznamovací večírek. To bylo zamítnuto, ale navrhlo se uspořádání výletu. Ředitel s tím souhlasil a rozhodl o uspořádání večírku jen pro úředníky bydlící v továrně. Konal se na silvestra v bytě ředitele⁶⁷. Komise se zajímala také o návštěvy vinárny či kavárny. Každý se bránil, jak mohl, většinou šlo o „jen jednou“. Uvádím výpověď „Němce“ Aloise M., bývalého ředitele: „Tvrzení [Karla Č.], že byl v mé přítomnosti zatčen a odveden do vinárny, kde jsem měl být já, V.⁶⁸ a člen gestapa a kde musel koupit láhev vína, není pravdou, ale je pravdou, že p. [Karel Č.] byl pozván V. a členem gestapa do vinárny, kam s nima šel.“⁶⁹ Ze styků s Němci v hospodářství za účelem dosažení nadprůměrného obohacení a z podporování okupantů se musel zodpovídat i tajemník Karel S. a adjunkt Mojmír H., kteří zastávali pozici vedoucího kuchyně.

Vybrané případy

Dělnice **Jaroslava V.** byla obviněna, že se do továrny dostala protekcí. Udání pochází od spoludělnice Emílie K. Ta vypovídá, že asi do roku 1941 byla kadeřnicí u firmy Kožíšek. V té době se začalo povídat, že všechny kadeřnice budou přerazeny na jinou práci, či totálně nasazeny, a proto si začala hledat práci tam, kde toto riziko nehrozilo. Rozhodla se pro práci v tabákové továrně. Žádala o přijetí prostřednictvím pobočky válečných poškozců, kde byla členkou její matka. Přímmluva od vedoucího pobočky nebyla účinná, proto hledala kadeřnice další cestu. Šla až k radnímu S., který se znal s ředitelem továrny Aloisem M. Ten pomoc přislíbil a zároveň jí řekl, ať dá vědět i Jaroslavě V., která bude přijata do továrny spolu s ní. „V tomto zaměstnání hledala jsem záchranu před Říší, případně před nasazením do zaměstnání ve válečném průmyslu, a proto ke své záchraně použila jsem i vlivu příslušníka německého národa“⁷⁰ vysvětluje Emílie K. Její stíhání zmíněno není. Jaroslava V. přímmluvu nesháněla, vše zařídila její matka. Ta u rodiny radního vypomáhala při šití a zmínila se, že dcera má podanou žádost do tabákové továrny. O jejich proněmecké orientaci netušila. TNK kauzu zastavila.⁷¹

Zcela jiného rázu bylo udání bývalé přejímačky, 61leté důchodkyně **Marie Š.** Ta byla obviněna, že v době okupace sympatizovala s Němci. Doloženo je to svědectvím ze dne, kdy začala okupace Čech a Moravy. Je 15. 3. 1939 a dělnice pozorují okny dílny, jak vjíždí němečtí vojáci do brány. Byly rozrušené a některé

⁶⁷ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁶⁸ Činovník NSDAP a osoba, se kterou byl Alois M. v přátelském styku.

⁶⁹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁷⁰ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 4, sign. BK 194/46

⁷¹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 4, sign. BK 194/46

plakaly. Marie Š. neprojevila žádné rozechvění, naopak byla příchodem okupantů nadšená: „Teď se budeme mít dobře!“

Dělnice přejímače oponovaly, Žofie Š. řekla „Teď teprve uvidíme, jak se budeme mít!“

Marie Š.: „Neříkejte to, koho chleba jíš, toho píseň zpívej.“

Dělnice: „Čí chleba jedlas před příchodem Němců!?“

Marie Š. opakovala: „koho chleba jíš, toho píseň zpívej.“⁷²

Bylo svědecky doloženo, že obviněná nadávala na prezidenta Beneše, ale i spolupracovnícím do „českých sviní“. Také sledovala postup wehrmachtu, první vyvěšovala prapory či chodila s rodinou do německých hospod. TNK ve svém nálezu z května 1947 uznala penzistku vinnou z podpory nacizmu (odst. 10 lit. c) a byla odsouzena k veřejnému pokárání a pokutě 1 000 Kčs. Pokud by nezaplatila, půjde do vězení na dobu 14 dnů a stejnou dobu měl být nález uveřejněn na tabuli města Písku. Obviněná vinu od začátku popírala, jednotlivá svědectví odmítala jako účelové a také se proti trestnímu nálezu odvolala. V květnu 1948 trestní odvolací komise Zemského národního výboru (TOK ZNV) v Praze odvolání zamítla a trestní nález uznala v plném rozsahu. Nakonec byl trest dle vládního usnesení ze dne 18. 6. 1948 amnestován⁷³.

„Přístup dobrovolný, ale vynucený německým představeným [Aloisem M.]“⁷⁴ píše se v úředním záznamu o obvinění z **členství v ČSSN**. Úředníci uvedli, že vstup byl jen formální, nechodili na schůze, neplatili zápisné. Vyšetřující komise ZR zahájila řízení již v červnu 1945, pro „nicotnost“ je však zastavila. Nyní si popíšeme začátek kauzy. Bývalý ředitel Alois M. se v roce 1941 přihlásil k německé příslušnosti a stal se Němcem. V továrně pak začal vyvíjet činnost pro Říši.⁷⁵ Zprvu agitoval pro členství v NSDAP, to úspěch nemělo. Když se začátkem roku 1942 v Písku objevily prospekty organizace ČSSN ředitel nemeškal. Zavolał si podřízené úředníky a nabádal je ke vstupu do organizace. Ti se bránili, že německy neumí, tak nemohou spolupracovat, ale na to Alois M. nebral ohled. Nakonec zajistil přihlášky sám a vyzval své podřízené, aby si je u něho vyzvedli. Když ani pak nereagovali, svolal další schůzku, kde vyhrožoval, že kdo se nepřihlásí, bude považován „za politicky nespolehlivého a suspendován“⁷⁶. To bylo spojeno se skrytou výhrůžkou: „že dobře ví, jací jsme ptáci, a co se tu dělá, že to

⁷² SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 9, sign. BK 573/46

⁷³ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 9, sign. BK 573/46

⁷⁴ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 475/46

⁷⁵ Podporoval například vznik Hitlerjugend. Tuto organizaci v továrně založilo 7 děvčat.

⁷⁶ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 473/46

nebude trpět, abychom si to dobře rozmyslili.“⁷⁷ Problém s Aloisem M. byl ten, že než se přihlásil k Němcům a stal ředitelem, chodil někdy, jako ostatní úředníci, do účtárny, kde se „vedly řeči“. „(...) věděl, že posloucháme cizí rozhlas – ba i časopis „Boj“ někdy jsme mu dali čísti.“⁷⁸ Ředitel je měl lidově řečeno „v hrsti“ a mohl je kdykoliv udat. Po poradě se úředníci rozhodli, že vstoupí kolektivně a budou vstup sabotovat nepřesnými údaji, chybami a průtahy. V organizaci nebudou aktivní, nebudou platit příspěvky ani chodit na schůze a vyvíjet činnost. Ovšem na schůze došlo. Adjunkti Josef N. a Karel Č. dostali pozvánku, s poznámkou „účast nutná“. Zúčastnili se třech schůzí, na poslední se jednalo o likvidaci spolku. TNK řízení zastavila, „neboť nebyla shledána skutková povaha, byl pouze členem řečeného spolku a pouhé členství není provinění proti národní cti.“⁷⁹

Dělník Otakar K. byl na příkaz ONV Horažďovice 3. 7. 1945 zatčen. Ve vazbě byl celé léto, přesně 65 dní, než ho pustili. Zadržen byl pro **členství v organizaci Vlajka**. U župního vedoucího Ch. z Žichovic byla nalezena jeho členská legitimace. Obviněný nezapíral: „učinil jsem tak proto, abych tak pomohl matce k odběru režijního uhlí od dráhy.“⁸⁰ Paní K., dělníkova matka, měla přidělenou trafikou na peróně stanice Horažďovice-Babiny. Tam trávila kvůli zákazníkům celý den a v zimě si topila režijním uhlím. Za protektorátu, ale bylo zakázáno topit v čítárnách, kioskách a podobných prostorách. Přednosta stanice ji na to upozornil a pak to ohlásil. Na dobu jednoho roku jí byl přiděl uhlí odebrán, a ještě musela zaplatit pokutu 1200 Kčs. Bohužel po zastavení přidělu od dráhy, nedostala nic ani od obce, což bylo pro postiženou velmi závažné a na životě ohrožující. Župní vedoucí slíbil pomoc výměnou za vstup do Vlajky. V květnu 1941 podal přihlášku, složil hotově členský příspěvek 300 Kčs a 10 viržinek. Odvolání jeho matky bylo zamítnuto, a tak z organizace vystoupil. Legitimaci vrátil doporučeným dopisem s vysvětlením, proč vystupuje. U vedoucího Ch., který se v květnových dnech zabil, také byla nalezena, a tak došlo na jeho zatčení. Byl členem rok, na schůze nechodil, funkci neměl a žádnou fašistickou ideu nepodporoval ani nerozšiřoval. Veřejný žalobce vyšetřování dle velkého dekretu v září odložil, ale později se zahájilo šetření podle malého dekretu.

Ze spisu se dozvídáme, že mu v továrně za války někteří nevěřili. Nešlo o nic konkrétního „(...) tenkrát proslechlo se mezi zaměstnanci továrními, že několik mužů mezi těmito nově přijatými dělníky jsou členové Vlajky, z nichž jeden měl býti [Otakar K.]. Mnoho se tenkrát povídalo a mnohému se také nevěřilo, ale přesto již nebyla mezi českými zaměstnanci k němu ta důvěra, jako k ostatním.“⁸¹

⁷⁷ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 473/46

⁷⁸ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 7, sign. BK 473/46

⁷⁹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart.7, sign. BK 475/46

⁸⁰ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46

⁸¹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46, Zpráva továrny na

Když se v r. 1942 našla ve skladu surovin na půdě továrny bedna s ukrytými obrazy prezidentů Beneše, Masaryka a busta TGM, dělníci, mezi kterými byl i Otakar K., bednu otevřeli. Dílvedoucí měl obavy z udání, a tak místo znovu ukrytí bedny, raději vše hlásil představenému. Ten to ohlásil místnímu policejnímu komisaři W. Příklad se „ututlal“, ale došlo ke zničení obrazů, což bylo Otakarovi K. kladeno za vinu.⁸² Ten se hájil, že byl za okupace národně spolehlivý. V roce 1942 s kolegou Adolfem Z. našli v lednici ukrytý revolver. Byl uschován v bedničce od doutníků spolu se 100 náboji. Aniž by věděli, komu patří, nikomu nic nehlásili a utajili to.⁸³ TNK rozhodla odsoudit obviněného k veřejnému pokárání a pokutě 1000 Kčs. S vězněním během léta se vypořádali takto: „Do náhradního trestu na svobodě se započítává doba 2 měsíců a 1 dnů, po kterou jste byl zajištěn, takže náhradní trest vazby jest odpykán. Trestní nález se uveřejní na obecní tabuli města Písku.“⁸⁴ Proti trestnímu nálezu z listopadu 1946 se dělník odvolal. Jak popisuje ve své obhajobě: „(...) českým lidem jsem neškodil /neudával/. O tom svědčí to, že na mne nebylo po revoluci z řad mých spoludělníků žádné udání učiněno.“⁸⁵

Následně po rozsudku se případem začala zabývat Očistná komise (OK) pro veřejné zaměstnance při ONV Písek senát II. Spis OK 309/47⁸⁶ obsahuje přezkoumání případu a rozhodnutí komise z března roku 1947. Ta v jeho jednání viděla hmotný prospěch, protože jeho matka „nebyla životně ohrožena na existenci“⁸⁷ a odsoudila ho jako veřejného zaměstnance za služební přečin podle § 2, odst. 1, odst. 2 litera b, dekretu č. 105 o očistných komisích. Otakar K., který v té době čekal se svou ženou rodinu, měl být přeložen do jiného závodu a jako zostření trestu mu zarazili mzdový postup na jeden rok. Proti rozhodnutí z dubna 1947 se dělník neodvolal a stalo se právoplatným. Objemný spis končí rozhodnutím Trestní odvolací komise (TOK) při ZNV v Praze. Ta uznala odvolání a trestní nález (BK 890/46) pro nezákonnost zrušila v srpnu 1947⁸⁸.

Poslední případ se zabývá očistou úředníka, který se za protektorátu nechoval jako „vzorný“ Čech. Podobné chování vykazovalo několik osob úřednického stavu, ale vzhledem k rozsahu studie jsem vybrala tento jako „reprezentativní“.

---

tabák z 29. 10. 1946

⁸² Obrazy a bystu ukryla Marie V. předsedkyně závodního výboru. Ta byla zatčena v souvislosti se zpíváním, protože nezakročila proti zpívání vlasteneckých písní. SOA Třeboň, fond MLS Písek, LS 260/46, výslech V. V.

⁸³ Ze svědectví Adolfa Z. vyplývá, že revolver patřil pplk. K. SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 9, Kolaborace – šetření zaměstnanců, O. K.

⁸⁴ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46

⁸⁵ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46

⁸⁶ Tento spis je součástí spisu BK 890/46

⁸⁷ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46

⁸⁸ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 13, sign. BK 890/46

Jde o komerčního **adjunkta Karla Č.** 23 svědků vypovědělo, že během války protěžoval některé dělnice a dělníky na úkor ostatních. Dělníkům vyhrožoval vyhazovem z továrny i nucenou prací v říši, donášel oběma protektorátním ředitelům, vyhýbal se totálnímu nasazení na úkor svých starších kolegů a stýkal se s Němci mimo službu. Byl také častým účastníkem večírků německých nadřízených, postupně se seznámil s důležitými píseckými Němci a s úředníky gestapa byl dokonce ve vinárně. Neopomněl se tím pochlubit kolegovi: „Byl jsem včera s [Aloisem M.] a dvěma gestapáky ve vinárně. Když už jim oči pěkně svítily, vyzval jeden z nich druhého, aby vstal, že mají ještě zavřítí toho chlapa ve Vráži. Na to se [Karel Č.] upřímně rozesmál, jako kdyby vyprávěl vtipnou příhodu.“⁸⁹ Neznáme jeho dřívější život, ale mezi lety 1939 - 1940 sloužil v tabákové továrně v Hodoníně. V době přeložení do Písku mu bylo 33 let. Měl manželku a dvě děti, žádal tedy o přidělení bytu v domech tabákové režie. Dostal ho, ale z neznámých důvodů dal přednost bytu v továrně. Ten nebyl volný, z toho byl narychlo vystěhován dílovedoucí B. Pro nedostatek bytů byl donucen přestěhovat se do zdravotně závadného prostoru. Karel Č. si následně byt předělával od základu. Nechal si vybudovat i zahradu, tím zaměstnal na několik dní celé osazenstvo skladu. S tajemníkem Aloisem M. měl přátelské styky, které udržoval i po tom co se přihlásil k německé národnosti a stal ředitelem. Díky němu se seznámil s vlivnými Němci z města a získal i telefonní číslo na NSDAP, které si extra vyznačil v telefonním seznamu. Po nastoupení nového ředitele se spřátelil i s ním, obě rodiny spolu chodily pravidelně do biografu. Zdenko H. vypověděl, že adjunkt nebyl totálně nasazen při zrušení továrny, protože měl na starost technické práce a obstarával materiál pro přestavbu nových záchodů. Také byl pozadu s vyúčtováním hotových prací z minulosti, k tomu bývalý tajemník H. uvádí: „Kde jest vyúčtování chlívků postavených v r. 1944 pro I. představeného a pro p. [Karla Č.]!? Stavitel nemá peníze dodnes.“⁹⁰ Když byl adjunkt vedoucím oddělení „jemné kuřlavé“, jeden svědek vypověděl, že pokud přišla německá návštěva, zdravil zdviženou pravicí. Více svědků to ale nepotvrdilo, tedy byl tohoto obvinění zproštěn.

V době revoluce byl už 5. 5. 1945 mobilizován, v továrně tedy nebyl v kritické době přítomen, což pak uváděl na svou obhajobu. Již v květnových dnech výbor zaměstnanců továrny navrhl zbavit ho volebního práva do závodní rady. „[Karel Č.] se po dobu okupace nechoval tak, jak se na řádného Čecha patřilo. Byl to ramenář a pletichář a jeho přísluhování nacistům musí každý dosvědčit.“⁹¹ Na návrh závodní rady byl od prvního srpna suspendován⁹² a začátkem

⁸⁹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁹⁰ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁹¹ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁹² Během suspenze byl zaměstnanci plat snížen na polovinu po celou dobu řízení.

září vyšetřovací komise ZR sepsala sedm obvinění zmíněné v předchozí kapitole. Karel Č. byl demobilizován koncem srpna. Následně uvádí, že je bez zaměstnání, ale studuje technickou školu v Brně. Zdůrazňuje svou tíživou situaci, kdy kvůli suspenzi dostává plat 993 K, z kterého živí manželku a děti. „Mimo to jsem absolvent techniky a hodlám studia dokončiti složením zkoušek, pro domnělou státní nespolehlivost nemohu však ke zkouškám přistoupiti.“⁹³ V přílohách 1-7, které se ve spisu nezachovaly, dokládá své skutečné chování během okupace. ZR případ postoupila k rozhodnutí čestnému soudu KOR v Klatovech. Ze zápisu o veřejném soudním jednání datovaném k poslednímu říjnu víme, že přítomny byly obě strany. Člen soudu seznámil senát s jejich stanovisky. ZR navrhla, aby byl adjunkt přeložen do jiného podniku ČSTR. Obviněný s návrhem souhlasil a obě strany prohlásily, že tím je záležitost uzavřena. Případ následující rok posoudila i TNK v Písku, která po prostudování spisů z tabákové továrny a z vojenského útvaru OBZ rozhodla, že „obvinění se jevílo neudržitelné“⁹⁴, a řízení zastavila. Adjunkt Karel Č. byl v květnu 1946 přeložen do tabákové továrny v Novém Jičíně. V rámci obnovení retribuice v r. 1948 se revizní komise, po prostudování spisů i tajných materiálů vojenské správy, usnesla revizi řízení nezahajovat⁹⁵.

Proč byly zvoleny tyto případy? Obvykle se v souvislosti s ženami řeší tzv. „horizontální kolaborace“, ale právě proto jsem vybrala kauzy typově odlišné. Kadeřnice Emílie K., která podala udání, byla v hledání protekce aktivnější než obviněná a svou motivaci nám podrobně popsala. O jejím obvinění ve spisech zmínka není. Považuji tedy toto jednání za způsob prevence. Případ protekce byl v souboru případů z tabáčky posuzován 2×, v obou případech došlo k zastavení stíhání. V případě přejímačky Marie Š. vidíme snahu přizpůsobit se novým poměrům, být zadobře s Němci. Její chování na pracovišti bylo plné zášti vůči Čechům, vůči bývalým elitám. Její vina byla prokázána, přesto ji popírala. V této kauze bylo pravděpodobně rozhodující, že paní byla v důchodu. TNK měly na proces očisty omezený čas a přednostně řešily aktivní zaměstnance. Důchodci neměli prioritu a jejich kauzy se rozhodovaly později, často až řádnými soudy. Pokud by rozhodnutí padlo v prvních letech po válce, byl by trest tvrdší. V souboru šetřených zaměstnanců bylo v penzi 5 osob.

Zajímavé srovnání nabízí i dva případy členství ve fašistických organizacích. Do ČSSN vstoupili úředníci po nátlaku ředitele - kolaboranta. Většinou se snažili si s režimem nezadat, někteří z nich byli zapojeni v protiněmeckém odboji.⁹⁶

⁹³ SOA Praha, fond Tabákové režie, karton 9, Kolaborace – šetření zaměstnanců, K. Č., Žádost ze dne 15. 10. 1945 adresovaná Vyšetřující komisi ONV v Písku

⁹⁴ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK 140/48

⁹⁵ SOA Písek, fond ONV Písek, Malý dekret (D-7), kart. 19, sign. RK140/48

⁹⁶ Celkem bylo v továrně zatčeno a uvězněno 27 osob – 6 žen a 21 mužů. SOA Praha, fond Tabákové režie, karton č. 6 „50let trvání závodu“.

Po válce se z této skupiny volily nové tovární elity, někteří působili v závodní radě a dva úředníci byli pověřeni i dočasným vedením továrny. Svě členství vnímali jako vynucené okolnostmi, možnost kolaborace odmítali a v tomto smyslu také rozhodla TNK. Naproti tomu Otakar K. vstoupil do Vlajky s úmyslem pomoci členu rodiny. I on na schůze nechodil, v organizaci aktivní nebyl, o členství se nikomu nezmínil, žádný profit z tohoto kroku neměl. Když vstup nepomohl k vyřešení situace, okamžitě vrátil legitimaci a vystoupil. Z důvodu nálezu jeho legitimace nic nezapíral a ke všemu se přiznal. Na obvinění dle velkého dekretu jeho vina nebyla dost velká, ale dle malého dekretu k obvinění došlo. V továrně se za války nic jistého nevědělo, jen neurčité dohady, přesto Otakar K. důvěru přestavených neměl. Po odsouzení TNK, které bylo později zrušeno pro nezákonnost, došlo k dalšímu obvinění očištnou komisí (jejím členem byl dílvedoucí z továrny). Dělník byl „konečně“ potrestán. Členství bylo nepopíratelné v obou popsáních případech, přesto u kauzy úředníků převládá snaha záležitost bagatelizovat a v případě dělníka Otakara K. je patrná snaha potrestat ho za každou cenu.

Poslední případ adjunkta Karla Č. je příkladem přizpůsobivého chování, hledání profitu pro sebe i svou rodinu (zajištění služebního bytu v továrně, stavění chlívků, budování zahrady), snahy být nepostradatelný a důležitý pro své představené (služební cesty do Říše, pro víno apod.). V továrně proti němu svědčilo 23 osob, výpovědi proti jeho osobě se shromažďovaly od převratu. V této kritické době v továrně nebyl a unikl tak první vlně „pomsty“. Jako mnoho jiných i on byl mobilizován od května do srpna 1945. V této době proběhla i v armádě očista, ze které vyšel adjunkt s dobrým výsledkem (tajný spis). V továrně o návrat Karla Č. nestáli, byl suspendován. Odvolal se proti postupu ZR a v říjnu 1945 došlo u čestného soudu KOR k oboustranné dohodě. TNK případ posoudila s negativním výsledkem. Stejně dopadla i revize v r. 1948. Výsledek očisty Karla Č. – přesun do jiné továrny s dobrým posudkem.

Hlavní provinění v souboru případů z tabákové továrny byl styk s Němci, pak politická spolupráce, tj. členství ve fašistických organizacích a spolupráce odborná i hospodářský styk s Němci. Dále se jednalo o propagaci, podporu a obhajování nacizmu, pak o týrání a urážení Čechů, o zneužívání postavení a v neposlední řadě ucházení se o výhody u okupantů. Z 16 mužů bylo 12 úředníků, 1 dílvedoucí, 3 dělníci. 12 úředníků bylo osvobozeno, 2 zproštěni viny, 2× bylo stíhání zastaveno, 1× došlo k odsouzení, to bylo po odvolání zrušeno. U 13 žen výlučně dílenských pracovnic, se jednalo hlavně o společenský styk s Němci, o podporu nacizmu a o protekci u Němců. 11 žen bylo osvobozeno, 2 odsouzené (jedna amnestována). Z toho je možné usuzovat, že očista v továrně proběhla, ale většina osob byla osvobozena. Potrestána „ztrátou cti“ nakonec byla pouze dělnice Marie O., která se opila a po noci strávené s neznámým německým vojákem otěhotněla. Svou vinu nepopírala a odvolání nepodala. Odsouzen ke „ztrátě cti“

byl i dělník Otakar K., v jeho případě vidíme spíše snahu o odsouzení za každou cenu. Třetí odsouzená Marie Š. vinu popírala a její případ skončil amnestií.

Závěr

Národní očista byla povinná pro všechny státní zaměstnance. Tabáková továrna v Písku, jako státní podnik, tento úkol bez odkladu splnila. V první etapě do září 1945 závodní rada přijímala a řešila udání týkající se závadného chování svých zaměstnanců za protektorátu. Shromažďovala výpovědi a svědectví k jednotlivým případům, „lehčí“ případy řešila důtkou, napomenutím a dobrovolnou pokoutou, přesunem na jinou pracovní pozici nebo suspendováním. Ve třech případech ZR postoupila případ k rozhodnutí čestnému soudu KOR v Klatovech. V říjnu 1945 byl uzákoněn malý dekret, postihující případy, které propadly sítím velkého retribučního dekretu. Kauzami se zabývaly trestně nalézací komise při ONV, které již dříve zajišťovaly podklady pro činnost lidových soudů. V tabákové továrně ZR shrnula postup očisty, a pak všechny případy postoupila k přezkoumání TNK při ONV v Písku. Ta jednotlivé případy znovu posoudila a ve většině případů rozhodla o zastavení řízení. Po skončení procesu retribuční byly dva případy souzeny u řádných soudů.

V úvodu jsem si kladla otázku, jaký vliv měl dopad na průběh procesu. V tomto souboru případů je patrná jedna tendence. Vliv na proces očisty mělo to, zda byl zaměstnanec „aktivní“ či „neaktivní“. Při dalším bádání v rámci retribuční by jistě bylo přínosné tuto „hypotézu“ ověřit. V důchodu bylo ve vzorku 5 osob. U dvou došlo k osvobození, protože patřily do skupiny žalované pro členství v ČSSN. Tři osoby byly obviněné, u dvou došlo ke zproštění viny v r. 1948, jedna osoba byla odsouzena, následně amnestována ve stejném roce. Tato provinění byla společensky závažná, pokud by byla souzena v prvních poválečných letech, jejich trest by byl bezpochyby tvrdší. S malým dekretem se oficiálně pojí triáda trestů vězení – pokuta – pokárání. Vězení se nestalo trestem pro žádného z obviněných. Důtka, napomenutí a dobrovolná pokuta ve prospěch obětí nacistu bylo trestem uděleným závodní radou 7 ženám, TNK tyto kauzy zastavila. Veřejné pokárání, tedy zveřejnění nálezu komise na obecní tabuli města po dobu 14 dní, bylo provedeno jen v jediném případě.

Ze vzorku měl podle mého názoru, největší problémy dělník Otakar K. Přestože se po dobu války choval příkladně a nedošla na něho udání od spolupracovníků, našel se nezvratný důkaz jeho viny. Altruisticky motivovaný vstup do fašistické organizace nemohl popřít. Jako jediný obviněný byl celé poválečné léto vězněn, čelil nedůvěře v zaměstnání, po trestním nálezu první komise následovalo další obvinění. Doznání v této době rozhodně nebylo polehčující okolností. V ostatních případech obžalovaní rozporovali svou vinu, která byla společensky

často závažnější. Díky dovolávání se nových svědků v jejich prospěch a odvolání vůči trestním nálezům se jim ve většině případů podařilo trest odvrátit.

Byl tedy tento proces přiměřený? Výsledky podnikové očisty je obtížné porovnávat s činností TNK, protože jde o její „podmnožinu“. Písecká TNK se ve většině postoupených případů připojila ke stanovisku závodní rady. Pro představa o výsledcích trestně nalézací komise, uvádím výsledky TNK v Benešově u Prahy. Osobně hodnotím očistu v tabákové továrně jako velmi mírnou, spíše symbolickou. Zdejší situace byla specifická. Díky zásahu německého ústředí byla, na podzim r. 1944, zrušena, v době revoluce prakticky neexistovala. V areálu továrny byl lazaret, sklady tabáku a pouze cca 30 zaměstnanců. Ostatní byli totálně nasazení nebo posláni do penze. Zaměstnanecký kolektiv továrny tedy neexistoval kontinuálně, ale byl znovuobnoven. Ovšem křivdy a konflikty z války byly mezi lidmi stále a bylo potřeba je řešit. Zaměstnanci, kteří se nechovali „správně“ v době války, byli „potrestáni“, byť v symbolické rovině. „Očištěná“ továrna se mohla plně soustředit na poválečnou obnovu.

Archivní prameny

Státní okresní archiv Písek (SOA Písek), fond ONV Písek, Malý dekret

Státní oblastní archiv Praha (SOA Praha), fond Tabákové režie

Státní oblastní archiv Třeboň (SOA Třeboň), fond MLS Písek

Použité prameny a literatura

ADÉE, Antonín. *Úvod do kroniky závodu Elektropřístroj Písek, I. Část Továrna na tabák 1897-1951*. podnikový archiv Schneider Electric, a. s.

BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. Prostor: 2000. ISBN 80-7260-028-1.

FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*. Academia: 2010. ISBN 978-80-200-1838-0.

JUSTIN, Petr. *Mimořádný lidový soud v Písku 1945-1948*. Jihočeský sborník historický 71, 2002. ISBN 80-86260-18-6.

KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti*. Praha: 2015. ISBN 978-80-200-2475-6.

KNOTEK, Jaroslav – PIXOVÁ, Jaroslava. *Paměti mlynáře aneb Zrodného Tábora do píseckých mlýnů*. Nakladatelství Blanice: 2016. ISBN 978-80-905501-6-2.

KOURA, Petr. *Druhý život protektorátu Čechy a Morava*. Praha: 2019. ISBN 978-80-7564-041-3.

MACKOVÁ, Marie. *To byla c. k. trafika*. Praha: 2010. ISBN 978-80-7422-019-7.

MACKOVÁ, Marie. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun: 2007. ISBN 978-80-239-8914-4.

NĚMEČKOVÁ, Daniela a kol., *Lidová spravedlnost Mimořádné lidové soudy v letech 1945-1948*. Praha: 2017. ISBN 978-80-87284-68-1.

PEJČOCH, Ivan – PLACHÝ, Jan. *Ženy na popravišti*. Cheb, 2016. ISBN 978-80-87567-86-9.

ŠLOUF, Jakub. *Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945, Soudobé dějiny 24 (4), 2017*.

Výrobky československé tabákové režie. Praha: 1938, knihovna Prácheňského muzea v Písku.

Internetové zdroje

Dekret č. 16/1945 Sb., Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> [cit. 3. 4. 2024]

Dekret č. 105/1945 Sb., Dekret presidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-105> [cit. 3. 4. 2024]

Dekret č. 137/1945 Sb., Ústavní dekret presidenta republiky o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-137> [cit. 3. 4. 2024]

Dekret č. 138/1945 Sb., Dekret presidenta republiky o trestání některých provinění proti národní cti. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-138> [cit. 3. 4. 2024]

Zákon č. 33/1948, Zákon, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-33> [cit. 3. 4. 2024]

Zákon č. 34/1948, Zákon o revisi trestního řízení v některých případech provinění proti národní cti. [online], Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-34> [cit. 3. 4. 2024]

BLAŽEK Lukáš, NĚMEČKOVÁ Daniela, Analýza revize retribuční v roce 1948 s využitím statistických metod, *Moderní dějiny*, ročník 26, 2018, č. 1, Přílohy s. 228, [online], Dostupné z https://cha.fsv.cvut.cz/projekt/vystupy/MD_Bla [cit. 1. 7. 2023]

O autorce

Mgr. Martina Schwubová vystudovala obor Orální historie-Soudobé dějiny na FHS UK, na plný úvazek pracuje ve výrobní sféře, ve volných chvílích se zabývá regionální historií se zaměřením na tovární prostředí. Je členkou České asociace orální historie.

E-mail: martina.schwubova@volny.cz

Orální historie v biografickém a tematickém výzkumu: dva ideálně-typické výzkumné přístupy a jejich specifika / Oral history in biographical and thematic research: two ideal-typical research approaches and their specificities

Jana Wohlmuth Markupová

Abstrakt

Tento článek se pokouší pojmenovat a charakterizovat to, co nazývá dvěma ideálně-typickými přístupy v orálně historických výzkumech, tedy výzkum biografický a tematický. Po prvotním rozlišení je text dále komparuje, a to v několika oblastech: od samotného výběru tématu po výběr a oslovení narátorů až po dojednání spolupráce, natáčení a zpracování pořizovaných orálně historických rozhovorů. Snaží se přitom vystihnout specifika každého z nich jakož i upozornit na možná rizika, která s sebou nesou.

Abstract

This article attempts to differentiate and characterize the two ideal-typical approaches in oral history research: biographical and thematic. After an initial distinction, the text compares them in several areas: from the choice of the topic to the selection and approaching of narrators, to the negotiation of collaborations, to the recording, analyzing, and interpreting of the conducted oral history interviews. In doing so, it seeks to capture the specifics of each of these and highlight the possible risks they entail.

Klíčová slova: Orální historie; biografický přístup; tematický přístup; komparativní perspektiva.

Keywords: Oral history; biographical approach; thematic approach; comparative perspective.

Úvod

Když Alistair Thomson v roce 2007 ve svém článku v *The Oral History Review* pojmenoval čtyři paradigmatické zlomy v orální historii,¹ stanovil tím na dlouhou dobu dopředu, jak se budou mnozí orální historikové a historičky (dále jen orální historici) vztahovat ke svému výzkumu. Hlavní dělicí linií se přitom stal přechod mezi pozitivistickým a post-pozitivistickým paradigma-tem, který, velmi zjednodušeně řečeno, označuje, zda se snažíme v získaných pramenech (orálně historických rozhovorech) zjistit, *jak se popisovaná událost skutečně stala*, anebo zda nám půjde o něco jiného – třeba o dešifrování konstrukce významu či narativních strategií ve vyprávění našich narátorů a narátorek (dále jen narátoři). Tento pro Thomsona druhý paradigmatický přelom se dá snad s jistou opatrností přirovnat k rozdílu mezi ontologickým na jedné straně a mentalistickým a lingvistickým paradigmatickým historických věd na straně druhé, jak je definoval Miloš Havelka.² Nicméně kromě toho, jak s orálně historickými prameny pracujeme, může být přínosné též rozlišení, jaké výzkumné perspektivy se mohou v orální historii setkávat, a to bez ohledu na to, bude-li s prameny, které z nich vzejdou, poté nakládáno spíše pozitivisticky – faktograficky, či post-pozitivisticky – interpretativně.

Jakousi dvojí linii přitom naznačila dnes již v českém prostředí téměř „tradiční“ definice orální historie od Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho, podle nichž se jedná o postupy, „[...] jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatellovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“³ Již tato definice implicitně předpokládá dvojí výzkumnou perspektivu: pohled zaměřený na událost nebo problém a pohled zaměřený na historického aktéra samotného.⁴

¹ THOMSON, Alistair. Four Paradigm Transformations in Oral History, *The Oral History Review*, vol. 34, no. 1, 2007, s. 49–70.

² HAVELKA, Miloš. Co může znamenat "filozofie" v tzv. „filozofii dějin“, *Dějiny-teorie-kritika*, vol. 1, no. 2, prosinec 2004, s. 191–211.

³ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022, s. 18. Kurzívou vyznačila autorka práce.

⁴ Historický aktér je zde míněn v historicko-antropologickém pojetí. Zpracování jeho životní historie se proto snaží zejména „rekonstruovat pohled samotných jednajících (*native's point of view*)“ při vědomí významu dalších okolních vlivů. Cílem je tedy perspektiva emická, aktérská, bez ohledu na její obtížné dosažení. HORSKÝ, Jan. Historický aktér. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 98–101. Stranou přitom prozatím ponechávám teoretické otázky spojené s ne/dostupností „vnitřního světa aktéra“, problematickou představou o celistvosti aktérova já po dobu různých fází jeho života či vlivu, který tato představa má na formování životního příběhu vyprávěného prostřednictvím orálně historických rozhovorů. HORSKÝ, Jan. Historický aktér, s. 96. BOURDIEU, Pierre. *The Biographical Illusion*.

Pro účely tohoto textu si nicméně dovolím označení jiné, a sice orálně historický výzkum tematický a biografický.

Je přitom pozoruhodné, že byť se s touto dichotomií setkáváme již na rovině základní definice, nejen citovaná *Třetí strana trojúhelníku*, ale i další domácí či zahraniční texty, které mají za cíl seznámit s metodologií orální historie, dále rozpracovávají pouze přístup první, tematický, čímž jen podtrhují, že se jedná o přístup majoritní, nikoli však jediný.⁵ Snaha o zohlednění a porovnání jich obou jakož i pojmenování specifických rysů každého z nich je hlavním cílem tohoto textu.⁶

Rozlišení tematického a biografického přístupu v orální historii

Již výše jsem přitom uvedla něco, co si zaslouží vysvětlení. Cožpak se všechny orálně historické výzkumy nevěnují jednotlivým aktérům a nezauímají tak či onak biografickou perspektivu? Ve společenských a humanitních vědách – a tedy i v orální historii, která mnohdy stojí na pomezí více disciplín – se občas setkáváme s konfuzí pojmů, neboť totožné termíny jako třeba biografický přístup či biografický obrat mají v různém prostředí různý význam. Životopisné či auto/biografické vyprávění nebo životní příběh jsou ostatně jedněmi ze základních forem rozhovoru v orální historii bez ohledu na to, zda jsou uskutečňovány v tematickém či biografickém přístupu. Výrazné je to například v případě sociologie, respektive biografické sociologie, která se zaměřuje na komplexní studium životopisných vyprávění, osobních dokumentů, kohortní studie či úžeji viděno zkrátka na kvalitativní studium životopisných materiálů.⁷ I tzv. biografický obrat v sociologii proto znamená něco jiného než v historických vědách a „[...] neznamená, že by sociologové začali psát životopisy, nýbrž že do svých analýz

---

In: HEMECKER, Wilhelm – SAUNDERS, Edward. *Biography in Theory. Germany: Walter de Gruyter*, 2017, s. 210–216. ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, s. 33–53. Pro označení historického aktéra ve výše uvedeném smyslu jsou zde též synonymně používány výrazy jako jednotlivec či osobnost.

⁵ Viz např. RITCHIE, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press, 2003. THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The voice of the past: oral history*. New York: Oxford University Press, 2017. Výjimkou je zejména Valerie Raleigh Yow, o níž bude řeč dále. YOW, Valerie Raleigh. *Recording oral history: a guide for the humanities and social sciences*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2005.

⁶ Považuji za důležité zmínit, že mám zkušenost s oběma orálně historickými výzkumnými přístupy, ačkoli inklinuji spíše k tomu biografickému. Viz zejména WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana. *Ivan M. Havel: od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. Navrženému rozlišení jsem se již částečně věnovala ve své diplomové práci: MARKUPOVÁ, Jana. *"Co je to Já? Ivan Havel? To je jméno, to nejsem já."* Biografie Ivana M. Havla. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2014, s. 15–20.

⁷ KONOPÁSEK, Zdeněk. Sociologie biografická. Sociologická encyklopedie. [Online] Dostupné z URL: < https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologie_biografická > [Cit. 2024-05-17]

zahrnují perspektivu aktérů a jejich zkušenost s danými strukturami či jevy.⁸ Podobně i pro některé orální historiky, kteří přistupují k biografickému výzkumu například z etnologického směru, může „biografická metoda“ znamenat spíše prostředek k výzkumu konkrétního tématu než snahu o zpracování historické práce o jednom člověku.⁹

Za účelem vyjasnění těchto pojmů si proto dovolím hned v úvodu upřesnit, že tento text se bude terminologicky i konceptuálně pohybovat v oblasti historických věd. Biografickým přístupem v orální historii je zde proto míněn takový odborně kvalifikovaný historický výzkum, který se za využití (obvykle nejen) metody orálně historických rozhovorů s hlavním subjektem práce zaměřuje na život vybraného aktéra v historické perspektivě.¹⁰ V jeho středu stojí zájem o konkrétního člověka, který sám svou osobní historii implicitně stanoví, jakých témat, oblastí, událostí či dalších lidí se bude daný výzkum týkat. V tematickém výzkumu je tato perspektiva obrácená a je jím míněn přístup, v jehož centru stojí zájem o nějaké konkrétní téma – událost, oblast, skupinu, aktivitu –, které stanoví, s jakými narátory bude záhodno hovořit (viz obrázek č. 1).¹¹

⁸ SIXTA, Václav. *Možnosti historické biografie: teorie biografie a historická věda*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2023, s. 24. O propojení orální historie a biografie či biografického přístupu pojednávají mnohé texty, které však biografický přístup definují společenskovědně či konkrétněji sociologicky. Blíže viz např. GAŁĘZIEWSKI, Jakub. Oral History and Biographical Method. Common Framework and Distinctions Resulting from Different Research Perspectives, *Przełąd Socjologii Jakościowej*, vol. 15, no. 2, May 2019, s. 76–103. GAŁĘZIEWSKI, Jakub – KAZMIERSKA, Kaja. Together or apart? Doing biographical research and oral history in an interdisciplinary context, *Current Sociology*, vol. 71, no. 4, July 2023, s. 627–643.

⁹ Viz např. NOSKOVÁ, Jana. *Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 2014, s. 46.

¹⁰ Srv. s obecnou charakteristikou biografického výzkumu: RENDERS, Hans. The Biographical Method. In: RENDERS, Hans – DE HAAN, Binne. *Theoretical discussions of biography: approaches from history, microhistory and life writing*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2014, s. 222–226.

¹¹ Výrazy „biografický přístup v orální historii“, respektive „tematický“ a „biografický“, respektive „tematický orálně historický výzkum“ jsou v tomto textu nahlíženy jako synonyma. Blízké biografickému typu výzkumu mohou být výzkumy rodinné historie, které jsou sice co do pojmenování hlavních aktérů rozkročeny širěji, ale sdílejí s ním některé klíčové kvality. S podobným dělením pracovala také Valerie Raleigh Yow, která rozlišovala orálně historické výzkumy komunitní, rodinné a biografické, avšak nikoli v takto explicitně komparativní rovině. YOW, Valerie Raleigh. *Recording oral history: a guide for the humanities and social sciences*, s. 188–274. V případě rodinné perspektivy je však zapotřebí opět zmínit dvě implicitní varianty, a sice výzkum rodinné paměti a rodinné historie. Zatímco první se zaměřuje spíše na fungování paměti v rámci různých rodin a má velice blízko např. k paměťovým studiím, druhá by byla blíže biografickému výzkumu v rámci historických věd a znamenala by zpracování osobních historií konkrétních jedinců, které pojí dohromady rodinné vazby. Pro první v rámci orální historie viz např. ŠVARČÍKOVÁ SLA-BAKOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2018. Pro biografický přístup v orální historii lze využít také terminologii, kterou představil například David King Dunaway či David J. Mitchell. Obecně řečeno rozlišuje Mitchell práce, které využívají nejen orálně historické rozhovory, ale též

V tematickém výzkumu se tak můžeme zaměřit na různorodá, zpravidla nějak místně a časově vymezená témata: například na vysokoškoláky, kteří se zapojili do průběhu sametové revoluce, hudebníky, kteří se věnují historicky poučené interpretaci staré hudby, nebo důstojníky Československé lidové armády, respektive na výzkum jejich kolektivní paměti.¹² Ve všech případech můžeme s narátory vést jak životopisné vyprávění, zaměřené na celý jejich život, tak tematické polo-strukturované interview, které bude první rozhovor rozvíjet a dále se zaměřovat zejména na to, proč jsme narátory vlastně původně oslovili, tedy na naše výzkumné téma. Ačkoli k tomu nebudou narátory vedeni, mnohdy budou mít i oni již v prvním rozhovoru snahu vyprávět zejména o tom, co nás bude zajímat nejvíce, tedy například o jejich zapojení do protestů či uměleckém, respektive profesním životě, zatímco témata ostatní budou mít tendenci spíše umenšovat či podřizovat tématu zkoumanému. Stejně tak i badatel, který bude se získanými prameny dále pracovat, bere sice obvykle v potaz kontext celého narátorova života, jeho biografii, ale ve své závěrečné práci z výzkumu rozpracovává nejvíce to, co rozhovory vypověděly o zkoumaném tématu samotném – na pozadí konkrétního životního příběhu.

I v biografickém přístupu můžeme při orálně historickém výzkumu využít obě formy vedení rozhovorů, ovšem nejenže se může lišit jejich obvyklá posloupnost a počet, ale též obsah. Poučený tazatel či tazatelka (dále jen tazatel) by samozřejmě ještě před oslovením hlavního narátora, o jehož životě má celá práce pojednávat, měl být seznámen s tím, čemu se v životě věnoval či věnuje.¹³ Velice často se ale o tom, jaká prostředí, události, zážitky a další osoby hrály

---

další historické prameny (zejména písemné archivní), a biografie, které jsou založeny výlučně na orální historii, které nazývá orální biografii („oral biography“). MITCHELL, David J. ‘Living Documents’: Oral History and Biography, *Biography*, vol. 3, no. 4, 1980, s. 292. David King Dunaway dále dělí orální biografii na biografii založenou primárně na orálně historických pramenech („the orally sourced biography“), na sbírku vzpomínek na jednu osobnost („group memoir“) a na orální memoáry („oral memoir“). DUNAWAY, David King. The Oral Biography, *Biography*, vol. 14, no. 3, 1991, s. 256–257. V pojetí historických věd můžeme poslední dva typy vnímat spíše jako editované prameny, první typ jako výsledek výzkumu založeného primárně na orální historii. Dunaway též navrhuje dělení biografii podle historických období, v jejichž rámci se biografický výzkum nachází. Člení je tak na historickou biografii („historical biography“), která se věnuje aktérům ze starších než soudobých dějin, dále na „opožděnou“ či „odloženou“ biografii („after-the-fact biography“), která je psána 5–50 let po smrti zkoumané osobnosti, a na soudobou biografii, která se věnuje člověku, který stále žije. DUNAWAY, David King. The Oral Biography, s. 257.

¹² Srv. např. s VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. VACEK, Přemysl. *Barokáři: historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejich aktérů*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2021. HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru: (1960–1970)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019.

¹³ Hlavním narátorem je v tomto článku míněn klíčový narátor v biografickém výzkumu, o němž je výzkum zpracováván a s nímž jsou zároveň natáčeny orálně historické rozhovory.

v jeho životě důležitou roli, dozvídá až během natáčení. Tato témata se tedy nestávají cílem, ale teprve prostředkem k porozumění danému historickému aktérovi. Tento příklad odkazuje k epistemologickým rozdílům mezi oběma přístupy, které můžeme spatřit již v prvních výzkumných krocích.

Plánování projektu, zajištění finanční podpory a oslovení

Stejně jako v případě inklinace k určitému paradigmatu historických věd, jak je charakterizoval Miloš Havelka, je nejspíše i výběr našeho přístupu k výzkumu záležitostí nikoli „argumentativní, nýbrž spíše kulturní nebo mentální.“¹⁴ Je například možné, že určitou roli bude hrát naše hodnotové zázemí či implicitní předporozumění tomu, čím se který přístup vyznačuje. Biografické práce bývají obvykle spojovány zejména se zaměřením na takzvané významné osobnosti, elity.¹⁵ Tematické výzkumy jsou možná v tomto smyslu pestřejší a spíše s nimi jsou spojeny i výzkumy neprivilegovaných vrstev společnosti, které snad lépe zvýrazňují demokratizační potenciál orální historie. Zároveň se ale nejedná o tak obtížně slučitelné póly, aby nebylo možné během různých výzkumů volit různé perspektivy. Obě s sebou však nesou potřebu umět si odpovědět na otázku, proč zrovna já chci zkoumat právě toto téma, nebo se věnovat životu tohoto konkrétního aktéra. Nutnost badatelské reflexe není v historických vědách ani přímo v orální historii věcí novou,¹⁶ přesto se však odpovědi na tuto otázku budou nejspíše různit.

V tematickém výzkumu totiž velice často vycházíme z toho, k jakému prostředí sami jako orální historikové máme blízko – ať již zkoumáme oblast, kterou dobře známe, událost, kterou považujeme za důležitou, či se jedná o téma, které je blízké například členům naší vlastní rodiny a přeneseně i nám. Se svou vlastní pozicionalitou však budeme moci relativně dobře pracovat, neboť jistým korektivem nám mohou být již různí narátoři, s nimiž budeme ve výzkumu hovořit. I kdybychom se měli zaměřovat na prostředí, v němž jsme insidery, existují různé způsoby, jak si alespoň nějaký odstup udržet.

V biografickém výzkumu se tato blízkost projevuje taktéž. Bylo by ostatně obtížně představitelné, že by si nějaký badatel zvolil výzkum o osobnosti, která by ho nikterak nezajímala či k níž by neměl žádný vztah ještě před jeho zahájením. Právě tento apriorní předpoklad je však nutné reflektovat a od počátku si být dobře vědom toho, proč zrovna já chci psát biografickou práci o tomto člověku, jelikož na rozdíl od tematického přístupu v takovémto případě není snadné získat odstup – naopak ten se postupem času může spíše zmenšovat.

¹⁴ HAVELKA, Miloš. Co může znamenat "filozofie" v tzv. „filozofii dějin“, s. 199.

¹⁵ Ačkoli to není podmínkou, jak se pokusím dokázat dále na pracích Theodora Rosengartena a Daniela Jamese.

¹⁶ THOMSON, Alistair. Four Paradigm Transformations in Oral History, s. 61–62.

Chci o tomto člověku psát proto, že jej považuji za výjimečného, zneuznaného, zapomenutého, či naopak za přeceňovaného a neprávem oslavovaného? Ať se již jedná o první či druhý případ, domnívám se, že psaní hagiografie nebo hano-pisu nemá být cílem historického výzkumu, a z toho důvodu by se bylo lepší takoveto výchozí pozici vyhnout. Mnohem přínosnější a častější je naopak pozice spíše pozitivního vztahu a zájmu o danou osobu, ale bez přehnané emocionální vazby a s reflektovanými hodnotovými shodami či naopak neshodami.

Po vyjasnění prvotní motivace se výzkumu věnovat, zevrubné rešerši dosa-vadního zpracování a formulaci výzkumných otázek přichází obvykle na řadu rozplánování finančního zajištění výzkumu. Nejedná-li se o práci kvalifikační, je tento krok takřka nemožné opomenout, a i zde se situace liší. Obvyklou pra-xi je totiž snaha získat podporu v rámci některé ze soutěží grantových agentur, kde jsou dlouhodobě častěji podávány a spolu s tím i úspěšnější projekty týmo-vé, které jsou vhodnější pro tematickou orálně historickou perspektivu, zatímco projekty biografické se mnohem častěji realizují v rovině jeden zkoumaný ak-tér – jeden výzkumník, protože jsou v průměru méně často podporovány, nebo takovou alespoň mívají pověst, a jsou spíše začleňovány do větších výzkumů či financovány z jiných (i soukromých) zdrojů. Tato okolnost není neměnná v čase, ale podobný problém historikové, zaměřující se na biografické výzkumy, řeší opakovaně a dlouhodobě.¹⁷

V případě biografického projektu, zaměřeného na osobnost stále žijící, který by měl za cíl pracovat s orální historií a natáčet rozhovory i s hlavním subjektem práce, přitom při snaze získat grantovou podporu musí výzkumník řešit i další dilemata, než jen zda a jak sestavit výzkumný tým; musí totiž svůj záměr před-jednat s potenciálním hlavním narátorem. Je jen obtížně myslitelné ucházet se o několikamilionovou podporu několikaletého projektu, který je závislý na spo-lupráci s jediným člověkem, bez jeho předchozího souhlasu.

Tím se výzkumník ocitá v několika rovinách téhož problému: zaprvé musí svůj výzkum začít plánovat mnohem dříve a s daným narátorem se dohodnout ještě před sepsáním samotného projektu. Oslovení narátora tedy v případě snahy získat finanční podporu probíhá mnohem dříve než u výzkumů tematických, při nichž jsou narátoři zpravidla vyhledávání a kontaktování až po zahájení výzkumu.

Zároveň se tímto výzkumník dostává do složité situace: úspěšnost podaných projektů se např. u Grantové agentury České republiky dlouhodobě pohybuje kolem 20 %.¹⁸ V případě biografického orálně historického projektu, závislého na spolupráci s jedinou osobou, je pravděpodobné, že se bude jednat o velice

¹⁷ ŠTAIF, Jiří. Psaní biografie a autorská sebereflexe, *Dějiny-teorie-kritika*, vol. 12, no. 1, září 2015, s. 118.

¹⁸ Vývoj úspěšnosti standardních projektů s počátkem řešení 2010–2020. Grantová agentura České republiky. [Online] Dostupné z URL: <<https://gacr.cz/wp-content/uploads/2020/04/GRAFY-NA-WEB-2020.pdf>> [Cit. 2024-05-17]

riskantní výzkumný záměr a takových projektů bude podáno a podpořeno minimum. Co však bude výzkumník dělat v případě, že narátora přesvědčí o své maximální snaze vytvořit co nejlepší práci o jeho životě, získá jeho důvěru, ale již nikoli finanční podporu? Zavrhne společně připravovaný projekt, což může být z etického hlediska velice obtížné, nebo se bude snažit získat jiné finanční zdroje, čímž se však zahájení výzkumu oddálí, což může být u starších narátorů, kteří jsou obvykle subjekty biografických výzkumů, opět riskantní? Anebo se bude výzkumu věnovat bez jakékoli další podpory, aby nezklamal „svého“ narátora? Tato i jiná dilemata mohou být důvodem, proč se minimálně v české orální historii¹⁹ stále jedná o spíše menšinový žánr.

Tím jsem však již předznamenala další oblast, v níž nalezneme odlišnosti, a sice rozdílný způsob oslovení narátorů a zejména popis zamýšleného projektu. V obou případech je možné využít všechny formy oslovení, a využijeme-li prostředníka („gatekeepera“), je pravděpodobné, že může ovlivnit naši vstupní pozici do výzkumu. Při oslovení však v obou případech nesmí chybět představivost toho, čemu se ve výzkumu chceme věnovat.

V tematickém výzkumu představíme téma, v biografickém se tématem stane sama osobnost, kterou oslovujeme.²⁰ Poté následuje v části narátorů buď souhlas, odmítnutí, anebo nejistá reakce, mnohdy poukazující k tomu, že dotyčný „přece není důležitý“. Zatímco v přístupu tematickém tedy obvykle narátoři neproblematicky význam samotného tématu, ale význam vlastního vyprávění pro jeho zpracování, v případě biografického bádání se může jednat o zpochybnění výzkumu jako takového. Nastane-li první situace, můžeme buď vysvětlit, proč je zrovna tento narátor pro nás přínosný, nabídnout další podmínky spolupráce (např. autorizaci či anonymizaci), a pakliže by to nepomohlo, můžeme jej požádat o doporučení jiných potenciálních narátorů, kteří by podle něj byli vhodnější. Na realizaci výzkumu to ve většině případů nebude mít větší vliv a budeme moci oslovovat dále. S určitým procentem odmítnutí pracuje téměř každý orálně historický projekt a obvykle si vyžádá pouze minimální úpravy původního výzkumného záměru.²¹

¹⁹ Českou orální historii jsou zde míněny výzkumy realizované (nejen) metodou orální historie v České republice.

²⁰ Stranou vědomě ponechávám problematiku formulace výzkumných otázek, tedy toho, nač konkrétně se bude výzkum zaměřovat. V obou případech se totiž jedná o komplikovaný úkon, vyžadující podrobnou rešerši stávajícího stavu poznání a teoretického ukotvení výzkumu, čímž by však tento text výrazně překročil avizované zaměření i rozsah.

²¹ Například v projektu věnovaném reflexi práce vědců a vědkyň pohybujících se v aplikovaném výzkumu byla zaznamenána „rekordně“ nízká úspěšnost při oslovování potenciálních narátorů, a sice méně než 50 %. Přesto neměla tato neúspěšnost fatální dopad na jeho dokončení. VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka. Teoreticko-metodologický vhled do zkoumané problematiky. In: KRÁTKÁ, Lenka – WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana – VANĚK, Miroslav. *(K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968–2008*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2018, s. 20–21.

V přístupu biografickém, v němž si klademe za cíl zpracovat biografii vybraného aktéra za využití orální historie, je však jeho souhlas s účastí ve výzkumu naprosto klíčový. Oslovení i domluva spolupráce tak může být časově delší záležitostí a na možné odmítnutí musí být tazatel dobře připraven, jelikož mnohdy do projektu investoval nemálo času a energie a s odmítnutím hlavního narátora může většina jeho úsilí přijít vniveč.²²

I v případě souhlasné reakce osloveného narátora je na místě obezřetnost, jelikož velice „nadšený souhlas“ může znamenat pro výzkumníka potíže.²³ Může značit, že se bude narátor snažit do projektu zasahovat více, než bychom si přáli, což se projeví třeba ve snaze mít větší vliv na práci s jinými prameny, oslovení dalšími narátory, ve snahách o zásah do závěrečného textu naší práce apod. I tento vliv je rozdílný ve výzkumu tematickém a biografickém: v prvním je možné jej poněkud „rozmělnit“, neboť budeme pracovat se širším spektrem narátorů, kteří se mohou chovat docela jinak a vliv jednoho „zasahujícího účastníka výzkumu“ poněkud „eliminují“. Zároveň jeho případný vliv bude v poměru k ostatním narátorům mnohem menší než u biografického přístupu, u kterého se mnohdy jedná o zcela zásadní výzkumný vztah, na kterém je celý projekt závislý. To už však souvisí s obecnými okolnostmi orálně historické spolupráce a s odlišným postavením narátora v jejím rámci.

Podoba spolupráce v orálně historickém výzkumu

V případě pozitivní reakce narátorů na naši prosbu o spolupráci již obvykle dochází k další výzkumné fázi, a sice k domluvě na tom, jak bude konkrétněji probíhat. Tato domluva se opět odehrává hned na začátku i v průběhu výzkumu, zároveň probíhá na několika rovinách: konkrétní a spíše abstraktní, přičemž obě se mohou v čase měnit – opět zejména s ohledem na typ výzkumu.

Konkrétní otázky, které je vhodné vyjasnit hned na začátku bádání, se týkají zejména průběhu natáčení, například časové náročnosti narátora zapojení do projektu. Přitom zodpovězení otázky, kolik setkání, respektive rozhovorů bude potřeba, se opět liší. V tematickém přístupu je možné vycházet z obvyklé orálně historické praxe a počítat se zhruba dvěma rozhovory s jedním narátorem (třemi, pokud budeme počítat první nenahrávané setkání k představení projektu, které neprobíhá vždy odděleně od prvního nahrávaného rozhovoru). Objevují se již též

²² Stranou záměrně ponechávám biografické práce o žijících osobnostech, které na výzkumu spolupracovaly jinak než formou poskytnutí rozhovorů a daly výzkumníkovi k dispozici např. jiné typy pramenů. Srv. s HOUDA, Přemysl. *Nohavica a jeho naše malá válka*. Praha: Rybka Publishers, 2023. Předpokládám totiž, že při spojení biografického přístupu a orální historie bude snaha o porízení rozhovorů i se zkoumaným jednotlivcem prioritou. V podobně závislém postavení může být orální historik i v případě výzkumu rodinné historie, kdy sice může oslovit více potenciálních narátorů, ale ti mezi sebou budou mít obvykle tak silnou vazbu, že jednoznačný souhlas či naopak nesouhlas jednoho může výrazně ovlivnit i ostatní.

²³ Srv. s VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, s. 176.

práce, které obě formy, tedy životopisné vyprávění a tematické interview, spojují do jednoho nahrávaného rozhovoru.²⁴

V biografickém přístupu je to však nevyzpytatelnější: jelikož (si) témata svým způsobem „stanovuje“ sám narátor, záleží na něm, do kolika a jakých oblastí svého života nám dá nahlédnout, co pro něj bude důležité a kolik času tomu bude ochoten věnovat. Odhadnout, kolik času nahrávání zabere, je tedy nesnadné a osobně si dovolím doporučit, abychom se sdělování konkrétního čísla spíše vyhýbali, jelikož již to může v narátorovi vytvořit představu o budoucí spolupráci, jíž se pak bude snažit přizpůsobit: příliš vysoké číslo natáčených rozhovorů jej může vydesit až odradit, příliš nízké zarmoutit či demotivovat.

Pro představu se však můžeme inspirovat již učiněnými výzkumy. Theodore Rosengarten natočil přes 120 hodin rozhovorů s Natem Shawem, negramotným farmářem z Alabamy, jemuž se ve své práci věnoval.²⁵ David King Dunaway nahrál s hlavním protagonistou svého výzkumu, americkým folkovým zpěvákem a aktivistou Petem Seegerem, šestnáct rozhovorů v průběhu třiceti let mezi dvěma vydáními knihy.²⁶ Daniel James natočil s Mariou Roldán kolem třiceti hodin vyprávění.²⁷ Já jsem ve svém výzkumu o Ivanu M. Havlovi natočila osm rozhovorů s hlavním aktérem během necelých dvou let.²⁸ Lze tedy tušit, že se mnohdy jedná o dlouhodobější a intenzivnější spolupráci s jedním člověkem, jejíž frekvenci je obtížné předem stanovit, stejně tak i formalizovat, co se týče obvyklé posloupnosti forem rozhovoru od životního příběhu k tematickému interview. Tyto dvě se naopak mnohdy prolínají právě proto, že není od počátku jasné, kolik rozhovorů se bude nakonec pořizovat. S těmito rozdíly pak souvisí i zmíněná abstraktní rovina domluvy o budoucí spolupráci, a sice otázka, jakou roli hlavní aktér výzkumu bude v jeho rámci – kromě roviny narátorské – hrát.

Tím odkazují k dlouholeté rozpravě o tom, zda a případně jak mohou či by měli narátoři zasahovat do finálních interpretací, které na základě orálně historických rozhovorů s nimi po ukončení výzkumu předkládáme nejen jim, ale i odborné obci a laické veřejnosti. Jinak řečeno lze tuto otázku položit takto: mají mít naši narátoři možnost ovlivnit vyznění našeho textu jinak než tím, co nám

²⁴ Viz např. HLAVÁČEK, Jiří. Úvodem k metodologii výzkumu povinné vojenské služby. In: HLAVÁČEK, Jiří (ed.). *Mezi pakárnou a službou vlasti: základní vojenská služba (1968–2004) v aktérské reflexi*. Praha: Academia, 2022, s. 13.

²⁵ ROSENGARTEN, Theodore. *All God's Dangers: the Life of Nate Shaw*. New York: Random House, 1974. Citováno podle: MITCHELL, David J. 'Living Documents': Oral History and Biography, s. 293.

²⁶ DUNAWAY, David King. *How Can I Keep from Singing? The Ballad of Pete Seeger*. New York: Villard, 2008, s. 299.

²⁷ JAMES, Daniel. *Doña María's Story: Life History, Memory, and Political Identity*. Durham, NC: Duke University Press, 2000, s. 121.

²⁸ WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana. *Ivan M. Havel: od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*, s. 190.

v rozhovorech sdělit? Měli by mít možnost autorizovat naši práci před její publikací? Liší se to nějak podle toho, zda jde o výzkum tematický, či biografický? Anebo je tato možnost stejně jako veškerá zodpovědnost za odbornou kvalitu primární záležitostí nás, orálních historiků?

Tato již téměř etická otázka se v tematickém přístupu diskutovala zejména dříve, a požaduje-li narátor jakékoli další ujednání v informovaném souhlasu, který tazateli uděluje, je to obvykle záležitostí méně častou a jedná se spíše o autorizaci přepisu rozhovoru či použitého úryvku než celé výzkumníkovy práce. Zároveň je na místě zmínit, že se v posledních letech čestí orální historikové čím dál častěji sami od sebe rozhodují pro (alespoň částečnou) anonymizaci svých narátorů. Pokusím-li se tedy vmyslet do perspektivy narátora, je z tohoto ohledu jeho postavení poměrně komfortní: obvykle ví, že kromě něj vedl tazatel rozhovory ještě s několika dalšími lidmi, jimž je pozornost věnována víceméně rovnoměrně. Zároveň ví, že se práce bude zabývat zejména jednou etapou či oblastí jeho života (tématem výzkumu) a nikoli jeho celkem, o čemž je zpraven od začátku spolupráce. A nakonec si může vymínit či je mu rovnou nabídnuta alespoň částečná anonymizace, tudíž si bude moci být jistý, že při vyhledání jeho jména tuto práci nikdo nedohledá, což může tendenci do textu zasahovat opět snížit.

V přístupu biografickém je tomu však přesně naopak, a právě odtud mohou pramenit očekávání, proč by zde i narátorovo postavení snad mělo být odlišné. Výše zmíněná možnost anonymizace je totiž v biografickém výzkumu víceméně nemožná, obzvláště pokud by se mělo jednat o anonymizaci hlavního aktéra. Anonymizovaná biografie zní téměř jako oxymóron.²⁹ Je sice představitelné neuvádět celá jména některých lidí z narátorova okolí, pokud by si to nepřáli, je ovšem velmi pravděpodobné, že se sami aktéři a jejich okolí navzájem stejně poznají.

Otázkou autorizace se však již zabývali orální historikové, píšící biografie, i historikové, píšící biografie o žijících osobnostech, kteří se však k orální historii neháší. Prvním příkladem budiž opět David King Dunaway, který má zkušenost s oběma typy prací a poněkud překvapivě bez ohledu na to, zda hlavní aktér mohl či nemohl, respektive chtěl či nechtěl práci autorizovat, knižnímu vydání obvykle předcházela buď nějaká sporná situace, či alespoň nervozita nikoli nutně samotných subjektů biografického výzkumu, ale osob z jejich okolí, z nichž jedna hrozila až snahou překazit knižní vydání.³⁰ Autorizace hlavním narátorem by tedy, zdá se, v tomto případě stejně složitým situacím nedokázala plně předejít.

²⁹ Záměrně vynechávám kvazi-biografickou práci, která by s anonymizací příběhu hlavního narátora počítala od počátku a spíše než na jeho konkrétní život se zaměřovala například na analýzu rámců paměti, jazyka či diskurzu, které lze v jednom životním vyprávění vysledovat.

³⁰ DUNAWAY, David King. Method and Theory in the Oral Biography, *Oral History*, vol. 20, no. 2, 1992, s. 40–41.

Stejně tak Valerie Raleigh Yow, která zpracovávala biografie zesnulých spisovatelek, s nimiž již nestihla hovořit, a vycházela proto do velké míry z rozhovorů s jejich rodinnými příslušníky, popsala, kterak se zejména vztah s dcerou jedné z nich v průběhu sedmi let, které s výzkumem strávila, dostal do několika svízelných situací, jež vedly až k tomu, že se rozhodla text raději ani nevydávat.³¹

U druhého typu situace, tedy biografie žijící osobnosti bez explicitní vazby k metodologii orální historie, můžeme zmínit například Hanse Renderse, který samotný nárok na autorizaci velice kritizuje. Považuje ji totiž za nástroj, který může aktérovi biografie dát nad samotným výzkumníkem nadměrně velkou moc, která zasáhne nejen do roviny autorizace pořízených rozhovorů a jejich použití, ale nabude rozměru „odsouhlasení“ použití všech ostatních pramenů, respektive jejich interpretace samotným autorem. Renders a další autoři, kteří k biografii žijících aktérů přistupují z podobných, neorálně-historických pozic, totiž obvykle píší o veřejně známých osobnostech, a snad i proto tento autor kritizuje autorizaci biografii, protože se domnívá, že se mnohdy jedná spíše o jakousi kvazi-autobiografii vydávanou za „objektivní a autorizovanou“ biografii psanou někým jiným. K autorizaci celé práce hlavním subjektem výzkumu tak autoři biografických prací spíše nepřistupují, a přistoupili-li by, mohlo by to zejména v anglojazyčném prostředí podle Renderse implikovat apriorní nekritičnost jejich přístupu.³² V tom se s ním shoduje i zmíněná Valerie Raleigh Yow.³³

Pro biografickou práci zpracovávanou majoritně za použití orálně historických pramenů je nicméně nutné zmínit, že obecné uvažování o autorizaci, respektive vyhovění požadavkům hlavního narátora, má ještě jeden velmi konkrétní aspekt, který je nutno zvážit, a sice ten, že na jeho souhlasu opět, stejně jako při vyjednávání spolupráce, zcela závisí náš výzkum. Nemůžeme si zkrátka dovolit riskovat odvolání informovaného souhlasu s použitím pořízených rozhovorů, na nichž naše práce stojí.³⁴ Ve většině případů se proto pohybujeme kdesi na pomezí. Jako příklad může posloužit má práce o Ivanu M. Havlovi: narátora jsem průběžně informovala o tom, jak výzkum postupuje, s kým dalším plánuji natáčet rozhovory, co jsem paralelně s orálně historickým výzkumem zjistila při výzkumu archivním a narátor si mohl přečíst finální text práce před jeho publikací.

³¹ Situaci se jí nicméně nakonec podařilo vyřešit a biografie úspěšně vyšla. YOW, Valerie Raleigh. What every biographer should know: relationships with the family, *Journal of Media Practice*, vol. 11, no. 3, 2010, s. 243–251.

³² RENDERS, Hans. Biography is not a selfie. Authorisation as the creeping transition from autobiography to biography. In: HAAN, Binne de – HARMSMA, Jonne – RENDERS, Hans. *The biographical turn: lives in history*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2016, s. 159–164.

³³ YOW, Valerie Raleigh. *Recording oral history: a guide for the humanities and social sciences*, s. 243.

³⁴ I v tomto směru se biografickému přístupu přibližuje výzkum rodinné historie, kdy si lze snadno představit, že narušená důvěra mezi námi a třeba „jen“ jedním narátorem může zásadně ovlivnit vůli ke spolupráci u všech či alespoň většiny ostatních.

Díky tomu k němu mohl učinit několik poznámek, které však neměly povahu „veta“ – byly spíše upřesňující, zejména v případě pasáží o jeho odborné práci, a neposouvaly význam finálních interpretací.

Takovýto průběh může být jakousi „zlatou střední cestou“: narátor je zpraven o tom, co o něm bude napsáno, ví, co dalšího se dozvídáme z jiných pramenů (ať již archivních, či orálně historických), ale neomezuje naši autorskou svobodu. Jedná se však o konfiguraci nesamozřejmou, vyžadující nejen respektující přístup z obou stran, ale hlavně vybudování vzájemné důvěry. Oba principy, respekt a důvěra, jsou základem jakékoli orálně historické spolupráce, nicméně opět nabývají jiných rozměrů nejen v závislosti na tom, o čem nebo o kom píšeme, ale také jak často se s daným člověkem vídáme a do kolika sfér jeho života pronikneme (či budeme moci proniknout).

Již výše zmíněný počet rozhovorů, který obvykle v obou typech našich výzkumů pořizujeme, dává ostatně tušit, že se intenzita orálně historické spolupráce opět v obou typech výrazně liší. Ve výzkumu tematickém se tazatel se svými narátory obvykle potkává především při natáčení, tedy jednou až třikrát, dále jsou jejich vztahy méně časté, v některých případech se již nepotkávají vůbec. Výjimku může tvořit narátor, který ve výzkumu vystupuje navíc jako „gatekeeper“, tedy vyjednává tazateli spolupráci s dalšími narátory, či je to osoba blízká nebo dokonce člen rodiny. Tato pozice je však obvykle spíše menšinová.

V biografickém výzkumu je tomu opět naopak a téměř by se snad dalo ve zkratce říci, že čím méně lidí, tím intenzivnější je spolupráce s nimi. Dunaway se ke „svému“ narátorovi vracel opakovaně v průběhu desítek let, Daniel James ve své knize popsal nejen vzájemnou srdečnost mezi ním a Doňou Mariou, ale též vlastní bolest, když zjistil, že zemřela, o čemž se dozvěděl až o rok později – když ji jel zrovna navštívit, aniž by cokoli tušil.³⁵ V případě mém lze obdobně hovořit o spolupráci, která z natáčení orálně historických rozhovorů přerostla v pravidelná společenská setkávání až po psaní nekrologu (což mě zaskočilo podobně jako Jamese). Autor biografie se zkrátka může do určité míry po určitou dobu stát nejen blízkým spolupracovníkem „hlavního“ narátora, ale též jakýmsi „externím členem“ jeho sociální skupiny. Během výzkumu i mimo něj poznává nejen jeho, ale i jeho přátele, rodinu a v kontaktu se „svým“ narátorem tak zůstává mnohdy i mnoho let po ukončení výzkumu. Jiného rozměru proto může nabýt i intersubjektivní vztah, který se mezi oběma stranami během výzkumu vytvoří, a pro tazatele může být obtížnější „svému hlavnímu narátorovi“ příliš nepodlehout ve svých interpretacích, i když ten mu dá nakonec víceméně „volnou ruku“ – a i „vystoupení z terénu“ se tak může odehrávat jinak a po delší dobu než v přístupu tematickém.

³⁵ JAMES, Daniel. *Doña Maria's Story: Life History, Memory, and Political Identity*, s. 284–285.

Kombinace orálně historického a archivního výzkumu

S výše zmíněným nicméně souvisí ještě poslední rovina našich výzkumů, a sice otázka, zda a případně jak vedle orálně historického výzkumu využívat též další – obvykle archivní – prameny či nikoli. Odpověď na ni souvisí s naším paradigmatickým ukotvením, z toho plynoucích otázek a možná i typem orálně historického výzkumu.

V tematickém přístupu se obvykle setkáme se všemi možnými variantami, tedy jak s pracemi, které obě metodologie kombinují, tak s těmi, které pracují primárně s orálně historickými prameny, protože archivní prameny buď nejsou dostupné, nebo by nepřinášely odpovědi na dané výzkumné otázky.³⁶

Ve výzkumech biografických však povětšinou převládá spíše kombinace orální historie a archivního výzkumu, jelikož se obvykle přece jen jedná o poněkud konzervativnější výzkumný přístup, který navzdory vši problematičnosti spojené s poznávacími schopnostmi historiografie – či pochybami o nich – přece jen usiluje i o faktografické uchopení průběhu života daného historického aktéra, pro což jsou archivní prameny stěžejní, zatímco orální historie je – snad vedle ego-dokumentů – naprosto nezastupitelná ve snaze zprostředkovat jeho aktérskou neboli emickou perspektivu.

Paralelní bádání v archivech a natáčení rozhovorů s sebou dále nese etické problémy, které někdy musíme řešit. V obou typech výzkumu nám totiž archivní výzkum může nepochybně pomoci – ať již při formulaci otázek, které pokládáme našim narátorům, při snaze různá sdělení navzájem komparovat a podobně. Nicméně v obou typech se můžeme též v rámci archivního výzkumu dozvědět něco, o čem – jak víme díky rozhovorům – naši narátoři vůbec nevědí, přestože to pro ně může být důležité, a my budeme muset být těmi, kdo budou řešit, zda jim to sdělit, případně jak, či nikoli.

Řešení této situace může být opět odlišné podle toho, o jaký typ výzkumu se jedná. U tematického přístupu je snad lépe představitelné, že se nebude jednat o informace natolik osobní, aby je bylo nutno hlouběji řešit a nebylo možné je ve výzkumu vynechat. Ovšem v přístupu biografickém, v němž je hlavní pozornost zaměřena právě na témata osobní, může být situace opět odlišná. Jak si například poradit s tím, když zjistíme, že jeden z blízkých přátel našeho hlavního narátora byl zároveň spolupracovníkem Státní bezpečnosti, a náš narátor o tom dosud nemá ani tušení? Je správné mu to sdělit a zasahovat tak vlastně do jeho mezilidských vztahů? Je lepší to nesdělovat, uvést to až do závěrečného textu,

³⁶ Viz např. VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019. Hlavní výzkumnou perspektivou v tomto tematickém výzkumu bylo zaměření na vztah bývalých studentských aktivistů k jejich prožitku sametové revoluce, pro což byla orální historie naprosto klíčovou výzkumnou metodou.

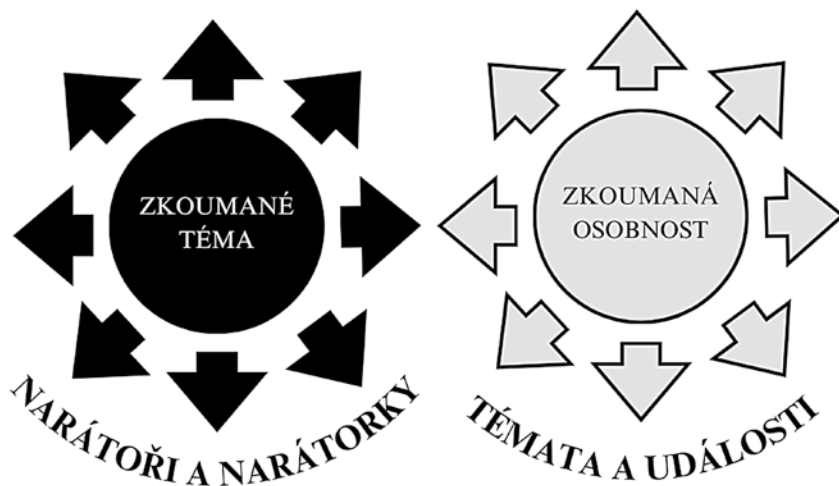
a distancovat se od toho? Nebo je nejlepší to zamlčet, přestože se tím budeme výzkumně limitovat, neboť nám to znesnadní třeba vysvětlení nátlaku, který StB na našeho narátora činila? Osobně se kloním k tomu, že je vhodné o této informaci narátora zpravit včas, před publikací jakéhokoli textu, avšak v co nejcitlivější formě a bez ambice do jeho vztahů dále zasahovat. Domnívám se však, že i v tomto případě je nutno upozornit na to, že řešení této otázky – respektive sama nutnost se jí vůbec zabývat – je opět naléhavější spíše v biografickém výzkumu, kde koneckonců i mezilidské vztahy hlavního narátora mohou být jednou z výzkumných otázek. Je ovšem na nás, abychom do nich vstupovali jen tak, jak nám náš narátor dovolí, a nepoškodili přátelství, která mohou trvat mnohdy desítky let – a zároveň nelimitovali sebe, respektive svůj výzkum vynecháváním problematických věcí, které se ho však bytostně týkají.

Závěr

V tomto textu jsem se pokusila pojmenovat a alespoň v základní rovině rozlišit hlavní rozdíly mezi tím, co označuji jako tematický a biografický přístup v orální historii. O něco více prostoru přitom věnuji perspektivě biografické, která je i v českém prostředí postupně na vzestupu, avšak dosud na ni nebyla soustředěna podobná pozornost, zatímco přístup tematický jednoznačně převládá a je mnohem častěji reflektován. Text měl záměrně komparativní povahu, a aniž by chtěl tvrdit, který přístup je lepší či horší, snažil se poukázat na jejich společné rysy i důležité rozdíly.

V tomto duchu si dovoluji svůj článek i uzavřít poukazem k poslednímu, spíše symbolickému rozdílu mezi oběma výzkumnými přístupy, který nicméně podtrhuje specifickou povahu výzkumu biografického a náš vztah k hlavnímu narátorovi v jeho rámci. Ve všech orálně historických výzkumech totiž máme jako orální historikové zodpovědnost zejména vůči svým narátorům. Měli by přesně vědět, jak budeme s pořízenými rozhovory nakládat, jaká mají práva a podobně. Podstatné totiž je, abychom je svým výzkumem nikterak neohrozili, jinak řečeno: abychom jim nijak neublížili. Ovšem pouze v biografické orální historii ponese obálka naší knihy či závěrečné práce nejen naše, ale i narátorovo jméno.

Přílohy

Obrázek č. 1: Orientační schéma rozdílu mezi tematickým a biografickým přístupem v orální historii.³⁷

³⁷ V aplikaci Canva vytvořila Jana Wohlmuth Markupová.

Seznam použitých zdrojů a literatury

Literatura

ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016. ISBN 978-1-138-90538-2.

BOURDIEU, Pierre. The Biographical Illusion. In: HEMECKER, Wilhelm – SAUNDERS, Edward. *Biography in Theory. Germany: Walter de Gruyter*, 2017. ISBN 9783110501612, s. 210–216.

DUNAWAY, David King. *How Can I Keep from Singing? The Ballad of Pete Seeger*. New York: Villard, 2008. ISBN 978-0345506085.

DUNAWAY, David King. Method and Theory in the Oral Biography, *Oral History*, vol. 20, no. 2, 1992, s. 40–44.

DUNAWAY, David King. The Oral Biography, *Biography*, vol. 14, no. 3, 1991, s. 256–266.

GAŁĘZIOWSKI, Jakub. Oral History and Biographical Method. Common Framework and Distinctions Resulting from Different Research Perspectives, *Przeгляд Socjologii Jakościowej*, vol. 15, no. 2, May 2019, s. 76–103.

GAŁĘZIOWSKI, Jakub – KAŹMIERSKA, Kaja. Together or apart? Doing biographical research and oral history in an interdisciplinary context, *Current Sociology*, vol. 71, no. 4, July 2023, s. 627–643.

HAVELKA, Miloš. Co může znamenat “filozofie” v tzv. “filozofii dějin”, *Dějiny-teorie-kritika*, vol. 1, no. 2, prosinec 2004, s. 191–211.

HLAVÁČEK, Jiří. Úvodem k metodologii výzkumu povinné vojenské služby. In: HLAVÁČEK, Jiří (ed.). *Mezi pakárnou a službou vlasti: základní vojenská služba (1968–2004) v aktéřské reflexi*. Praha: Academia, 2022. ISBN 978-80-200-3332-1, s. 9–18.

HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru: (1960–1970)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4411-0.

HORSKÝ, Jan. Historický aktér. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014. ISBN 978-80-87271-87-2, s. 95–101.

HOUDA, Přemysl. *Nohavica a jeho naše malá válka*. Praha: Rybka Publishers, 2023. ISBN 978-80-88630-06-7.

JAMES, Daniel. *Doña María's Story: Life History, Memory, and Political Identity*. Durham, NC: Duke University Press, 2000. ISBN 978-0-8223-2492-8.

MITCHELL, David J. 'Living Documents': Oral History and Biography, *Biography*, vol. 3, no. 4, 1980, s. 283–296.

NOSKOVÁ, Jana. *Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 2014. ISBN 978-80-87112-84-7.

RENDERS, Hans. Biography is not a selfie. Authorisation as the creeping transition from autobiography to biography. In: HAAN, Binne de – HARMSMA, Jonne – RENDERS, Hans. *The biographical turn: lives in history*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2016. ISBN 1-315-46955-3, s. 159–164.

RENDERS, Hans. The Biographical Method. In: RENDERS, Hans – DE HAAN, Binne. *Theoretical discussions of biography: approaches from history, micro-history and life writing*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2014, s. 222-226. ISBN 90-04-27470-7.

RITCHIE, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press, 2003. ISBN 0-19-515433-9.

ROSENGARTEN, Theodore. All God's Dangers: the Life of Nate Shaw. New York: Random House, 1974. Citováno podle: MITCHELL, David J. 'Living Documents': Oral History and Biography, *Biography*, vol. 3, no. 4, 1980, s. 283–296.

SIXTA, Václav. *Možnosti historické biografie: teorie biografie a historická věda*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2023. ISBN 978-80-7671-102-0.

ŠTAIF, Jiří. Psaní biografie a autorská sebereflexe, *Dějiny-teorie-kritika*, vol. 12, no. 1, září 2015, s. 118–123.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2018. ISBN 978-80-7553-638-9.

THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The voice of the past: oral history*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 0-19-933548-6.

THOMSON, Alistair. Four Paradigm Transformations in Oral History, *The Oral History Review*, vol. 34, no. 1, 2007, s. 49–70.

VACEK, Přemysl. *Barokáři: historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejích aktérů*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2021. ISBN 978-80-7649-032-1.

VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4450-9.

VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka. Teoreticko-metodologický vhled do zkoumané problematiky. In: KRÁTKÁ, Lenka – WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana – VANĚK, Miroslav. *(K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968–2008*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2018. ISBN 978-80-7571-017-8, s. 8–25.

VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022. ISBN 978-80-246-5335-8.

WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana. *Ivan M. Havel: od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. ISBN 978-80-246-3616-0.

YOW, Valerie Raleigh. *Recording oral history: a guide for the humanities and social sciences*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2005. ISBN 0-7591-1252-5.

YOW, Valerie Raleigh. What every biographer should know: relationships with the family, *Journal of Media Practice*, vol. 11, no. 3, 2010, s. 243–251.

Kvalifikační práce

MARKUPOVÁ, Jana. *“Co je to Já? Ivan Havel? To je jméno, to nejsem já.” Biografie Ivana M. Havla*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2014.

Internetové zdroje

KONOPÁSEK, Zdeněk. Sociologie biografická. Sociologická encyklopedie. [Online] Dostupné z URL: < https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologie_biograficka > [Cit. 2024-05-17]

Vývoj úspěšnosti standardních projektů s počátkem řešení 2010–2020. Grantová agentura České republiky. [Online] Dostupné z URL: < <https://gacr.cz/wp-content/uploads/2020/04/GRAFY-NA-WEB-2020.pdf> > [Cit. 2024-05-17]

O autorce

Mgr. Jana Wohlmuth Markupová, Ph.D., působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Mezi její odborné zájmy patří vedle orální historie především biografický přístup k výzkumu soudobých dějin a mikrohistorie. Je mimo jiné autorkou monografií *Ivan M. Havel: Od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)* a *Soukromá válka Huga Vavrečky. Mikrohistorie z rozhraní soudobých dějin (1945–1952)*. Od roku 2021 je místopředsedkyní České asociace orální historie.

E-mail: Jana.WohlmuthMarkupova@fhs.cuni.cz

Využití českých filmů a seriálů ve výuce prvorepublikových dějin každodennosti na základě obsahové analýzy vybraných učebnic / The Use of Czech Movies and Series in Teaching of Interwar Daily Life in Czechoslovakia Based on Content Analysis of Selected Textbooks

Tamara Tomanová¹

Abstrakt

Text studie podává výsledky obsahové analýzy vybraných českých středoškolských učebnic dějepisu a učebnic dějepisu pro základní školy s cílem reflektovat jejich zaměření na dějiny meziválečné každodennosti v Československu, a to i v souvislosti se zařazováním odkazů na audiovizuální materiály. Na základě stanovené analýzy dat i zadaných teoretických východisek jsou poté v práci navrženy konkrétní postupy pro učitele dějepisu, jejichž záměrem je představit nové možnosti prezentace prvorepublikových dějin každodennosti ve výuce, a to ve spojení s audiovizuálními didaktickými médii, v tomto případě zejména s výběrem české filmové a seriálové tvorby od roku 1945 až do současnosti včetně zařazení dobové a protektorátní filmové tvorby. Představený audiovizuální materiál si tak klade za cíl rozšířit témata z dějin české meziválečné každodennosti, o kterých se analyzované učebnice dějepisu zmiňují, ale blíže je nespécifikují.

Abstract

The text of the study aims to present the results of a content analysis of selected Czech high school and elementary school history textbooks, with the goal of reflecting their focus on the history of interwar daily life in Czechoslovakia. Based on the established data analysis and theoretical framework, the study proposes specific methods for history teachers. These methods aim to introduce new ways of presenting the history of everyday life during the First Republic in teaching, in conjunction with audiovisual didactic media. This includes a selection of Czech films and TV series from 1945 to the present, as well as period and Protectorate-era films. The presented audiovisual material aims to expand on topics related to the history of Czech interwar daily life that are mentioned in the analyzed history textbooks but are not specified in detail.

¹ Autorka textu působí na Univerzitě v Hradci Králové / University of Hradec Králové.

Klíčová slova: Dějiny každodennosti; česká kinematografie; meziválečné Československo; učebnice dějepisu.

Keywords: History of daily life; Czech cinematography; interwar Czechoslovakia; history textbooks.

Úvod

Pod pojmem audiovizuální média si zřejmě většina z nás vybaví filmy a seriály, které ostatně patří mezi hojně využívané nástroje určené k edukaci studentů, a to napříč různými školními předměty. Mezi audiovizuální materiály ovšem nepatří jen filmy či seriály, přestože se jimi budeme v této studii cíleně zabývat. Nedílnými složkami audiovizuálních médií jsou také hrané dokumenty, komerční filmové snímky, zpravodajství, záznamy konkrétních událostí (jednorázové pořady o společenskovešedních trendech, umění či kultuře, historické rekonstrukce založené na výpovědích pamětníků), hudební videoklipy, potažmo také televizní zábavní programy, reklamní spoty či videa pořízená přímo studenty. Významnou roli v našem výčtu audiovizuálních médií zauímají právě televizní filmy a seriály, které jsou důležitým zdrojem poznání nejen z hlediska analýzy různých aspektů každodenního života. Velkého významu doznává ale také zpravodajství, které je příhodné analyzovat i z hlediska mediální výchovy s cílem poukázat na prostředky manipulace spojené se šířením dezinformací v souladu s příslušnou ideologií. Dobový televizní zábavní program, který tvoří různé typy televizních soutěží, estrád a diskuzních pořadů je spíše kulturním obrazem doby, ačkoliv se do něj politika také promítá, a to především formou politických žertů a anekdot. Kulturní reflexi doby zajišťují také hudební videoklipy, ve kterých obvykle vystupuje nejen zpěvák, ale mohou se zde vedle abstraktních obrazů promítat také vzpomínkové reflexe z minulosti či reálie z každodenního života za doprovodu hudební kulisy. V současné didaktice dějepisu zatím nelze hudební videoklipy výrazněji prakticky využívat, avšak v budoucích letech lze očekávat, že se jejich didaktický potenciál ještě navýší. Značného edukačního významu ovšem nabývají zejména dokumentární snímky, které si zakládají na prezentaci autentických a ověřitelných faktů, avšak za cenu nižšího zájmu laického publika. Navzdory této skutečnosti lze však konstatovat, že nejnovější formát dokumentárních pořadů je ve stále větším měřítku nastavován tak, aby uspokojil široké spektrum publika. Čím dál větší oblibě se tak například těší hrané dokumenty.²

² GRACOVÁ, Blažena – LABISCHOVÁ, Denisa. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostravská univerzita, 2008, s. 120-121. Konkrétně k tématu využití dokumentárních filmů ve výuce dějepisu:

Jak již bylo konstatováno výše, tak v této studii se však pregnantně zaměříme na práci s filmem a seriálem, a to konkrétně v edukaci zaměřené na dějepisné vzdělávání studentů základních škol a středních škol s ohledem na prvorepublikové dějiny každodennosti. Obsah studie je rozčleněn do tří hlavních částí, kdy se na úvod seznámíme s teoretickými východisky, která jsou spjata s principy a přístupy k analýze audiovizuálního materiálu. Ve druhé části poté předložíme výsledky obsahové analýzy vybraných učebnic dějepisu, v nichž jsme vedle obsahové složky sledovali také odkazy na možnosti práce s audiovizuálními materiály, abychom následně mohli předložit převážně deskriptivní formou doplňující náměty a postupy pro učitele dějepisu. Očekávaným výstupem závěrečné části by tak měl být ucelený přehled jednotlivých aspektů a sfér z každodenního života v meziválečném Československu, který bude současně podpořen přehledem okomentovaných českých filmových a seriálových reflexí, které vhodně rozšíří povědomí studentů o konkrétních oblastech z dějin každodenního života v Československu.

Předně totiž vycházíme z hypotézy, že dějiny každodennosti stále patří spíše k opomíjeným složkám dějepisné edukace. Nejen v učebnicích dějepisu jim je ostatně věnován minimální prostor, zejména poté ve středoškolských učebnicích dějepisu, což následná analýza obsahu učebnic potvrdí, případně v jistých ohledech vyvrátí. Studie se v tomto směru pokusí být maximálně komplexní, ale vzhledem k rozmanitosti jednotlivých segmentů každodenního života může působit značně selektivně. Zaměříme se totiž především na roli vzdělávání v první republice, rozvoj konzumního způsobu života, na změny a nové trendy v oblasti péče o zdraví a v otázkách životního stylu. Budeme rovněž sledovat způsoby prvorepublikového stravování, bydlení a odívání, přičemž otevřeme i oblast práce a volnočasových aktivit včetně zachycení vzestupu profesionálního sportu a rekreace, což zakončíme i reflexí nežádoucích společenských jevů. Stranou zájmu v tomto případě zůstane rodinný život, většinou také svět dětí či oslavy svátečních dnů, případně jiných význačných festivit. Tyto klíčové oblasti totiž byly už v obdobných tendencích analyzovány.³

Teoretická východiska

Filmová a seriálová tvorba patří k vyhledávaným a obecně velmi oblíbeným masmédiím, která si většina lidí spojuje i s určitou formou relaxace, což je zde umocněno působením na emoce a city. Filmový příběh je podáván komplexně, i když

PEĀKNÁ, Ester (ed.) *Dokumentární film ve výuce dějepisu*. Praha: Ālověk v tísni, o. p. s., 2015.

³ TOMANOVÁ, Tamara. Reflexe významných rodinných událostí za první republiky v české kinematografii. In: *Sborník prací PdF MU – řada společenských věd*. Brno, 2020, 34(2), s. 126–138.

spíše povrchně bez bližšího kontextuálního zařazení, a tak nelze plně spoléhat na jeho historickou věrohodnost. Seriály v tomto ohledu pracují s delším časovým úsekem a jsou mnohdy i v detailech podrobnější. Na druhou stranu, ani v případě seriálů se nemůžeme plně spoléhat na historickou autenticitu. Laický divák velmi obtížně rozlišuje chyby ve filmech a seriálech, které bez kritického náhledu může přijmout za pravdivé. Obdobné potíže se mohou projevovat, pokud divák přijme pouze jednostranně předkládanou perspektivu filmového či seriálového zobrazení. Značně komplikovaný je také proces dekódování skrytých skutečností, které v audiovizuálním materiálu nejsou přímo viditelně prezentovány.⁴

Většina jevů je divákům prostřednictvím filmů a seriálů zprostředkována generalizacemi, které usnadňují pochopení děje, na což ovšem v negativním smyslu upozorňuje francouzský filmový teoretik Christian Metz, který v přílišné srozumitelnosti spatřuje také největší komplikaci, když své poznání o filmové psychoanalýze shrnuje v tvrzení: „*Film je tak těžké vysvětlit, protože je tak snadné ho pochopit.*“⁵

Norbert Zwölfer shledává celkem tři podstatné důvody vedoucí ke komplexnímu využití filmu či seriálu ve výuce. Tím prvořadým je užití audiovizuálního materiálu ve vyučovací jednotce pro své didaktické účely, neboť předkládané filmové či seriálové obrazy přinášejí studentům částečné povědomí o sledovaném jevu. V případě historických námětů je film mnohdy žádanou alternativou vůči učebnicovému textu pro svou větší atraktivnost a názornost, aby však didaktický aspekt splnil svou úlohu, je nutné analýzu a interpretaci snímku podřídit ještě studiu odborné literatury, s čímž de facto souvisí i druhý základní předpoklad, a sice vlastní studentova motivace po rozšiřování obzorů, kterou lze ve spojitosti s filmem a seriálem navodit. Navíc je třeba doplnit, že žijeme v době, kdy jsou veškerá média snáze přístupná i dostupná, což ovšem může být i značně kontraproduktivní.⁶

Gerhard Schneider v této souvislosti hovoří ještě o několika dalších možnostech praktického využití filmů ve výuce, které by měl vyučující brát v potaz. Film lze prvořadě prezentovat jako nové učivo. Studenti si tak například na základě právě probírané látky mohou danou bitvu či královskou korunovaci přímo vizualizovat. Jiná možnost aplikace se nabízí v kontextu navození dobové atmosféry, která tak pomůže studentům lépe se orientovat v probíraném učivu. Třetí možnost aplikace vychází z prezentace kontroverzní či diskutabilní scény,

⁴ PANDEL, Hans Jürgen – SCHNEIDER, Gerhard. *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht, Lernbox Geschichte, Das Methodenbuch*. Schwalbach. 2000, s. 57.

⁵ MONACO, James. *Jak číst film. Svět filmů, médií a multimédií*. Praha: Albatros, 2004, s. 157.

⁶ ZWÖLFER, Norbert. *Filmische Quellen und Darstellungen, Geschichts-didaktik: Praxishandbuch für die Sekundarstufe I in II*. Berlin, 2011, s. 128.

kteřou následně studenti společně s vyučujícím interpretují a hodnotí. Samotná analýza a interpretace se přitom nemusí zakládat výhradně na slovech, ale lze využít i výkresů, diagramů, grafů či fotografií.⁷ Jan Čulík pro změnu odkazuje na publikaci Siegfřida Kracauera *Ornament masy* (2008), kde přistupuje k analýze filmových snímků ze socio-psychologického hlediska. Kracauer vychází ze striktního přesvědčení: „že film zachycuje ty nejpomíjivější, nejnahodilejší rysy života společnosti tak, jak to nedokáže žádné jiné umění.“⁸

Kamil Štěpánek je v tomto bodu konkrétnější a doporučuje soustředit se na několik zásadních aspektů, a sice na základní informace o ukázce a hlavních postavách, na analýzu časové roviny a na okolnosti vzniku snímku. Vybraná ukázka by měla být dle Štěpánka konfrontována s obecně platnými poznatky historiků a srovnávána s případnou literární předlohou, a to zejména z hlediska rozdílných historických interpretací, z nichž lze vyvodit, do jaké míry se snímek drží historické skutečnosti, k čemuž student dojde zejména v účelové komparaci s odbornou literaturou, ev. lze porovnávat i s beletrií či knižními předlohami. Paralely k zobrazené skutečnosti by se poté měli studenti pokusit nalézt i v jiných médiích. Značný význam pro komplexní hodnocení mají například doplňující materiály jako fotografie, dobové záznamy, obrazy, atd. Vnímání zobrazeného publikem nejlépe podchytíme díky odborným i laickým recenzím. Cílem analýzy by měl být i pokus o nalezení skrytého podtextu a nových perspektiv, které by následně měly podléhat vzájemné komparaci i s jinými filmovými snímky, které se věnují stejné problematice. Stěžejní by pro interpretaci mělo být i odvození důvodů a celkového přínosu snímku pro dobu svého vzniku s reflexí přesahující do dnešní doby.⁹ K filmu či seriálu ovšem můžeme přistupovat i jako k významnému ukazateli hospodářského, sociálního, politického a kulturního obrazu doby, což má nemalý vliv i na vyvození některých směrodatných prvků pro dějiny každodennosti.

Téma meziválečného Československa ve vybraných českých učebnicích ve spojitosti s audiovizuálními prvky

Než představíme výběr aktivit a námětů pro práci s audiovizuálním médiem v rámci dějepisného vzdělávání, bude nutné podat výsledky analýzy devíti českých učebnic dějepisu, ve kterých jsme sledovali jejich zacílení na dějiny každodennosti, a především poté na audiovizuální odkazy a materiály ve vztahu k prvorepublikové éře. Z toho důvodu je výběr učebnic koncentrován na

⁷ DEPTA, Henryk. *Analiza interpretacja utworu filmowego w szkole*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 1980, s. 25.

⁸ KRACAUER, Siegfried. *Ornament masy*. Praha: Academia, 2008, s. 34.

⁹ ŠTĚPÁNEK, Kamil. Zrození evropské integrace v hraném historickém filmu? Projektový přístup v kontextu školního dějepisu. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*. Brno, 2006, č. 21, s. 87–94.

učebnicové tituly, které se věnují moderním dějinám a svým obsahem tak spadají do výuky dějepisu v 9. třídách ZŠ či ve čtvrtých ročnících SŠ a gymnáziích, v případě středních odborných škol se poté může jednat o jiný ročník studia dle ŠVP příslušné školy. Věkové rozmezí studentů, kterým jsou vybrané učebnice určeny, je tak poměrně rozmanité, neboť je přibližně vymezeno 14 až 18 lety.

Konkrétněji pracujeme s výběrem pěti učebnic dějepisu pro základní školy s platnou schvalovací doložkou MŠMT, tj. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009) od Veroniky Válkové a Františka Parkana, *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), ve které je hlavním autorem František Čapka, následně pokračujeme učebnicí *Dějepis 9 pro ZŠ a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011) s podílem většího množství autorů (zejm. Parkan F., Mikeska T., Parkanová M.). Z nejnovějších učebnicových titulů zařazujeme *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019) od Michaely Jindráčkové a Petra Máchy. V neposlední řadě ve výčtu nechybí ani *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023) od Jaroslava Pinkase a kolektivu dalších autorů.¹⁰ Ze starších titulů zmiňujeme i *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny* (SPN 1999) od Jana Kuklíka a Jiřího Kociána z důvodu efektivnějšího zachycení proměnlivosti přístupů v prezentaci a práci s historickými informacemi napříč delším časovým úsekem. Z hlediska analýzy učebnic dějepisu pro střední školy je výběr omezený a celkově méně pestrý, i z toho důvodu se soustředíme pouze na analýzu učebnice *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014) od Jana Čurdy a kol. a následně také na učebnici *Dějepis pro střední odborné školy* (SPN 2021), která vznikala pod vedením Petra Čorneje a jeho týmu. Analytickému rozboru jsme pro tento účel podrobili i doplňující sumář dějepisných znalostí k maturitní zkoušce, a sice *Odmaturuj! Z dějepisu 2.* (Didaktis 2006). V řadě případů se u zmíněných učebnicových titulů jedná již o několikrát aktualizované vydání.

Pro vlastní analýzu vycházíme z předpokladu, že audiovizuální odkazy jsou z obecného hlediska spíše sporadickou záležitostí, zejména poté v souvislosti s prezentací dějin každodennosti. Z obsahové analýzy vybraných učebnic totiž

¹⁰ Na tomto místě je vhodné zmínit, že badatelská učebnice sice disponuje platnou schvalovací doložkou MŠMT, ale nakladatelství Fraus tuto učebnici aktuálně stahuje z prodeje, byť dle vyjádření nakladatele není důvodem stažení kritika obsahu, ale potřeba držet se stranou případných soudních sporů mezi autory učebnice a současným vedením Ústavu pro studium totalitních režimů, který se od učebnice z různých důvodů již dříve distancoval, přestože učebnice obdržela v rámci soutěže BELMA 2022 stříbrnou medaili a stala se tak druhou nejlepší evropskou učebnicí roku. Více: České Soudobé dějiny od Nakladatelství Fraus jsou druhou nejlepší evropskou učebnicí. Fraus. [Online] Dostupné z URL: <https://www.fraus.cz/cs/o-nas/pro-media/tiskove-zpravy/belma-2022-oceneni-25475> [Cit. 2024-10-04].

vyplývalo, že největší pozornost se již tradičně soustředí na politické dějiny zasazené do světového i domácího kontextu historického vývoje s důrazem na dodržování RVP. Mezi stěžejní body výuky s orientací na prvorepublikové dějiny tak a priori patří důraz na poválečné uspořádání Evropy, vznik ČSR, léta prosperity nové demokratické republiky ve dvacátých letech následována obdobím hospodářské krize s postupným nástupem nacismu a komunismu, což je ostatně předzvěst dalšího velkého válečného konfliktu. Přesto dějiny každodennosti nejsou zcela okrajovým tématem, a to zejména v některých učebnicích pro základní školy.

Badatelský přístup pro práci s různými typy zdrojů využívá především nejnovější učebnice z celého výběru, a to *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023). Přestože je patrný značný důraz na politické dějiny v úzké návaznosti na nejpálčivější problémy současného světa, tak práce s některými prameny umožňují nahlédnout i do světa meziválečné každodennosti, byť tedy prioritně ve světě než v samotném Československu. Badatelská výuka je v tomto případě založena na aktivním přístupu studentů k řešení problémových úloh, přičemž aktivně využívají kritické myšlení, vyhodnocují získaná data a dále se zabývají jejich reflexí v navazující diskuzi. Bohatá pramenná základna je provázána s digitální vzdělávací aplikací HistoryLab. Meziválečná každodennost není nijak pevně strukturována, ale je zahrnuta v dílčích kapitolách na příkladu práce s pramenem. První světová válka je tak například demonstrována blíže neurčenou pohlednicí, která zachycuje návrat slepého vojáka z války, který poprvé přichází do kontaktu se svým dítětem, které však v důsledku zranění nevidí. Emocionalitu výjevu zdůrazňuje i přítomnost jeho ženy. Dotazy k žákům jsou v tomto směru vedeny k zamyšlení nad tím, jak válka ovlivnila rodinný život vojáků.¹¹

Snad nejnápadiťěji ale zpracovává dějiny meziválečné každodennosti v Československu učebnice pro základní školy, a to konkrétně *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). Meziválečné období je zde zpracováno do několika menších kapitol, kdy nejvýrazněji působí kapitola *Chvilé odpočinku a zábavy*, přičemž text postupuje v rovině od nejdůležitějších k méně podstatným informacím. Příležitostně jsou dějiny každodennosti obsaženy i ve formě podkapitol určitého tématu (např. *Československá platidla a známky, Kolik co stálo, Postavení žen*). Každá kapitola obsahuje mnoho obrazového a jiného doprovodného vizuálního materiálu včetně slovníku, který vybrané pojmy překládá do anglického i německého jazyka. V rámci této subkapitoly je využita i vizualizace, která zaznamenává

¹¹ PINKAS, Jaroslav a kol. *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník*. Praha: Fraus, 2023, s. 13. Více také: PINKAS, Jaroslav. Učitelé dějepisu a badatelská výuka na příkladu testování učebnice dějepisu pro 9. ročník ZŠ. In: *HOP. Historie – Otázky – Problémy*. Roč. 13, č. 2 (2021), s. 97–112.

rozdíly v cenách jednotlivých komodit (chléb, košile, boty, cukr, aj.) včetně příkladů mezd jednotlivých profesí (horník, učitel, úředník, ministr, ad.) a transformuje je i pro možnosti srovnání se současnou dobou. Konkrétně tento tematický celek doplňují ukázky živnostenského listu a dobové reklamy na kávu. Méně však tato učebnice začleňuje kulturní dějiny a otázku umění, která je v ostatních učebnicích obvykle podrobněji zpracována.

Obecně je totiž otázka meziválečné každodennosti v českých učebnicích reflektována okrajově, a to právě nejčastěji přesunem ke kulturním dějinám, ev. dějinám umění se záběrem na uvedení významných jmen českého kulturního života, případně také zdůrazněním kvality a rozvoje českého školství v souvislosti s úspěchy na poli vědy a výzkumu. Je to ostatně i typický příklad učebnice *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019), která zpracovává dějiny každodennosti meziválečného Československa právě se značným důrazem na umění a kulturu, částečně také na vědu a výzkum. V dalších jednotlivých kapitolách jsou dějiny každodennosti také okrajově zahrnuty, a to například v části věnující se obyvatelstvu, národnostnímu složení, státním symbolům a sociálnímu systému (bydlení, školství). Velkou devízou učebnice je přehledné grafické zpracování. Text je členěn do několika barevně odlišených odstavců a je doplněn četným vizuálním materiálem. Ačkoliv uvedené dává tušit, že zejména vizuální úprava může působit předimenzovaně, není tomu tak. Jednotlivé odstavce referují blíže o divadle, beletrii, poezii nebo hudbě. Podstatné informace a jména jsou tučně zvýrazněna včetně konkrétních dat, na které však není kladen přehnaný důraz. Prvorepublikovou atmosféru v podobných tematických tendencích zdařile a hned v několika bodech přibližuje rovněž graficky náročnější učebnice *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011). Navíc zde vzniká i citelný prostor pro posílení mezipředmětových vazeb s literaturou, čehož je v učebnici dosaženo přímými vazbami na významné autory.

K meziválečné každodennosti se částečně obrací v učebnici *Dějepis 9, nejnovější dějiny, pro základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia* (SPN 1999) Jan Kuklík a Jiří Kocián, když zdůrazňují především sociální a ekonomické dopady na běžnou prvorepublikovou dělnickou rodinu (nedostatek mléka, mouky, masa, šatstva, uhlí, aj.), a to nejen bezprostředně po 1. světové válce, ale také v kontextu dějin hospodářské krize ve třicátých letech, kdy jsou připomínány i četné masové protesty v důsledku velké nezaměstnanosti. Velká hospodářská krize tvoří v českých učebnicích obecně poměrně rozsáhlou kapitolu, přičemž v jednotlivých učebnicích se její prezentace liší jen v detailech. Autoři učebnic zdůrazňují v této souvislosti nezaměstnanost, dopad krize na zemědělství, snižování mezd, různé formy pomoci postiženým skupinám obyvatelstva, žebrotu, vyšší počet sebevražd a celkový nárůst kriminality. Léta meziválečné prosperity ve

dvacátých letech jsou demonstrována jako nanejvýš pokroková, neboť v jejich průběhu dochází k postupné elektrifikaci, k výraznému zlepšení dopravní sítě, objevují se nové vynálezy a pomocné technologie (gramofonová technika, rozhlas, zvukový film, telefon, elektrické vysavače, aj.) a v neposlední řadě se mění životní styl.

Velmi okrajově přistupuje k dějinám každodennosti *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009). V případě této učebnice je celkový záběr na dějiny každodennosti vymezován zřídka, a to pouze za účelem dokreslení celkového obrazu doby. Výrazněji je zde zacíleno „pouze“ na film, hudbu a vědecko-technologický pokrok.

Zjednodušeně tedy můžeme konstatovat, že platí pravidlo, čím starší učebnice, tím menší prostor je určen dějinám každodennosti. Tyto učebnice se o to více soustředí na politické a případně také hospodářské dějiny, což ostatně platí také o následné podrobnější analýze středoškolských učebnic dějepisu.

Jeden z nejpodrobnějších učebních materiálů představuje středoškolský průvodce dějepisným učivem *Odmaturuj z dějepisu 2* (Didaktis 2006), který studentům slouží i jako důležitý přípravný materiál k přijímacím zkouškám na vysoké školy nebo k přípravám na maturitní zkoušku z dějepisu. Vzhledem k účelu publikace je tak podrobnost zcela na místě, ale vzhledem k povaze učebního materiálu musíme k analýze přistupovat odlišně. Bez ohledu na obsahovou část jednotlivých kapitol je vždy součástí časové a geografické vymezení kapitoly, společensko-kulturní pozadí, různé zajímavosti, dobové fotografie, odkazy na filmy a literaturu, což vše komplexně podporuje i význam dějin každodennosti. Nezbytné politické dějiny jsou doplněny nejen o ekonomickou a hospodářskou část, ale také o rozsáhlejší kulturní pasáže zaměřené na divadlo, literaturu, výtvarné umění i film. Ekonomické aspekty zde do značné míry ustupují kulturním dějinám. Velice detailně si počínají i autoři učebnice *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014), a to zejména v otázkách prvorepublikového školství a dobového tisku. Kulturní otázky jsou obdobně jako v případě předchozích učebnic koncipovány v souladu s akcentem na literární proudy, působnost divadla a na rozvoj kinematografie. Samostatná kapitola k dějinám každodennosti ale schází. Opět tedy spíše platí, že všední život je zařazován pouze formou „vsuvek“, které jsou v tomto případě specifikovány v doprovodných a barevně odlišených odstavcích. Informace z každodenního života jsou tak okrajově včleněny do celkového výkladu, a především do zelených informačních „bublin“ po stranách hlavního výkladového textu ve zlatém orámování. Důležité pojmy a jména jsou rovněž strukturovány dle zadaného klíče, který je v celé učebnici konzistentní. I přestože je učebnice určena studentům středních škol, tak je poměrně výrazně zatížena textem. Totéž fakticky platí o učebnici *Dějepis pro střední odborné*

školy (SPN 2021), kde jsou však jakékoliv zmínky o kultuře jen letmé a specifikovány výčtem několika málo osobností.

O samostatnější zpracování dějin každodennosti zpravidla více usilují učebnice dějepisu pro základní školy, zejména poté v případě nejnovějších učebnic. Většina ostatních učebnic spoléhá na prezentaci dějin každodennosti formou doprovodného textu. Nyní se blíže podíváme na zpracování vybraných aspektů z dějin každodennosti v jednotlivých dějepisných učebnicích.

Z hlediska vlivu na utváření každodenního života na poli vědy a výzkumu či rozvoje školství přináší podrobnější informace vícero učebnic, konkrétně *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009), *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019), *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014) i *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011), které ve svém obsahu obvykle upozorňují na otevření nových univerzit a vysokých škol včetně zmínky o podpoře předškolního vzdělávání a definování školského systému v návaznosti na tzv. malý školský zákon z roku 1922. Učebnice *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014) v kontextu současné politické situace až příznačně otvírá otázku ruských a ukrajinských emigrantů, kterým československá vláda nabídla velice štědrý finanční pomoc na podporu jejich kulturního rozvoje.¹²

Všechny učebnice pozitivně hodnotí i technologický pokrok, což zahrnuje zmínku o významných osobnostech (J. Heyrovský, F. Běhounek, B. Hrozný, aj.) i fotografiemi nových vynálezů (např. žehlička). Bezprostřední vliv na každodenní život lidí je například v učebnici *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011) definován opět krátce, avšak se zdůrazněním podstatného v následujícím znění: „*Rozvíjela se veřejná doprava a automobilismus. Do domácností byl zaváděn plyn a elektřina. V roce 1923 zahájil své pravidelné vysílání rozhlas.*“¹³ Přínos technických vynálezů a nových vědeckých poznatků je oceňován i v učebním materiálu *Odmaturuj z dějepisu 2* (Didaktis 2006), přičemž jsou i přímo zmíněny konkrétní pokroky v oblasti rozvoje medicíny (krevní transfúze, náročnější operace, nové druhy léků). Stejně tak je pozornost věnována prostředkům masové kultury a médiím (rádio, rozhlas).

Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia (Taktik 2019) reflektuje cíleně i rozvoj letecké dopravy, zdůrazňuje

¹² ČURDA, J. a kol. *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Didaktis, 2014, s. 47.

¹³ Kolektiv autorů. *Dějepis 9 pro ZŠ a víceletá gymnázia – Moderní doba*. Praha: Fraus, 2011, s. 44.

nejen lety letadel, ale také vzducholoďemi, přičemž neopomíjí zmínit i tragický let vzducholoďe Hindenburg z roku 1936. V otázce rozmachu telekomunikačních technologií je zdůrazněno propojení telefonními linkami či zahájení pravidelného rozhlasového vysílání. Lékařský pokrok je zde jasně definován sníženou úmrtností pacientů, což značně ovlivnil objev penicilinu a inzulinu. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009) přikládá význam celkové elektrifikaci, což je reflektováno v rovině praktických příkladů (možnost využívat tramvaje, promítání biografů, existence pouličního osvětlení, rozhlasu, telefonu, pračky a ledničky). Vynálezy televize, barevného filmu i fotografie jsou na rozdíl od zmínek v jiných učebnicích lépe kontextuálně zasazeny, když je naznačen zejména jejich rozmach až po 2. světové válce. V oblasti dopravního průmyslu je rovněž oceňován zásadní význam letecké dopravy i skutečnost, že na silnicích se objevuje stále větší množství aut. Výjimečné není zobrazení kopřivnické Tatry 12 i automobilů značky Škoda.¹⁴ Důvody vedoucí k rozvoji automobilové dopravy i celosvětové úrovni objasňuje *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), když krátce uvádí do kontextu postupný vývoj pásové výroby, a to nejen ve vazbách k automobilovému průmyslu. Ostatně učebnice dále rozšiřuje informovanost žáků i s ohledem na další složky dopravního průmyslu a pojímá celou pasáž komplexněji, přičemž tedy zmiňuje i lodní a železniční dopravu. Naopak zcela oprávněně upozorňuje spíše na postupný vývoj v oblasti leteckého transferu. Z hlediska osobní přepravy se snaží učebnice udržovat užší sepětí s každodenností obyčejných lidí a uvádí následující: „V osobní přepravě převažovalo kolo, na venkově se stále používaly bryčky a v zimě saně tažené koňmi.“¹⁵

Otázka bydlení je v učebnicích spíše upozaděna. Blíže se jí zabývá učebnice *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik, 2019) a *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA, 2010). Nejedná se však o žádný přehnaný zájem, v prvním případě je pouze nastíněn vliv užitého umění (art deco) vzhledem k estetice předmětů denní potřeby (nábytek, dekorativní předměty, nádobí, aj.), s čímž souvisí nejen rozvoj moderních interiérů, ale především moderní architektury (kubismus, funkcionalismus, konstruktivismus). Učebnice zástupné znaky jednotlivých architektonických směrů představuje obrazovou formou s vyznačením příslušných charakteristik. Jedná se navíc o výběr významných českých budov (Vila Tugendhat, kubistická vila Praha-Výtoň). Přírodně zmíněn je nástup železobetonových konstrukcí a užívání skla a oceli, což má za následek stavbu vyšších budov.¹⁶

¹⁴ VÁLKOVÁ, Veronika – PARKAN, František. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny*. SPN, 2009, s. 55-56.

¹⁵ ČAPKA, František. *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny*. NOVÁ ŠKOLA, 2010, s. 23.

¹⁶ JINDRÁČKOVÁ, M. – MÁCHA, P. *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Taktik, 2019, s. 33.

Ve druhém případě se jedná o obsáhlejší snahu vymezit rozdíly mezi životem a volnočasovými aktivitami na venkově a ve městě. Život ve městě je charakterizován převážně víkendovými výlety do přírody či nedělními procházkami v městském parku. Na dovolenou se většinou jezdilo na venkov, ti majetnější poté do zahraničí. Mladší generace si oblíbila skauting a trampování. Dále je uvedeno, že mladí lidé navštěvovali tanečnírný a noční bary, což je podpořeno doloženým plakátem prvorepublikového zábavního podniku Eden v Praze. V opozici vůči životu ve městech vystupuje podkapitola věnovaná životu na vesnici, kde je pro koloběh života na vsi zásadní nedělní mše. Po mši se muži scházejí v hospodě, zatímco ženy se sejdou ke společné debatě. Mladí lidé se baví zpěvem a tancem, což posiluje společenské vazby na vesnici. Velký význam se přikládá poutím a jiným slavnostem dle církevního kalendáře, ale i rodinným oslavám. Lidé se sdružují ve spolcích různého zaměření, ve sborech i v rámci ochotnického divadla. Koloběh života na vesnici názorně zpodobňují dobové fotografie (práce na poli, obraz typické venkovské rodiny, sbor dobrovolných hasičů).¹⁷

Sport je v učebnicích obvykle vytyčen jako cílový bod společenských organizací (DTJ, Sokol, Orel, aj.), což je obdobně demonstrováno i v dalších učebnicích, například i v učebnici *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011) nebo v učebnici *Dějepis pro střední odborné školy* (SPN 2021), kde navíc informace o organizované tělovýchově v Československu rozšiřuje i zmínka o židovských sportovních hrách zvaných Makabiáda. Učebnice dále poskytuje i krátký vhled do olympijských her s odkazem na nejvyhledávanější a nejúspěšnější sporty v meziválečném Československu (fotbal, hokej, jezdectví, veslování, automobilismus, tenis, box). K tématu sportovní profesionalizace, o stavbách velkých sportovišť či o problematice ženského sportování (výjimečně zmíněna Eliška Junková) žádná ze sledovaných učebnic nepojednává, byť sportování ve velké míře ovlivnilo také podobu prvorepublikových módních trendů a do nemalé míry souvisí i s procesem ženské emancipace. Zajímavým postřehem je tak alespoň fotografie ženského hokejového týmu z roku 1930 v učebnici *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019). Ženy, které zde hokej hrají v jednotném úboru, avšak ve velmi dlouhých sukních, mohou žáky při nejmenším šokovat. V této fázi je jejich úkolem porovnat současné hokejové úbory s fotografií. Jako nejpopulárnější sport té doby je vnímán fotbal. Učebnice *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010) ale rozšiřuje zájem lidí také o lední hokej, lehkou atletiku, motosport a lyžování. Fotbalovou mánií podporuje fotografie legendárního Františka Pláničky a poukázováno je zde i na neustálý soubor dvou pražských „S“.

¹⁷ ČAPKA, František. *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny*. NOVÁ ŠKOLA, 2010, s. 26-27.

Výše jsme naznačili, že na formování nových módních trendů se podílel i zvýšený zájem o sport. Móda jako taková je ale v učebnicích rovněž spíše na okraji zájmu, i když si studenti mohou vytvořit alespoň částečnou představu o tehdejší odívání prostřednictvím doplňkových obrázků a dobových fotografií v jednotlivých učebních materiálech, kterých bývá dostatek. Učebnice *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009) k módě poskytuje formou doplňujících informací v levém a barevně odlišeném sloupci alespoň pár rámcových ukázek, které odkazují k pořizování pohodlného ženského sportovního oblečení v návaznosti na ženské sportování, naznačen je také ústup korzetů, zkracování a opětovně prodlužování sukní, užívání volnějších střihů. K pánské módě se již učebnice obecně vyjadřují zcela zkratkovitě ve smyslu její neměnnosti.¹⁸ Nejvíce postřehů k proměnlivosti meziválečné módy poskytuje učebnice *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), která navíc jako jediná zaměřuje pozornost i na měnící se postavení žen ve společnosti. V oblasti nových módních trendů je podobně jako v případě učebnice *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009) zvýrazňována měnící se délka sukní i vlasů. Nastíněn je i ideál tehdejší krásy, tj. vysoká a štíhlá žena chlapeckého typu. Proměny pánské módy jsou představeny absencí tvrdých límců, obměnou pokrývek hlavy, kdy cylindry střídá měkký plstěný klobouk či čepice s kšiltem. Jako významný trend je zmiňována barevná šála, nástup dlouhých dámských kalhot, byť s odkazem na obtížnější přijetí tohoto kusu oblečení u starší generace. Dokonce je alespoň částečně představena dětská móda (např. námořnický oblek) i méně změnami zatížená móda na venkově.¹⁹

Svět práce je žákům nejčastěji zprostředkovan v návaznosti na Velkou hospodářskou krizi a klíčové reformy. Tyto socio-ekonomické aspekty podrobněji zpracovávají především učebnice dějepisu pro střední školy, jako například *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014). Zvlášť důrazně je v tomto konkrétním případě veden apel na předcházející hospodářskou konjunkturu dvacátých let ve spojitosti s růstem mezd, vysokou zaměstnaností i narůstající konkurenceschopností. Pozitivně lze vnímat snahu o zběžnou komparaci s jinými zeměmi ve středoevropském prostoru, byť stále může být posilována představa o mimořádné vyspělosti poválečného Československa, což například upřesňuje v různých ohledech učebnice *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny* (SPN 1999) se vedle krize více soustředí už i na dopady pozemkové a měnové reformy, které jsou konfrontovány s meziválečnou realitou stejně jako přijetí nových legislativních úprav pracovního práva, tj. nastavení osmihodinové

¹⁸ VÁLKOVÁ, Veronika – PARKAN, František. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny*. SPN, 2009, s. 56.

¹⁹ ČAPKA, František. *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny*. NOVÁ ŠKOLA, 2010, s. 29.

pracovní doby či uzákonění placené dovolené. Samostatnou kapitolu tvoří část věnovaná dopadům hospodářské krize, a to i v širších souvislostech s ohledem na životní podmínky obyčejných lidí, přičemž další snaha o srovnání je znatelná v jakýchkoliv komparacích s vývojem na Slovensku a také v Podkarpatské Rusi.

Rozvoj soukromého sektoru a podnikání je spíše devízou novějších učebnic. Autoři učebnice *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011) například v této souvislosti uvádějí přímo konkrétní jména spjatá s hospodářským vývojem nejen v letech prosperity. Vedle značky Škoda, Tatra, Zbrojovka nebo CKD je prvně jmenována firma Baťa, která je propojena i s otázkou propagace formou firemních plakátů i v jiných učebnicích. O podnikatelských aktivitách a obchodních strategiích Tomáše Bati, které se promítaly také v každodenním životě zlínského obyvatelstva, však více učebnice nereferuje, ale pouze konstatuje značný podnikatelův vliv. To však v plné míře napravuje učební text *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), který navíc Baťův nesporný význam doprovází dobovou fotografií administrativní budovy ve Zlíně a reklamním plakátem, zejména plakát poté může sloužit i jako doklad začínajícího rozmachu konzumerismu. Tyto vizuální materiály doplňuje ještě fotografie Vítkovických železáren a uvedení dalších průmyslových odvětví, která zajišťovala obyvatelům Československa dostatek práce, minimálně tedy do okamžiku Velké hospodářské krize. Kratší podkapitola je v tomto ohledu věnována i vývoji v zemědělství, kdy je postupně těžká dřina nahrazována stroji (první traktory).

Dějepis pro střední odborné školy (SPN 2021) od Petra Čorneje poukazuje mimo obvyklé společenské dopady na nelehkou situaci v pohraničí, kdy se snaží předznamenat budoucí eskalaci česko-německého konfliktu. Tento konflikt je ostatně i předmětem učebnice *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023), kde jsou jinak obecně v popředí zájmu nejvýraznější události 20. století (oba válečné konflikty, propaganda, holocaust, totalitní režimy, otázka propagandy, studená válka, komunismus, výzvy současného světa, ad.). Meziválečná každodennost je tak zastoupena především z hlediska vývoje světových dějin. Na druhou stranu otázka menšin je zde zpracována velmi náležitě. Je reflektována nejen vzpomínkami Elišky Kleinové (1912-1999), která uvádí, že za první republiky chtěla se sourozenci cvičit v Sokole, ale tam nebyla ona, potažmo ani její bližší přijati z důvodu židovské národnosti. Další případ je ilustrován dobovou reportáží v novinách z roku 1938, kterou podává pracovní nespokojený Němec, který si stěžuje na mizerné finanční ohodnocení po deseti letech službě u Českých státních drah, zejména poté ve srovnání s bratry, kteří pracují v Německu. Poslední příklad je reflektován připomínkou poslance Jaroslava Nečase o legislativě týkající se Romů (1927) omezující jejich volný pohyb.²⁰

²⁰ PINKAS, Jaroslav a kol. *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník*. Fraus,

Co se týče přímých odkazů na audiovizuální materiál, tak všechny analyzované učebnice jsou v tomto ohledu více či méně aktivní. Začneme s učebnicemi pro základní školy. *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011), která věnuje rozvoji filmového průmyslu samostatné dílčí části, náležející pod hlavní zastřešující kapitolu s názvem *Kultura mezi válkami*. Významný apel je v tomto případě kladen na prolomení bariéry mezi němým a zvukovým filmem. Ve vazbách na rozvoj světové kinematografie je uváděn určující význam amerického filmu a vliv Hollywoodu i vzrůstající obliba animovaných filmů. Lze zde vnímat snahu autorů o vzbuzení zájmu a uvědomění si skutečnosti, že kačer Donald a jiné animované postavičky pocházejí právě z doby meziválečné. Tyto tendence jsou patrné i v případech dalších, novějších učebnic pro základní školy. Nepřekvapí přitom, že Charles Chaplin je prezentován jako ikonická postava kinematografie.²¹ Odkazy na světovou kinematografii se množí dotazy na žánrovou specifikaci meziválečné filmové tvorby. Rozvoj českého filmu je demonstrován fotografiemi významných prvorepublikových herců a hereček (Oldřich Nový, Nataša Gollová, Vlasta Burian, Hugo Haas, Věra Ferbasová, Adina Mandlová, Zita Kabátová, Lída Baarová). Otázky směřují i na přínos české scenáristky a režisérky Hermíny Týrlové či na výtvarníka a režiséra Karla Zemana, což lze vnímat jako pozitivní snahu o seznámení žáků i s jinými klíčovými postavami české kinematografie než jen s viditelnými hvězdami stříbrného plátna. Uváděny jsou i některé konkrétní filmy (*Tři vejce do skla*, *Přednosta stanice*, *Andula vyhrála*). Stejně tak je oceňována důležitost Barrandovských ateliérů či Bařových ateliérů ve Zlíně. Jako novou formu zábavy i součást nového životního stylu vnímá film učebnice *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010), což náležitě osvětluje už tím, že poměrně podrobně líčí i počátky filmu a pokračuje vznikem prvního kina u nás i zmínkou o filmu *Tonka Šibenice* (1930) jako příkladu prvního zvukového filmu, ač zde nejsou uvedeny všechny souvislosti spojené s dodatečným ozvučením tohoto filmového počínu.

Poměrně pestře je zpracován rozvoj meziválečného filmu v učebnici *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009), kde jsou výše uvedené informace rozšířeny o fakt, že hudební doprovod původních filmových snímků obstarávali živí muzikanti, ba dokonce v biografech mohl fungovat malý orchestr. Žáci jsou také otázkami vybízeni k tomu, aby si plně uvědomovali rozdíl mezi zvukovým a němým filmem, ale i k tomu, aby se zamýšleli nad tím, jak se v takových filmech vytvářela příhodná atmosféra. Zajímavým postřehem je odkaz na filmovou tvorbu v Německu i Sovětském svazu, zde zmíněno v součinnosti s propagandistickými tendencemi. V této souvislosti je uváděna tvorba Sergeje

---

2022, s. 17.

²¹ Film *Diktátor* (1940), *Kid* (1921).

Michailoviče Ejzenštejna či režisérské počiny Leni Riefenstahlové. Studenti jsou v této části motivováni k vyhledávání dalších informací k filmu *Křižník Potěmkín* (1925). Současně je zde nastíněn motiv blíže nespecifikovaného propagandistického snímku o kanárkovi, který opustí klec, ale pod vlivem bezprostřední svobody nezvládá život ve světě bez hranic a raději se vrací zpět do klece. Zde jsou studenti vybízeni k interpretaci tohoto motivu. Česká kinematografie je v daném období reflektována zachycením filmové fotografie populárního snímku *Cesta do hlubin študákovy duše* (1939), následována v textu zmíněnou filmovou komedií z pera Jaroslava Žáka – *Škola základ života* (1938). Žákům je v této souvislosti doporučována právě četba díla Jaroslava Žáka. Poslední filmový odkaz je zastoupen snímkem *Cesta do pravěku* (1955), který bezprostředně s meziválečným obdobím nesouvisí, ale promítá se zde spojení s prvorepublikovou tvorbou v osobě paleontologa Josefa Augusty a výtvarníka Zdeňka Buriana. Závěrem kapitoly jsou žáci vedeni k zamyšlení nad tím, jak filmová tvorba ovlivnila jednotlivá umělecká odvětví, případně hledají odpovědi na otázku, jak byl samotný film ovlivněn 1. světovou válkou a jaký význam měl pro běžného člověka v meziválečném období.

Učební materiály pro střední školy jsou v tomto ohledu spíše skromné. Některé informace se vyskytují ve srovnání s jinými naprosto ojediněle. Tak například příručka *Odmaturuj! Z dějepisu 2* (Didaktis 2006) vzpomíná ještě navíc na film *Extase* (1932). Učebnice *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014) pro změnu jako jediná uvádí spor českého tisku proti německy mluveným filmovým snímkům. V učebnici *Dějepis pro střední odborné školy* (SPN 2021) se snad jako v jediné objevuje i jméno herce Zdeňka Štěpánka.

Obecně nižší zájem studentů o literární díla je v některých učebnicích vyvažován snahou o upozornění na jejich filmová zpracování, ať už v případě divadelní hry *Pygmalion* (1912) nebo psychologizujícího románu *Hlídač č. 47* (1926) od Josefa Kopty.²² *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023) využívá práci s mnoha audiovizuálními prvky, byť zejména v souvislosti s prezentací politických dějin. K tématu každodennosti má tak nejbližší odkaz na seriál *Vlak dětství a naděje* (1985), ačkoliv děj se za první republiky odehrává téměř výhradně v prvním díle s názvem *Sněhurčina smrt*.

Dějiny každodennosti jsou v učebnicích dějepisu nejčastěji reflektovány prostřednictvím faktografických otázek, které jsou založeny na samostatném hledání odpovědí v dalších materiálech. Nejčastěji se pro tento účel počítá s využitím internetových zdrojů, ale objevují se i náznavy práce s literárními zdroji či práce v terénu. Častá je snaha o aktualizaci témat do současnosti, např. *Můžete*

²² Nejnovější filmové zpracování *Hlídač č. 47* pochází z roku 2008 a režíroval ho Filip Renč. Hlavní roli ztvárnil Karel Roden.

ještě dnes navštívit jazzový koncert? Zjistěte, jaké mládežnické organizace existují v současnosti. Jaké hodnoty přinesl skauting meziválečné společnosti v Československu? Najděte ve svém okolí funkcionalistické a kubistické stavby. Zajímavý dotaz je směřován k myšlence a společenské symbolice stavby kostela Nejsvětějšího srdce Páně v Praze.²³ Neméně zajímavé cvičení evokuje práci s písní, resp. s textem dobové písně *Život je jen náhoda* od Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Úkolem žáků je zamyslet se nad tím, jak by se k textu písně vyjadřovali zástupci různých společenských vrstev meziválečného období v Československu (např. křesťan, zemědělec, podnikatel).²⁴ Učebnice *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019) více pracuje s konkrétnějšími rozbory vybraných učebních figur. Jedna z úloh se například zabývá rozborem obrazu *Oheň* od Josefa Čapka a jeho společenskou reflexí. Žáci se mají dále zamýšlet nad tím, proč bylo meziválečné období tak příznivé pro uměleckou tvorbu.²⁵ Pestrý je výběr i závěrečných opakovacích úloh a aktivit. Vedle faktografických otázek opakovacího charakteru se objevují i úlohy tvůrčí, například vytvoření vlastního kaligramu v odkazu na tvorbu Guillaumea Apollinaireho. Z dalších úloh uvádíme: objasnění pojmu groteskní, pátrání po olympijské historii šplhu na laně či vyhledání nemoci, jejichž léčbu v současně době můžeme vyřešit antibiotiky. Závěrečná úloha propojuje dějepisné vzdělávání s fyzikálními zákonitostmi, když je úkolem žáků zjistit, kolikrát rychleji dnes létají letadla ve srovnání s možnostmi vzducholoďe Hindenburg.²⁶ Učebnice navíc podporuje a motivuje žáky k dalšímu vzdělávání formou odkazů na odbornou literaturu (Zdeněk Kárník – *České země v éře první republiky*, 2003) i populárně-naučnou (Zdeněk Král – *Co dalo Česko světu*, 2007), což činí také učebnice *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století* (Didaktis 2014) s tipy na tři odborné publikace, a sice na dílo Antonína Klimka – *Vítejte v první republice* (2003), na publikaci Jiřího Kovtuna – *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918-1935* (2005) i na literární počín Ferdinanda Peroutky – *Budování státu* (1933-1936). Tyto publikace se však dominantně zaměřují na politické dějiny, čímž se liší od výše uvedených publikací v učebnici *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019). Rozdíl, který je podmíněn orientací na středoškolský typ vzdělávání, se promítá i v otázkách, které jsou velmi obecné, např. „*Co bylo*

²³ Kolektiv autorů. *Dějepis 9 pro ZŠ a víceletá gymnázia – Moderní doba*. Fraus 2011, s. 42-45.

²⁴ Kolektiv autorů. *Dějepis 9 pro ZŠ a víceletá gymnázia – Moderní doba*. Fraus, 2011, s. 46.

²⁵ JINDRÁČKOVÁ, M. – MÁCHA, P. *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Taktik, 2019, s. 32.

²⁶ JINDRÁČKOVÁ, M. – MÁCHA, P. *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Taktik, 2019, s. 36.

charakteristické pro tisk první republiky?“²⁷ To je ostatně typické i pro učebnici *Dějepis pro střední odborné školy* (SPN 2021). V tomto ohledu je postřehnutelná snaha o začleňování větší míry otázek zaměřených na interpretaci, diskuzi s podporou kritického a kreativního myšlení v učebnicích pro základní školy, což ostatně demonstřují i další dvě učebnice.

Učebnice *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009) se také snaží vzbuzovat patřičný zájem a nutí žáky uvažovat v širších souvislostech. Žáci si tak jako příklad mají představit běžný den v domácnosti v roce 1935 a dále jej komparovat se současností či s rokem 1835. K zodpovězení jsou tu však i další dotazy, např. „*Jak se zavedením elektřiny změnil život ve městech? Co umožnilo lidem poslouchat hudbu, aniž by museli vyjít z bytu?*“²⁸ K lepší orientaci v některých cizích pojmech žákům pomáhá slovníček, který reflektuje výrazy, které vyplývají z kulturního charakteru meziválečného období, např. alegorie, avantgarda, improvizace, metafora či groteska.

Podpora kritického a kreativního myšlení je nápaditou formou rozvíjena také v učebnici *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). Žáci jsou často vybízeni i k analytickému uvažování a diskuzi. Kapitola k vývoji meziválečného školství například obsahuje ukázky omluvenek z období první republiky, přičemž navazující úkol pro žáky spočívá v jejich přepisu a nové stylizaci bez pravopisných chyb, čímž je ostatně podpořena i mezioborová spolupráce ve vztahu k českému jazyku. Mnoho otázek položených v tomto učebnicovém textu si navíc klade za cíl zohlednit aktualizaci témat pro potřeby současné společenské situace. Žáci se například snaží zjistit, jakou číslicí končila každá cena „baťovek“, přičemž následně mají identifikovat současné ceny u firmy Baťa. Další úkol je zaměřen na hledání podniků v okolí žákova bydliště, které byly v době meziválečné aktivní. Žáci mají následně zjistit, zda jsou tyto podniky aktivní i dnes a nač se jejich současná výroba zaměřuje. I další úkoly se drží obdobné koncepce, například dotazem: „*Jaké jsou nejoblíbenější formy zábavy v současné době a jak se liší s ohledem na věk a na to, zda lidé žijí ve městě, nebo na vesnici?*“²⁹ Smyslem další úlohy je realizace soutěže, ve které žáci jednotlivě vyjmenovávají co největší počet českých olympijských vítězů.

²⁷ ČURDA, J. a kol. *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Didaktis, 2014, s. 47.

²⁸ VÁLKOVÁ, Veronika – PARKAN, František. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny*. SPN, 2009, s. 56.

²⁹ ČAPKA, František. *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny*. NOVÁ ŠKOLA, 2010, s. 27.

Možnosti práce s audiovizuálními médii ve výuce prvorepublikových dějin každodennosti

Jak již bylo naznačeno výše, tak v této části si nyní představíme výběr několika aktivit se záběrem na možnosti využití audiovizuálních médií v dějepisném vyučování, a to konkrétně ve vztahu k prvorepublikové každodennosti. Většina níže předložených námětů a tipů je určena výhradně pro středoškolskou výuku a koresponduje s výše uvedenými limity i možnostmi realizované obsahové analýzy učebnicových dat. Dějiny každodennosti se obvykle v učebnicích prolínají s hospodářskými a kulturními dějinami, nejlépe jsou tak studenti informováni o ekonomické situaci v zemi, o technologickém pokroku či umění. Částečně je obvykle zpracován i stručný vývoj školství. Nyní se však blíže budeme věnovat okrajovým tematickým celkům v učebnicích dějepisu, které mají bezprostřední souvislost s meziválečnou každodenností.

Na úvod se vrátíme k okrajové zmínce o ženské emancipaci, se kterou se setkáme v učebnici *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). Další emancipační rysy žádná ze sledovaných učebnic neuvádí. Avšak vzhledem k poměrně častým jmenným zmínkám významných prvorepublikových herců a hereček, případně přímo dobových filmů se nabízí využití konkrétního dobového filmu, který se přímo zabývá projevy ženské emancipace. Pro tento účel lze zvolit ukázkou z filmu *Advokátka Věra* (1937) ve spojitosti s interaktivní výukovou technikou známou jako sněhová koule. Jedná se o výukovou metodu založenou na skupinovém setkávání studentů, přičemž se od individuálního hledání řešení postupuje ke skupinovému řešení problému.³⁰ Ve spojení s konkrétní filmovou ukázkou lze tuto techniku využít při hledání různých názorových východisek, byť je nutné předpokládat, že některé názory se budou shodovat. Současně lze ale očekávat, že každý student přednese k dané problematice i také poněkud jiný úhel pohledu. Učitel před zahájením promítání předloží všem studentům jednotné zadání, které může spočívat ve vyjádření emoční roviny a konkrétních pocitů, které v nich ukáзка vzbuzuje, popř. může studenty povzbudit v hledání jednotlivých zástupných znaků ve filmové ukázce. Ve vybraných sekvencích z filmu *Advokátka Věra* (1937) mohou tak studenti hledat projevy ženské meziválečné emancipace (mužské oblečení, samostatně vydělávající žena zastávající prestižní profesi, řízení automobilu, ad.). Po dokončení promítání studenti vypíšou jednotlivé projevy a učitel je poté rozdělí do dvojic, ve kterých si vzájemně své poznatky předají a doplní potřebné. Následující druhou ukázkou již sledují studenti ve dvojici a po jejím přehrání pokračují soupisem nových poznatků, které v této fázi

³⁰ SIEGLOVÁ, Dagmar. *Konec školní nudy: Didaktické metody pro 21. století*. Grada, 2019, s. 71.

propojují s výsledky práce jiné dvojice, se kterou následně utvoří novou pracovní čtveřici. Aktivita pokračuje, dokud celá třída nevystupuje jako jeden tým, v jehož rámci na závěr proběhne diskuze. Uvedený postup nemusí být striktně dodržován. Vše se odvíjí od momentální časové dotace i počtu zapojených studentů. Podstatné je však závěrečné shrnutí, kde učitel shrne všechny zjištěné projevy ženské emancipace a utvoří z nich seznam, který studentům poslouží jako studijní opora. Metoda je velmi časově náročná a vyžaduje značnou přípravu učitele, ale je nedocenitelným ukazatelem pro porovnání samostatné individuální práce se skupinovou formou výuky, a to nejen pro učitele, ale také pro samotné žáky, kteří dojdou k zjištění, že více očí si všímá více věcí. Pro dosažení efektivnějších výsledků je možné využít i sekvence z jiných vhodných filmů a seriálů, a to nejen z výběru dobové filmografie. Jako příklad uvádíme šestý díl seriálu *Panoptikum města pražského* (1987).³¹ Obraz vzdělané ženy lze demonstrovat na příkladech Elišky Toufarové (roz. Valentové) v seriálu *První republika* (2014-2018), anebo na případu Karličky Formánkové v seriálu *Četnické humoresky* (1997-2007). Obě ženy se věnují studiu medicíny. V době, kdy skládají závěrečné zkoušky bylo dle dostupných dat v Československu evidováno už tisíc diplomovaných lékařek.³² Emancipace žen se projevovala také ve sportu, k čemuž lze využít například filmovou demonstraci ze snímku *Saturnin* (1994), kde se emancipovaná Barbora Terebová věnuje tenisu.

Sport obecně mnoho předmětnějších reflexí v učebnicích dějepisu neposkytuje, byť je jeho celková prezentace lepší než v případě jiných tematických celků (např. rodinný život, stravování, móda, životní styl, aj.). Sport je tak v učebnicích nejčastěji vymezen prostřednictvím organizované tělovýchovy (DTJ, Sokol, Orel, aj.). Za všeobecně nejoblíbenější sportovní aktivitu je považován fotbal, což mohou demonstrovat i dobové filmové reflexe (*Klapzubova jedenáctka* 1938, *Muži v offsidu* 1931). Součástí hlasové prezentace ve snímku *Muži v offsidu* (1931) je dokonce i autentický projev sportovního hlasatele Josefa Laufera.³³ Praktičtější využití i v užším sepětí s politickým vývojem naznačuje meziválečná popularita boxu. Už ve *Spalovači mrtvol* (1968) se jde Kopfrkinglův brýlatý syn

³¹ Baron Merkatz si zde stěžuje na počínání své manželky, která odmítá doma vařit. Manželé tak navštěvují výhradně restaurační zařízení. Tato poznámka naznačuje proměnu zažitých stereotypů.

³² V době, kdy obě ženy skládají závěrečné zkoušky bylo dle dostupných dat v Československu evidováno už tisíc diplomovaných lékařek. K tomu: SVOBODNÝ, Petr. Lékařky v Českých zemích v první polovině 20. století. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, 1995, 35, č. 1-2, s. 75-87.

³³ Více k tématu formování sportovní žurnalistiky: PELC, Martin. *Sport a česká společnost do roku 1939*. NLN, 2019. CHLADOVÁ, Marta. Vznik a vývoj rozhlasové sportovní žurnalistiky v letech 1923-1938. In: *Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*. Praha: Karolinum, 2019.

Mili podívat na box. Závodníci zde boxují v ringu za hlasitého povzbuzování diváků. Diváci jsou většinou oblečeni jako při účasti na kulturní akci, což si lze vysvětlit faktem, že návštěvníci sportovních klání si k podobným akcím teprve vytvářeli vztah. Nejinak je tomu v seriálu *První republika* (2014-2018), jehož třetí série se točí právě kolem boxování a soupeření mezi sokolským a turnerským hnutím. Obdobný motiv je spjat také se sportovním dramatem *Pěsti ve tmě* (1986), které částečně vychází z osudů vynikajícího československého boxera Viléma Jakše. Populární Vilda získal titul vicemistra světa v roce 1935 v Paříži, když ve vyrovnaném souboji nestačil na Francouze Marcela Thila. Ve filmovém zpracování je však hlavní dějová linka zasazena do roku 1936, soupeřem Vildy je Němec Kurt Schaller a utkání se odehrává v nacistickém Berlíně. Ve filmu dochází také k odvetnému zápasu v pražské Lucerně, kdežto k odvetě s Francouzem Thilem nikdy nedošlo, poněvadž do běhu událostí zasáhla druhá světová válka. Jakšův letoun 311. československé bombardovací peruti RAF byl sestřelen v roce 1943.³⁴ Životní příběh Viléma Jakše lze komparovat s osudy boxera Jamese Braddocka, které ztvárňuje americký film *Těžká váha* (2005). Braddock se vyrovnává se ztrátou příjmu během hospodářské krize, což má nejen na jeho rodinu zásadní socio-ekonomický dopad.

Právě období hospodářské krize tvoří v českých učebnicích poměrně rozsáhlou kapitolu. Kuklík a Kocián například uvádějí dopady hospodářské krize na konkrétní průmyslová odvětví. Mezi jinými zmiňují nelehký úděl sklářského průmyslu, což by bylo vhodné vzájemně konfrontovat se seriálem *Synové a dcery Jakuba Skláře* (1985). Život za první republiky je v učebnici Kuklíka a Kociána přiblížen více prostřednictvím čísel, která demonstrují průměrné měsíční platy vybraných povolání včetně ukázky přibližných cen vybraného zboží. Tento motiv je patrný i v učebnici *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). Co se týče výčtu jednotlivých profesí, tak výše průměrných mezd je uváděna u profesí z různého sociálního spektra (učitel, dělník, ministr, podnikatel, ad.). Česká kinematografie tuto nabídku profesí pochopitelně ještě rozšiřuje. Velice často se v české kinematografii setkáme s poskytováním obchodních služeb. Tatínek Popper v částečně autobiografickém snímku *Smrt krásných srnců* (1986) představuje podomního prodejce vysavačů světoznámě proslulé značky Electrolux. Jedná se o jedinečný záběr na podomní prodej za první republiky. V učebnicích se obvykle nedozvídáme mnoho informací o dobovém vnímání těchto pokrokových technologických změn z pohledu obyčejného člověka. Nové vynálezy se totiž v domácnostech objevovaly postupně a jejich přijímání nebylo

³⁴ CÍLEK, Roman. *Vítězové bez vavříků*. Olympia, 1975, s. 85-97.

vždy pozitivní, což právě snímek zohledňuje. Stejně tak učebnice představu o jednotlivých vynálezech značně zjednodušují, což může vyvolávat i zkreslené představy u žáků o reálných možnostech tehdejších vynálezů.

Mnohem obvyklejší se však stávají záznamy představující obchod jako krámkem se smíšeným zbožím či jako specializovaný obchůdek (uzenářství, zelinářství apod.). Jeden z takových obchodů představuje seriál *Bylo nás pět* (1994). Dokladem vzrůstajícího konzumerismu může být práce v obchodních domech, které v meziválečném období postupně vznikaly. Konstrukcí takového domu se zabývá sociální drama *Šťastnou cestu* (1943). Děj filmu vypráví různorodé a nepochybně zajímavé příběhy pětice mladých prodavaček, ale pro potřeby této kapitoly je stěžejní zejména záběr na účel vnější a vnitřní konstrukce filmového obchodního domu, který byl z hlediska exteriérových scén natáčen v obchodním domě Bílá labuť.³⁵

Poměrně časté jsou interiérové scény zaměřené na ukázkou pracovního procesu šiček ve velkovýrobě,³⁶ anebo v soukromých krejčovských salónech či ukázkou ze života poštovních zřízenců či jiných státních úředníků. Příležitostně zasáhnou do vývoje filmových či seriálových událostí i hasiči, strážníci nebo přímo četníci. Ostatně četnické profesi, jejich vlastní každodennosti a především kriminálním případům jsou věnovány i konkrétní seriály (*Četnické humoresky* 1997-2007, *Četníci z Luhačovic* 2017). Samostatnou kapitolu tvoří školní prostředí, které je v učebnicích dějepisu společně s vědou solidně zpracováno. V české kinematografii můžeme vidět jen specifické aspekty školní výuky (vyučovací prostředí se zástupnými znaky, složení tříd, základní vyučovací metody a tendence, stručný nástin obsahové náplně jednotlivých předmětů). Uvedené znaky jsou nám k dispozici v poměrně pestré řadě filmových reflexí. Situaci však mírně znesnadňuje fakt, že školství je podchyceno zejména v nejstarší české filmové tvorbě, která se váže k období let 1937-1939. Jmenovitě se jedná se o filmy *Jarčín profesor* (1937), *Škola, základ života* (1938), *Jarka a Věra* (1938), *Ideál septimy* (1938), *Studujeme za školou* (1939) a *Cesta do hlubin študákovy duše* (1939). Ze seriálové produkce se školnímu prostředí nejhluběji věnuje šestidílný seriál *Bylo nás pět* (1994). I z toho důvodu by případná komparace byla méně efektivní. Nicméně v případě nejstarších filmových reflexí se můžeme spoléhat na větší autenticitu zobrazovaného.

³⁵ Obchodní dům Bílá labuť byl oficiálně otevřen až v roce 1939, ale děj snímku *Šťastnou cestu* (1943) je zasazen už do roku 1932.

³⁶ Data uvádějí, že v roce v roce 1921 bylo evidováno přibližně 278 tisíc zaměstnanců v textilním průmyslu. K tomu: KARNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Libri, 2017, s. 300.

Každodenní život vybraných národnostních menšin v Československu komplexně, byť příkladovou formou podává učebnice *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023). V ostatních učebnicích je kladen důraz na problematiku česko-německých vztahů a židovskou otázku, která je více naznačena v klasických konotacích s odkazem na nástup Hitlera k moci s postupným prosazováním protizidovských opatření. Ve filmové ani seriálové produkci však neschází četnější konfrontace. Ve vztahu k židovské problematice a každodennosti lze například doporučit snímek *Všichni moji blízcí* (1999). Nenáročnou interaktivní techniku, která pomáhá rozvíjet komunikační a prezentační dovednosti žáků, představuje v tomto případě diskuzní kolečko. Aktivita nevyžaduje ani zvláštní předpřípravu učitele. V případě využití audiovizuální ukázky je však nutné zvolit tematicky vhodnou sekvenci. Metodu je možné uplatnit ve třídě i při větším počtu studentů, ale účelnější je využít tuto techniku v rámci méně početných seminářů.³⁷ Pokud budeme odkazovat k seminární výuce, tak učitel může studentům přehrát i delší časové úseky vybraných filmů.³⁸ Studenti se na jejich základě snaží vytypovat příslušné židovské stereotypy a charakteristiky, které si během promítání zapisují. Po skončení projekce se studenti posadí do kolečka a učitel sedící uprostřed vede řízenou diskuzi nad tématem. Postupně se každý student zapojí do diskuze tím, že obhájí svůj vypozařovaný jev. Aktivita končí ve chvíli, kdy už žádný ze studentů nedokáže přispět do diskuze novým objvem. Diskuzní kolečko lze pojmout také jako soutěž. Pokud student, který je na řadě, už nemá žádný nápad, tak z kolečka vypadává.

Různé perspektivy česko-německých vztahů v návaznosti na třicátá léta lze postřehnout ve filmu *Obsluhoval jsem anglického krále* (2006), případně v seriálu *Vlak dětství a naděje* (1985), které mohou rovněž podat reflexi každodenního života hlavních protagonistů. Každodenní aspekty života Romů jsou v učebnicích naprosto ojedinělé. Ostatně ani česká kinematografie tolik reflexí neposkytuje. O romském způsobu života referují některé díly seriálu *Četnické humoresky* (1997-2007), byť převážně v negativních konotacích. Dvojice Romů prodává na trhu koně za dva tisíce, které následně kupujícímu v noci tajně odvedou a připraví k nové transakci v sousedním městě. V jiném díle půvabná Romka oloupí ženu o prstýnek, následně je předvedena na četnickou stanici, kde má být loupež objasněna. Prstýnek se nakonec podaří nalézt až v její stoličce. Další z dílů upozorňuje na situaci, kdy strážmistr Zahálka přichází do kontaktu s jinou krásnou dívkou romského původu, která mu věští z ruky. Různé spirituální jevy

³⁷ SIEGLOVÁ, Dagmar. *Konec školní nudy: Didaktické metody pro 21. století*. Grada, 2019, s. 73.
³⁸ Je možné opět využít i dobové filmy. Židovské stereotypy reflektuje například film *Muži v offsidu* (1931) a filmový snímek *Načeradec, král kibiců* (1932).

a neobvyklé schopnosti z oblasti magie se rovněž řadí mezi typické rysy, které česká filmová a seriálová tvorba zaznamenává u romského obyvatelstva. V seriálu *První republika* (2014-2018) vystupuje hypnotizérka Hajde, která dokáže hovořit s mrtvými.³⁹

Leckdy velmi zajímavé životy bývalých šlechticů představují další zajímavý tematický rámec, kterému není po vzniku samostatného Československa věnováno mnoho prostoru. Učebnice se omezují jen na zmínky o majetkových ztrátách šlechty a odejmutí jejich šlechtických titulů. Pravdou je, že dostatečné reflexe neposkytuje ani česká kinematografie s výjimkou filmu *Konec starých časů* (1989) či relativně nového českého seriálu *Zločiny Velké Prahy* (2021), ve kterém se zejména manželka inspektora Budíka vyrovnává jako bývalá šlechtična s novými poměry v Československu.

Stranou zájmu učebnic zůstává i téma stravování. V tomto případě se dozvídáme maximálně informace o ceně některých potravin. Obvykle učebnice postrádají i vizualizaci vnitřního vybavení domácností různých sociálních skupin. Móda je rovněž poměrně opomíjenou složkou meziválečné každodennosti, zejména poté pánská a dětská móda. Motiv anglického džentlmena je přitom součástí valné většiny původních meziválečných filmů či poté konkrétního snímku *Saturnin* (1994). K uvedeným tematickým celkům ale česká kinematografie nabízí dostatek podnětných reflexí.

K otázce podoby prvorepublikového stravování a jídelníčku je to dáno především celkovým významem stravy pro každodenní život lidí. Právě hospody, kavárny, bary a restaurace jsou významnou součástí mnohých filmových snímků, které reflektují meziválečné období v Československu. Z jiných podobně laděných podniků lze zmínit ještě varieté (viz *Cirkus Humberto* 1988), kde se zákazníci stravují při sledování živého představení, což má výrazný přesah i do kulturní oblasti. Snad nejnámější reflexi o stravování a skladbě jídelníčku podává film *Přednosta stanice* (1941), kde Vlasta Burian hoduje v hostinci, ve kterém si dopřává českou klasiku (vepřo knedlo zelo, králíka na smetaně, plíčky na víně, telecí maso s nádivkou, jitrnice, smažené telecí nožky či jablka v županu).

Kontrastní vývoj života na venkově a ve městě by měl být měřitelný v již výše zmíněném kriminálním seriálu *Zločiny Velké Prahy* (2021). Typologie obydlí je poté do značné míry udávána dobou vzniku daných filmů či seriálů. Pro meziválečné filmy je tak typická ukázka funkcionalistického interiérového prostoru vily. Naopak filmové a seriálové reflexe, které poskytují obraz

³⁹ Nejstarší českou filmovou reflexí o životě Romů představuje film *Černý plamen* (1930).

prvorepublikové každodennosti a byly natočeny v období socialismu, se více orientují na život v koloniích. Zobrazovány jsou městské byty i venkovské usedlosti. Nejrozšířenějším typem obydlí a současně i oblíbeným filmovým a seriálovým stereotypem je pavlačový dům, byť se jedná o obydlí specifické spíše pro 19. století. Stanislav Holubec upřesňuje, že pavlačové domy byly od nástupu nového století postupně nahrazovány domy chodbovými a teprve ve třicátých letech 20. století se objevují domy schodišťové.⁴⁰ Nejtypičtějším filmovým příkladem pavlačového domu je *Dům na předměstí* (1933), jehož seriálový protějšek představuje *Byl jednou jeden dům* (1975).

Nové způsoby trávení volného času jsou částečně pojaty s ohledem na meziválečnou kulturu, méně už se hovoří o rozvoji turistiky, trampingu⁴¹ a různých formách trávení dovolené, což se v jednotlivých sociálních třídách liší. Chybí podrobnější sondy do veřejného zdravotnictví a schází i nástin dobového životního stylu v souvislosti s péčí o zdraví a s rozvojem lázeňské péče, což více kvituje právě česká kinematografie. Z osobního statistického průzkumu vyplývá, že nejčastěji jsou v české kinematografii zachycovány lázně Luhačovice, které jsou spjaty se seriálem *Četnické humoresky* (1997-2007) či přímo se seriálem *Četníci z Luhačovic* (2017). Nicméně zajímavou odbočku představují neobvyklé sluneční lázně Čimice v seriálu *Hříšní lidé města pražského* (1968).

Zachycení komplexního obrazu dějin meziválečné každodennosti je téměř nemožné a vyžaduje čas, který vyučující obvykle nemají k dispozici. Pro potřeby seminární výuky, která bude usilovat o co nejkompaktnější pohled, se o to poměrně efektivně může pokusit seriál *Bylo nás pět* (1994),⁴² což lze podpořit i další interaktivní technikou, a to formou tzv. výměnného obchodu. Tento šestidílný seriál je vylíčen z pohledu dětského náhledu na svět. Projekci jednotlivých dílů sledovaného seriálu je zde účelné prezentovat jen jako celek, a proto je vhodné zařadit tuto techniku do specializovaných dějepisných seminářů, které disponují větší časovou dotací, případně se nabízí varianta ponechat sledování daného dílu prostřednictvím domácí přípravy. Po zhlédnutí každý přítomný student napíše na

⁴⁰ HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Západočeská univerzita v Plzni, 2009, s. 98-112.

⁴¹ V české kinematografii alespoň toto téma blíže zpracovávají následující filmy či seriály: *Osada mladých snů* 1931, *Dobry tramp Bernásek* 1933, *Andula vyhrála* 1938, *Těžký život dobrodruha* 1941, 31. díl seriálu *Četnické humoresky* 1997-2007.

⁴² Seriál dle realizovaného výzkumu z roku 2021 vidělo 67 % studentů ve věku od 15 do 18 let. Šetření probíhalo na vybraných středních školách v Moravskoslezském kraji a zapojilo se do něj necelých 500 studentů. Z výzkumu dále vyplynulo, že seriál *Bylo nás pět* (1994) i *Četnické humoresky* (1997-2007) patří k poměrně oblíbeným i u současné generace, ačkoliv respondent většinově viděli jen některé díly.

papír pět poznatků, které si v souvislosti s promítáním ukotvil v paměti, přičemž by se mělo jednat o poznatky, které jsou směrodatné pro obsahovou náplň studia. Papír s pěticí svých poznatků poté předá jinému spolužákovi, který si z jeho seznamu vybere jeden poznatek, který se neshoduje s jeho vlastním a zapíše si jej na nový papír. Jednotlivé papírky od různých studentů poté volně kolují po třídě a každý student si tak utváří novou pěticí užitečných poznatků, které již vycházejí z názorů a myšlenek jiných studentů. Platí pravidlo, že každý nový poznatek musí pocházet z myšlenek jiného studenta. Osvojenou pěticí nových položek si poté student uchová a zamyslí se nad ní.⁴³ Každý student přitom může sledovat jednu konkrétní oblast (např. způsoby trávení volného času, rodinné vztahy, škola, jídelníček, trávení svátečních dní, móda, aj.). Hlavním úkolem studenta je obsáhnout danou problematiku dle zjištěných názorových východisek ostatních spolužáků v kooperaci s vlastními výzkumnými poznatky realizovanými během samostatné práce.

V průběhu obsahové analýzy učebnic jsme zjistili, že kulturní dějiny a umění patří k podrobněji zpracovaným tematickým celkům ve vztahu k dějinám meziválečné každodennosti, což je dokazováno i množstvím zmíněných jmen či odkazy na konkrétní meziválečné filmy. Přesto by studentům daný snímek či konkrétní osobnost lépe zprostředkovala praktičtější zaměřená aktivita. Přímou nabídkou využití současného fenoménu, a sice techniky selfie. Tato metoda předpokládá, že si studenti připraví autoportréty stylizované do podoby prvorepublikového herce či herečky nebo nahrají krátkou videosekvenci za využití specifických atributů a hlášek zvolených dle příslušného filmu či seriálu, který se dotýká problematiky meziválečného Československa. Následně své výtvořky prezentují před třídou, zatímco se ostatní snaží uhodnout, o jakou osobnost či film se jedná. Studenti tak nejen poznávají meziválečnou kinematografii, ale je podporováno také jejich kreativní myšlení.

Veškeré filmové či seriálové projekce ve výuce je vhodné doprovázet také strukturovanými tematickými pracovními listy, popř. ještě před zahájením promítání předat studentům cílové otázky, na které by se v průběhu sledování měli zaměřit. Studující tak budou věnovat sledování filmu či seriálu mnohem větší pozornost, což se pozitivně odrazí na množství informací, které tímto způsobem také vstřebají.

---

⁴³ SIEGLOVÁ, Dagmar. *Konec školní nudy: Didaktické metody pro 21. století*. Grada, 2019, s. 75.

Závěr

Spojení zvukové a obrazové složky přináší z pohledu současných didaktických tendencí a trendů velice účinný aparát v souvislosti s aplikací moderních technologií, poznatků a přístupů do výuky. Z celkového hlediska toto propojení významně zvyšuje efektivitu a atraktivnost výuky, avšak bez řídicí role vyučujícího, který by v tomto případě měl vystupovat především jako moderátor a znalec sledované problematiky, není možné dosáhnout požadovaného efektu. Veškerý audiovizuální materiál má schopnost pozvednout zobrazovanou skutečnost na vyšší stupeň a zároveň uchovává historii stále v živé paměti, a to společně s jedinečnými detaily, které se jen obtížně vysvětlují v psaném textu.⁴⁴ Ostatně, ne nadarmo jedno nepsané didaktické pravidlo praví: „*Co můžeš ukázat, ukazuj.*“

Předkládaná studie v úvodu představila několik zásadních teoretických východisek určujících práci s audiovizuálním materiálem ve výuce dějepisu, které se poté staly základním východiskem pro závěrečnou třetí část, ve které již byly představeny konkrétní možnosti využití českých filmů a seriálů ve výuce dějin meziválečné každodennosti. Na základě realizované obsahové analýzy dat vybraných českých učebnic dějepisu pro základní a střední školy se poté ukázalo, že dějiny každodennosti jsou často nekonzistentně rozšířeny v rámci dílčích kapitol, případně se prolínají zejména s kulturními a hospodářskými dějiny. Platí tedy, že otázka meziválečné každodennosti je v českých učebnicích reflektována okrajově, a to nejčastěji nástinem kulturních dějin a dějin umění se záběrem na uvedení význačných jmen českého kulturního života, ev. také zdůrazněním kvality a rozvoje českého školství v souvislosti s úspěchy na poli výzkumu, vědy a technologického pokroku nejen v oblasti dopravního průmyslu. Zásadní mezníky jsou přitom tvořeny dopady 1. světové války, hospodářskou konjunkturou ve dvacátých letech, kterou vzápětí střídá hospodářská krize a její socio-ekonomické dopady. Třicátá léta jsou následně ve znamení výraznějších národnostních rozbrojů, a to především v souvislosti s další etapou formování složitých česko-německých vztahů. O samostatnější zpracování dějin každodennosti zpravidla více usilují učebnice dějepisu pro základní školy, zejména poté v případě nejnovějších učebnic. Zjednodušeně tedy můžeme konstatovat, že platí pravidlo, čím starší učebnice, tím menší prostor je určen dějinám každodennosti. Tyto učebnice se o to více soustředí na politické a případně také hospodářské dějiny, přesto i některé starší učebnice pozitivně překvapí.

⁴⁴ MARCUS, Alan a kol. *Teaching History with Film: Strategies for Secondary Social Studies*. Routledge, 2018, str. 6.

Analýza dále naznačila, že nejkomplexnější shrnutí každodenního vývoje nejen v meziválečném Československu by mohla podat učebnice *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny* (NOVÁ ŠKOLA 2010). Tato učebnice navíc plně u žáků podporuje rozvoj kritického a kreativního myšlení. Vzhledem ke skutečnosti, že dějiny každodennosti jsou nejčastěji reflektovány prostřednictvím faktografických otázek, které jsou založeny na samostatném hledání odpovědí v jiných materiálech, je to vítaná změna. Novou formu prezentace historických informací představuje také učebnice *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník* (Fraus 2023), kde sice dějiny každodennosti netvoří ucelený rámec, ba dokonce jsou v pozadí jiných témat, ale zejména v otázce národnostních sporů je velice výrazná snaha o jasné zprostředkování konkrétních příběhů se zástupci různých skupin obyvatelstva tehdejšího Československa, a to včetně romského etnika, přičemž je zde výrazně akcentována kritická práce s prameny. V tomto ohledu ostatně můžeme konstatovat, že o vyšší míru začlenění otázek zaměřených na interpretaci, diskuzi s podporou kritického a kreativního myšlení se snaží zacílit spíše učebnice dějepisu pro základní školy.

Obecně vzato je však spousta tematických celků a segmentů z dějin každodennosti v učebnicích opomenuta. Mezi jinými oblast meziválečného stravování, bydlení, ale například také zohlednění života bývalých šlechticů, rozvoje veřejného zdravotnictví a lázeňské péče. Výrazněji by mohly být vymezeny způsoby trávení volného času na venkově a ve městě. Sport i móda jsou podávány ve většině učebnic obdobným způsobem, v případě sportu se zaměřením na organizovanou tělovýchovu a v případě módy s odkazy na zásadní charakteristiky dámské módy, a to nejčastěji i formou doprovodného vizuálního materiálu. V těchto klasických konotacích se projevují zejména učebnice dějepisu pro střední školy. Svět práce je žákům nejčastěji zprostředkován v návaznosti na hospodářskou krizi a klíčové reformy. Tyto socio-ekonomické aspekty podrobněji zpracovávají především učebnice dějepisu pro střední školy. Novější učebnice se naopak častěji zmiňují o rozvoji podnikání a soukromého sektoru.

Aktivní kontakt učebnice s audiovizuálním materiálem je opět častější v případě novějších vydání. Na druhou stranu to však neplatí bezvýhradně. Nejvýrazněji s odkazy na audiovizuální prvky pracuje učebnice *Dějepis 9 – učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia – Moderní doba* (Fraus 2011), *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* (Taktik 2019) i učebnice *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny* (SPN 2009). Tedy zejména učebnice, které se orientují na žáky základních škol. Záběr na audiovizuální prvky se projevuje důrazem na americkou kinematografii ve spojitosti s Hollywoodem i s osobností Charlieho Chaplina. Nicméně čtenáři

jsou odkazováni i na rozvoj animovaného filmu. Co se týče české kinematografie, tak jako významný předěl je označován postupný přechod z němého na zvukový film. Mnohé učebnice uvádějí jména význačných prvorepublikových herců a hereček, i některých meziválečných filmů. Nechybí zmínka o významu filmových ateliérů v Barrandově. Učební materiály pro střední školy jsou v tomto ohledu spíše skromné. Některé informace se však v těchto středoškolských učebnicích objevují naprosto ojediněle (např. protesty proti německým filmům) ve srovnání s jinými učebními materiály. Obecně nižší zájem studentů o literární díla je poté v některých učebnicích vyvažován snahou upozornit na jejich úspěšná filmová zpracování (např. *Hlídač č. 47*).

Vizuální obraz dějin meziválečné každodennosti je v učebnicích dějepisu podán fotografiemi, které například demonstrují práci na poli, obraz typické venkovské rodiny, sbor dobrovolných hasičů, zahájení elektrifikované trolejbusové dopravy v Praze či ženský hokejový tým. Typické jsou i fotografie, které zachycují významné osobnosti kulturního či politického života. Každodennost často reflektují i dobové reklamy a plakáty. Vizualizace se nejvýrazněji promítá na příkladech uměleckých či architektonických slohů. Nicméně objevují se také ukázky živnostenského listu či jiných administrativních dokumentací. Technologický pokrok je doprovázen ilustracemi nových pomocníků do domácností.

K samotnému využití konkrétních filmových reflexí může nabídnout určité podněty už samotná dobová meziválečná kinematografie, přestože černobílé snímky mladší generaci příliš neoslovují. Užití kratších sekvencí s následným komentářem učitele však mohou nabídnout poměrně autentickou ukázkou minulosti, což platí zejména o filmových komediích ze školního prostředí – např. *Jarčín profesor* (1937), *Škola, základ života* (1938), *Jarka a Věra* (1938), *Ideál septimy* (1938), *Studujeme za školou* (1939) a *Cesta do hlubin studákovy duše* (1939). Nejstarší filmové reflexe obecně pracují i se znaky ženské emancipace, ale i s některými dobovými předsudky směrem k příliš horlivé ženské vzdělanosti. Jako příklad uveďme film *Advokátka Věra* (1937). Většina prvorepublikových filmových scén se odehrává v interiérech, čímž vynikají některé dobové detaily, jež jsou součástí vybavení obývacích salónek, jídelen nebo kanceláří, což jsou také nejčastěji zobrazované místnosti rodinných vilek. S ohledem na jejich povahu tak vyplývá skutečnost, že nejstarší česká filmová tvorba zachycuje spíše život vyšších a středních společenských vrstev, s čímž souvisí i záběr na jejich obvyklé volnočasové aktivity, např. návštěva nočních barů, poslech gramofonových desek. Z jiných volnočasových aktivit, a to především v případě reflexí ze života mládeže, lze ve filmu postřehnout značné nadšení pro

sportovní aktivity, a to zejména pro fotbal (*Klapzubova jedenáctka* 1938, *Muži v offsidu* 1931).

Následující léta protektorátní filmové tvorby se po formální stránce neliší od prvorepublikové produkce s výjimkou důrazu na německé nápisy, což tedy podněcuje ke sloučení české filmové produkce dvacátých, třicátých a částečně také čtyřicátých let.

Česká filmová tvorba vymezena roky 1945-1989 reflexi prvorepublikové každodennosti příliš nevyhledává. Co se však týče seriálové tvorby, tak je pestřejší. Závěrem šedesátých let totiž vznikají vůbec první seriály, což má pozitivní vliv na zachycení rodinného života a dalších detailů z každodenního života obyčejných lidí ve všech obdobích, které tyto seriály zachycují. Ústředním tématem se napříč celou socialistickou érou české kinematografie stává svět práce z pohledu nejnižších vrstev společnosti, což je divákovi zprostředkováno pohledem do dělnických čtvrtí, pavlačových domů, pohledem do malých hospůdek a putyk. Zajímavá je i reflexe života na venkovských periferiích, která je pochopitelně spojena i s lidovými slavnostmi, a to i s větším důrazem na společenské zvyklosti a tradice. Jeden z nejtypičtějších počinů té doby je představen seriálem *Synové a dcery Jakuba Skláře* (1985). Pokud je tematicky cíleno na politický aspekt, tak je velice často poukazováno na problematiku česko-německých vztahů (*Byl jednou jeden dům* 1975, *Vlak dětství a naděje* 1985).

Česká filmová a seriálová éra po roce 1989 se ve své podstatě reflexi první republiky a její každodennosti také nijak zvlášť nevěnuje. Porevoluční nadšení se totiž orientuje více na právě uzavřenou historickou etapu socialismu. Pokud je však téma první republiky aktuální, tak v plném rozsahu a s důrazem na nová témata a šokující skutečnosti, což je ovšem typičtější až pro filmové a seriálové snímky poslední dekády. Mnohem více než v jakékoliv jiné filmové éře se v moderní kinematografii plně projevují emancipační prvky, které je pro současné filmové tvůrce mnohem jednodušší názorně ukázat. Ženy tak šokují výběrem svého povolání, zájmem o netradiční sporty i extravagantními oděvy (viz hlavní ženské postavy seriálu *První republika* 2014-2018). V mnoha ohledech těží nejnovější české snímky a seriály z bohaté kostýmní výpravy, kde však ne všechny modely odpovídají dobové realitě. Tolik proklamovaný důraz na práci pražské kriminalistické služby, typický pro předchozí kinematografickou éru (seriály *Hříšní lidé města pražského* 1968, *Panoptikum města pražského* 1987) je v současném pojetí nahrazen záběrem na brněnské nebo luhačovické četníky, byť ne zcela výlučně (seriály *Četnické humoresky* 1997-2007, *Četníci z Luhačovic*

2017). Zmiňme proto i seriál *Zločiny Velké Prahy* (2021). Více se do popředí zájmu dostává i otázka židovské kultury a tradic v meziválečných letech (*Všichni moji blízcí*, 1999). Nakonec však nejvíce reflexí z každodenního života shrnuje seriál *Bylo nás pět* (1994), přičemž vybrané reálie mapuje také film *Saturnin* (1994).

Seznam analyzovaných učebnic

ČAPKA, František. *Dějepis – Novověk, Moderní dějiny*. NOVÁ ŠKOLA, 2010.

ČORNEJ, Petr a kol. *Dějepis pro střední odborné školy*. SPN, 2021.

ČURDA, J. a kol. *Moderní dějiny pro střední školy – Světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Didaktis, 2014.

JINDRÁČKOVÁ, M. – MÁCHA, P. *Hravý dějepis 9 – Nejnovější dějiny. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Taktik, 2019.

Kolektiv autorů. *Dějepis 9 pro ZŠ a víceletá gymnázia – Moderní doba*. Fraus, 2011.

KUKLÍK, Jan – KOCIÁN, Jiří. *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny*. SPN, 1999.

PINKAS, Jaroslav a kol. *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník*. Fraus, 2023.

ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena. *Odmaturuj! z dějepisu 2*. Didaktis, 2006.

VÁLKOVÁ, Veronika – PARKAN, František. *Dějepis 9 pro základní školy – Nejnovější dějiny*. SPN, 2009.

Seznam použité literatury

ČÍLEK, Roman.: *Vítězové bez vavřínu*. Olympia, 1975.

ČULÍK, Jan. *Česká společnost v hraném filmu devadesátých a nultých let*. Host, 2007.

DEPTA, Henryk. *Analiza interpretacja utworu filmowego w szkole*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1980.

GRACOVÁ, Blažena – POKLUDOVÁ, Andrea. *The Concept of Everyday Life and History Teaching, At the Source of Dailiness. Interpreting the Traces of History of Everyday Life*. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020.

- GRACOVÁ, Blažena – LABISCHOVÁ, Denisa. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostravská univerzita, 2008.
- HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Západočeská univerzita v Plzni, 2009.
- CHLADOVÁ, Marta. Vznik a vývoj rozhlasové sportovní žurnalistiky v letech 1923-1938. In: *Meziválečná česká a slovenská žurnalistika (1918-1938)*. Praha: Karolinum, 2019.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2017.
- KRACAUER, Siegfried. *Ornament masy*. Praha: Academia, 2008.
- MAŇÁK, Josef – ŠVEC, Vlastimil. *Výukové metody*. Praha: Paido, 2003.
- MARCUS, Alan a kol. *Teaching History with Film: Strategies for Secondary Social Studies*. Routledge, 2018.
- MONACO, James. *Jak číst film. Svět filmů, médií a multimédií*. Praha: Albatros, 2004.
- PANDEL, Hans Jürgen – SCHNEIDER, Gerhard. *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht, Lernbox Geschichte, Das Methodenbuch*. Schwalbach, 2000.
- PELC, Martin. *Sport a česká společnost do roku 1939*. NLN, 2019.
- SIEGLOVÁ, Dagmar. *Konec školní nudy: Didaktické metody pro 21. století*. Grada, 2019.
- ŠTĚPÁNEK, Kamil. Zrození evropské integrace v hraném historickém filmu? Projektový přístup v kontextu školního dějepisu, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*. Brno, 2006, č. 21.
- ŠUBRT, Jiří – VINOPAL, Jiří. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2014.
- SVOBODNÝ, Petr. Lékařky v Českých zemích v první polovině 20. století. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, 1995, 35, č. 1-2.
- THOMAS, Emily. *100 Ideas for Secondary Teachers: Outstanding History Lessons*. Bloomsbury Education, 2017.
- ZWÖLFER, Norbert. Filmische Quellen und Darstellungen, *Geschichts-didaktik: Praxishandbuch für die Sekundarstufe I in II*. Berlin, 2011.

Seznam analyzovaných filmů a seriálů

Muži v offsidu (1931) – Svatopluk Innemann
Dům na předměstí (1933) – Miroslav Cikán
Advokátka Věra (1937) - Martin Frič
Jarčín profesor (1937) - Čeněk Šlégl a Jiří Slaviček
Ideál septimy (1938) – Václav Kubásek
Jarka a Věra (1938) – Václav Binovec
Klapzubova jedenáctka (1938) – Ladislav Brom
Škola, základ života (1938) - Martin Frič
Cesta do hlubin študákovy duše (1939) - Martin Frič
Studujeme za školou (1939) – Miroslav Cikán
Přednosta stanice (1941) – Jan Sviták
Šťastnou cestu (1943) – Otakar Vávra
Spalovač mrtvol (1968) – Juraj Herz
Hříšní lidé města pražského (1968) – Jiří Sequens
Byl jednou jeden dům (1975) – František Filip
Synové a dcery Jakuba Skláře (1985) – Jaroslav Dudek
Vlak dětství a naděje (1985) – Karel Kachyňa
Smrt krásných srnců (1986) – Karel Kachyňa
Panoptikum města pražského (1987) – Antonín Moskalyk
Cirkus Humberto (1988) – František Filip
Konec starých časů (1989) – Jiří Menzel
Saturnin (1994) – Jiří Věřčák
Bylo nás pět (1994) - Karel Smyczek, Karel Poláček
Všichni moji blízcí (1999) – Matej Mináč
Četnické humoresky (1997-2007) – Antonín Moskalyk, Pavlína Moskalyková
Obsluhoval jsem anglického krále (2006) – Jiří Menzel
Četníci z Luhačovic (2017) - Biser A. Arichtev a další
První republika (2014-2018) – Biser A. Arichtev
Zločiny Velké Prahy (2021) – Jaroslav Brabec

O autorce

Mgr. Tamara Tomanová, PhD. je oborovou didaktičkou dějepisu. Doktorské studium absolvovala na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, kde se také v rámci svého výzkumu začala specializovat na dějiny každodennosti 19. a 20. století ve spojitosti s hledáním nových možností využívání nejen audiovizuálních médií ve výuce dějepisu. V této souvislosti realizovala i několik dílčích výzkumů historického vědomí české studující mládeže. Nyní působí jako odborná asistentka na Historickém ústavu, Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

E-mail: tomantal@uhk.cz

Ukrajina, ukrajinština a Češi v počátcích dvacátého století / Ukraine, the Ukrainian language and the Czechs at the beginning of the twentieth century¹

Miroslav Breitfelder

Abstrakt

Studie se zabývá vztahem české veřejnosti i československých politiků a vědců k Ukrajině a Ukrajincům v počátcích 20. století. Zaměřuje se na Ukrajinské národní obrození, které se snažilo obnovit ukrajinský jazyk a kulturu, a na politickou snahu o autonomii v rámci Ruska a později nezávislost na Ruském impériu. Text analyzuje postoje významných osobností, jako byli Tomáš Garrigue Masaryk, Hippolyt Boczkowski, Mychajlo Hruševskij a Jaromír Nečas, kteří se aktivně zajímali o ukrajinské hnutí a snažili se Československo zapojit do podpory ukrajinské nezávislosti. Text také dokumentuje příchod ukrajinských exulantů do Československa po ruském bolševickém puči a analyzuje, jak se česká společnost v té době učila chápat ukrajinskou otázku.

Abstract

The study examines the relationship of the Czech public and Czechoslovak politicians and scientists to Ukraine and Ukrainians in the early 20th century. It focuses on the Ukrainian national revival, which sought to restore Ukrainian language and culture, and on the political struggle for autonomy within Russia and later independence from the Russian Empire. The text analyses the attitudes of prominent figures such as Tomas Garrigue Masaryk, Hippolyte Boczkowski, Mykhailo Hrushevskiy and Jaromir Nečas, who took an active interest in the Ukrainian movement and tried to involve Czechoslovakia in supporting Ukrainian independence. The text also documents the arrival of Ukrainian exiles in Czechoslovakia after the Russian Bolshevik coup and analyses how Czech society at that time was learning to understand the Ukrainian question.

Klíčová slova: Ukrajina; ukrajinská otázka; národní obrození; panslavismus; sebeurčení národů; Tomáš Garrigue Masaryk; Mychajlo Hruševskij; Hippolyt Boczkowski, Jaromír Nečas; Slovanský přehled.

Keywords: Ukraine; Ukrainian question; national revival; Panslavism; self-determination of nations; Tomas Garrigue Masaryk; Mychaylo Hrushevsky; Hippolyt Boczkowski; Jaromír Nečas; Slavic Review.

¹ Tato studie je jedním z výstupů projektu *SGS-2023-001 – Co si beru na cestu a koho na ní potkám. Problematika současné migrace v teorii a praxi.*

Úvod

S exulanty z rozpadlého Ruského impéria se českoslovenští občané mohli setkat již od roku 1917. Jednalo se především o Rusy a Ukrajince. Rusové prchali před bolševiky, Ukrajinci před bolševiky i Rusy, neboť ani „bílí“ Rusové, kteří se snažili porazit a svrhnout Leninovy bolševiky, nepočítali s existencí samostatné a svobodné Ukrajiny. Masového charakteru nabyt exil až v roce 1920, kdy došlo k porážce a ústupu „bílých“ armád. Mezi hlavní centra emigrace se tehdy zařadila evropská města jako Paříž, Berlín, Bělehrad, Sofie a významně také Praha. Pro evropské státy, které stále čelily obtížím spojeným s následky první světové války, znamenali exulanti výraznou sociální a ekonomickou zátěž. Z tohoto důvodu některé vlády dokonce usilovaly o jejich repatriaci zpět do Ruska.² Československo se ovšem stalo zemí, která ruským emigrantům, zejména Rusům a Ukrajincům, poskytla největší podporu. Podle historika Zubova byl objem finančních prostředků, které Československá republika věnovala na pomoc emigrantům, vyšší než podpora všech ostatních států dohromady.³ Prezident Tomáš G. Masaryk byl dobře obeznámen s problematikou Ukrajiny, aktivně podporoval její národně-osvobozenecký boj a významně se angažoval při podpoře ukrajinské emigrace. Díky tomu se během 20. let 20. století v Československu usadila početná komunita ukrajinských exulantů. Tito uprchlíci zahrnovali intelektuály, politiky, internované vojáky, učitele, studenty a další osobnosti, z nichž mnozí bojovali za nezávislost Ukrajiny, a po porážce Ukrajinské lidové republiky byli nuceni uprchnout do exilu.⁴

V letech 1919 až 1921 bylo dokonce v Praze zřízeno diplomatické zastoupení Ukrajiny v Československu.⁵ Tento úřad však zanikl v důsledku diplomatických jednání o zlepšení vzájemných vztahů mezi Československem a Sovětským svazem, a namísto něj bylo na krátkou dobu zřízeno zastupitelství formálně nezávislé Ukrajinské sovětské socialistické republiky. I přes tyto politické změny do Československa nadále přicházeli uprchlíci z Ruska, Ukrajiny i Běloruska, přičemž k masovému přílivu došlo zejména na jaře 1920 po porážce armád generála Děnikina.⁶

² *Emigrace ze SSSR v meziválečném Československu: přínos vědě a kultuře*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1991. 87 s. Katalog výstavy z fondů Slovanské knihovny.

³ ZUBOV, Andrej, ed. *Dějiny Ruska 20. století. Díl I. 1894–1939*. Praha: Argo, 2014. 1064 s. ISBN 978-80-257-1277-4, s. 651–655. Zubov ovšem píše výlučně o „ruských“ exulantech.

⁴ ДАНИЛЕНКО Олександр. *Українська еміграція в Чехословацьчнині (1920-і роки): соціокультурний аспект*. In: ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ. 2001, č. 10, s. 37-40. Dostupné z URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/10/articles/6.pdf>. [cit. 29. 8. 2024].

⁵ Srv.: *Dobré styky mezi československým státem a Ukrajinou*. In: Národní listy, 25. ledna 1919, č. 22, ISSN 1214-1240, str. 3. Dostupné z URL: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e7da0fb6-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:629baffd-435e-11dd-b505-00145e5790ea>. [cit. 2024-08-31]. Zpráva ČTK informuje o setkání prezidenta Masaryka s ukrajinským vyslancem.

⁶ ZILYNSKIJ, Bohdan. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě: stručný nástin dějin*. Praha: Sdružení

Postoj nových československých představitelů k událostem na východě Evropy se tedy jeví jako konzistentní. Proruské sympatie, ba rusofilii projevovala česká veřejnost od dob národního obrození.⁷ Kam však zařadit Ukrajinu i Ukrajince samotné? Problémem byl již i základní označení. „Terminologie je velmi neustálená; jednotlivá označení: Malorusové, Rusíni, Ukrajinci, Rusňáci mají politický smysl. Ukrajinec nechce se zvat Malorusem, část národa, jež cítí katolicky a autonomicky, nechce být zvána Ukrajinskou atd.“ Masaryk proto se přiklonil k označení Malorus a maloruština „beze všeho politického zabarvení“⁸. Stejně označení lze nalézt i Ottově slovníku, kde je Ukrajina označením toliko geografickým: „Dějiny Ukrajiny viz v čl. Malorusové.“⁹ Poměrně zevrubně se ukrajinské problematice věnovala revue Slovenský přehled, která se touto otázkou zabývala prakticky od doby svého vzniku, tedy od roku 1899. První číslo mimo jiné obsahuje třídílnou stať Ivana Franko „Literatura ukrajinsko-rusínská“.¹⁰

Čechů z Volyně a jejich přátel, 2002. ISBN 80-903164-1-7. s. 20n. Dostupné také z URL: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uid:1046afb0=-742b11-4e-7a2a005056827-51e?page-uid:07117f50-d809-11e4-ae4e-5ef3fe9ae867> [cit. 2024-08-30].

⁷ Kritický názor na Rusko, Rusy a potažmo ruštinu byl v českých zemích i v druhé polovině 19. století a počátkem století dvacátého poměrně vzácný. Dozvuky národního obrození, barvitě a obsáhle popsané v Jiráskově epopeji F. L. Věk, idealizující Rusko jako zastávce Slovanů, tedy i Čechů převládaly. Román byl poprvé publikován v časopisech, a to v letech 188–1905, knižně pak v nakladatelství Jan Otto v letech 1890–1907. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/F._L._Věk [cit. 2024-09-26]. Ojedinělým českým kritikem ruských poměrů byl již v roce 1844 Karel Havlíček Borovský, jehož *Obrazy z Rus* jsou zajímavou až satirickou sondou do Ruska 19. století. Do deníku Karla Havlíčka Borovského: “V Rusku, pokud zde jsem, sebrat co možná nejvíc dat k popsání tyranstva, jak císaře, tak i pánů, abych měl materiál doma je povzbudit a odvrátit od lásky k ruštině.” BOROVSKÝ, Karel Havlíček. *Obrazy z Rus*. Uspořádal a vydal TOBOLKA, Zdeněk, V. J. OTTO: Praha 1904, s. 7. Havlíčkův deníkový záznam pochází z května roku 1844.

⁸ MASARYK, T. G. *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Nákladem Gustava Dubského v Praze. 1920, s. 141.

⁹ *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátý šestý díl. U - Vusín*. J. Otto: Praha 1907, s. 150. Velké heslo je naproti tomu “Ukrajinofilství”. Tamtéž, s. 150–152. Pod heslem Malorusové se skrývá tvrzení, že se jedná o “vštev velkého národa ruského”, nicméně ten je – stejně jako řada dalších, například „ukrajinsko – ruský“ - vytlačován novým názvem „Ukrajinec, ukrajinský“. *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Šestnáctý díl. Lih – Media*. J. Otto: Praha 1900, s. 717.

¹⁰ FRANKO, Ivan: *Literatura ukrajinsko-rusínská I.–II.*, s. 52, 103, 293. *III. Literatura ukrajinsko-rusínská za rok 1898*, s. 385. In: Slovenský přehled: sborník pro poznávání politického, hospodářského, sociálního a kulturního života slovanských států a národů. Ročník I. Redaktor a vydavatel: Adolf Černý. Ročník XXII. Praha 1899. Dostupné z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uid:792fcd63-5276-11e1-1729-001143e3f55c?page=uid:792fcd64-5276-11e1-1729-001143e3f55c> [cit. 2024-09-25]. Ivan Franko (1856–1916) byl jedním z nejvýznamnějších ukrajinských spisovatelů, básníků, dramatiků, novinářů a politických aktivistů, který hluboce ovlivnil kulturní a intelektuální život své doby. Narodil se v Haliči, tehdy součástí Rakousko-Uherska, a stal se průkopníkem realismu v ukrajinské literatuře. Byl prvním Ukrajincem nominovaným na Nobelovu cenu za literaturu, konkrétně v roce 1915, ale bohužel ocenění nikdy nezískal kvůli své předčasné smrti a politickým okolnostem. Po Ivanu Frankovi byla pojmenována Lvivská univerzita, kde byl sám studentem. Franko byl autorem rozsáhlého díla, které zahrnuje poezii, prózu,

Několik článků je věnováno přímo Ukrajincům v rakouské monarchii, například postavení uherských Rusinů.¹¹

Rudolf Brož: Ukrajinské národní obrození

Systematicky se dějinám ukrajinského národa ve Slovanském přehledu zřejmě jako první věnoval doktor Rudolf Brož, a to v roce 1904 textem „Probuzení národa maloruského“. Jedná se o obsáhlý a podrobný přehled vývoje ukrajinského národa od dob Kyjevské Rusi až po začátek 20. století, přičemž se zaměřuje na klíčové události v politickém, kulturně-literárním a ideologickém kontextu. Ukrajinské národní obrození probíhalo na přelomu 19. a 20. století a bylo vedeno významnými osobnostmi z řad ukrajinské inteligence, kulturními a politickými vůdci. Tento proces byl zaměřen na znovuoživení maloruského (ukrajinského) jazyka, kultury a historického povědomí, přičemž proti němu stály silné politické tlaky, zejména ze strany carského Ruska.

Jednou z klíčových postav byl pro Rudolfa Brože Taras Ševčenko, básník, malíř a významný symbol ukrajinského národního obrození. Jeho literární díla, napsaná v ukrajinštině, inspirovala tisíce lidí k posílení národní identity a povědomí o maloruské (ukrajinské) kultuře. Ševčenkovy básně, zejména jeho epické dílo „Kobzar“, kladly důraz na historii ukrajinského lidu, jeho boj za svobodu a právo na vlastní národní existenci.

---

dramata a vědecké práce. Napsal více než sto povídek a desítky románů, mezi jeho nejznámější díla patří historický román Zakhar Berkut a rozsáhlá báseň Mojžiš (1905), která reflektuje konflikt mezi vůdcem a jeho lidem. Jeho tvorba měla výrazný sociální a revoluční tón, jak ukazují básně jako Věčný revolucionář a Kameníci. Ovládal více než dvacet jazyků a byl jedním z neplodnějších překladatelů své doby. Překládal díla autorů jako Dante Alighieri, William Shakespeare, Heinrich Heine a mnoho dalších do ukrajinštiny, čímž vytvářel most mezi ukrajinskou a světovou literaturou. Navzdory svému talentu a intelektuálnímu přínosu musel Franko často bojovat s politickým tlakem, což vedlo k tomu, že byl několikrát uvězněn kvůli svým radikálním názorům. Franko také výrazně přispěl k ukrajinské vědě. I když pro své politické postoje nezískal akademickou pozici na Lvivské univerzitě, publikoval přes 3000 vědeckých článků v oblasti filozofie, literatury, historie a folkloristiky. Jeho vědecký zájem zahrnoval témata od biblických textů po evropskou symboliku a analýzy ukrajinské lidové slovesnosti. Frankova tvorba zůstává důležitá i dnes, kdy jeho díla ovlivňují nejen literaturu, ale i další formy umění, včetně divadelních adaptací, filmů a moderní hudby. Zdroj: *Franko, Ivan*. Dostupné z URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CF%5CR%5CFrankoIvan.htm>. [cit. 2024-09-30]. Lviv označuje v ukrajinštině město, které v češtině známe pod jménem Lvov, v polštině jako Lwów, v ruštině Lvov, v němčině Lemberg, v jidiš Lemberik, v litevštině Lvovas. Text článku se týká Ukrajiny a ukrajinské problematiky, a proto se držím ukrajinské varianty. Srv. SNYDER, Timothy. *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Past production / PANT: Praha 2018. ISBN 978-80-906778-4-5, s. 11.

¹¹ Soupis textů věnovaných ve Slovanském přehledu ukrajinské problematice lze nalézt v pečlivě sestavené bakalářské práci, jejímž autorem je: KRAVEC, Vladyslav. *Obraz Ukrajiny na stránkách časopisu Slovanský přehled v letech 1898–1914* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2019 [cit. 2024-09-29]. Vedoucí práce PhDr. Petr Kalina, Ph.D. Dostupné z: URL https://is.muni.cz/th/veovy/Bakalarska_prace_Kravec.pdf.

Další významnou postavou byl Mykola Kostomarov, historik a spisovatel, který se zasadil o zpracování dějin Malorusů z ukrajinské perspektivy. Kostomarov byl rovněž jedním ze zakladatelů „Bratrstva sv. Cyrila a Metoděje“ (1845–1847), tajné organizace, která se snažila o národní obrození a sjednocení slovanských národů. Organizace byla z velké části inspirována ideály panslavismu, které propagovaly myšlenku kulturní spolupráce a politického sjednocení slovanských národů na základě rovnosti a bratrství. Kromě těchto dvou osobností sehráli důležitou roli také další ukrajinští myslitelé a aktivisté, jako například Pantelejmon Kuliš, který byl jedním z prvních spisovatelů, kteří publikovali ukrajinskou prózu. Kuliš také přispěl k vývoji ukrajinského pravopisu a spolu s Ševčenkem a Kostomarovem tvořil intelektuální jádro ukrajinského národního hnutí. Na organizované úrovni se národní probuzení realizovalo prostřednictvím různých kulturních a osvětových spolků, které byly zaměřené na podporu ukrajinské literatury, hudby a historie. Významné byly i čtenářské spolky, které se rozšiřovaly především na venkově, kde organizovaly knihovny a čítárny, aby místní obyvatelstvo mělo přístup k literatuře v ukrajinštině. Studentské hnutí hrálo také nezanedbatelnou roli, přičemž mladí intelektuálové často vedli politické a kulturní aktivity zaměřené na obranu ukrajinské národní identity proti rusifikačním snahám carského režimu.¹²

Ukrajinská otázka Hyppolita Boczkowského

V letech 1910 a 1911 vyšla v této revui významná, možná až zásadní stať Hyppolita Boczkowského¹³ „Ukrajinská otázka“, jejíž text začíná konstatováním, že

¹² BROŽ, Rudolf. *Probuzení maloruského národa*. In: Slovánský přehled: sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Majetník, vydavatel a redaktor: Adolf Černý. Ročník VI. Nakladatel F. Šimáček Praha 1904, s. 14–18, 65–69, 109–113, 160–165, 214–216, 297–302, 346–354, 385–399. Dostupné též z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:7cc688b3-5276=11-1e1586-001143-3e55fc?page-uuid:7cc688b4-5276-11e1-1586-001143e3f55c>. [cit. 2024-09-29].

¹³ Hyppolit Olgerd Boczkowski (též Ippolit Olgerd Bočovskij nebo Hipolyt Boczkowski či Ippolit Ol'herd Bočovsk'kyj) (1885–1939) mimořádně zajímavá postava, která se významně zapsala do dějin jako politolog, novinář, sociolog a aktivista za práva národnostních menšin. Narodil se v tehdy ruské části Ukrajiny, v oblasti s polsko-litevskými kořeny, a svou identitu formoval na pomezí několika kultur. Během revolučních událostí roku 1905 se aktivně podílel na politických aktivitách, což vedlo k jeho nucenému odchodu z Ruska. Uchýlil se do Prahy, kde se stal respektovanou osobností českého akademického i veřejného života. Několikrát se setkal i s prezidentem Masarykem (poprvé již v roce 1908) a pokládal se za jeho „mimouniverzitního“ studenta. V českém prostředí Boczkowski začal přispívat do odborných časopisů, jako například do „Slovanského přehledu“, a svými články seznamoval českou veřejnost s problémy nestátních národů, především Ukrajinců, ale také jiných národních hnutí, jako bylo to finské či keltské. Během války přispíval do českého sociálnědemokratického tisku detailními články zaměřenými na Armény, Litevce, Lotyšy, Bělorusy a především Ukrajince, s nimiž byl nejvíce spojen. V roce 1915 vydal v češtině informativní knihu o ukrajinské otázce. O rok později, v roce 1916, vydal ve Vídni ukrajinsky psanou práci věnovanou porobeným národům carského Ruska, a v roce 1918 následovala kniha, která se zabývala aktuálními otázkami národnostních problémů. Do ukrajinského časopisu, který vycházel ve Vídni, začal také psát články na téma českých a česko-ukrajinských vztahů. V době existence Ukrajinské lidové republiky (UNR) úzce spolupracoval s její diplomatickou misí v Praze, kde se podílel na vydávání

ukrajinská otázka byla dlouhodobě ignorována nebo dokonce tendenčně překrucována jak v Rusku a dalších sousedních státech, tak v širším slovanském světě, Ukrajinské hnutí bylo často považováno za separatistické a protislovanské, což vedlo k nepochopení jeho skutečné podstaty. Tento názor podle Boczkowského pramenil z předsudků a špatného výkladu událostí, přičemž ukrajinská otázka zůstala pro mnoho lidí „terra incognita“, tedy neznámou zemí.

Podle Boczkowského většina slovanských národů vnímá ukrajinské hnutí jako něco, co je v rozporu se slovanskými ideály jednoty a spolupráce. Někteří dokonce věří, že ukrajinské snahy o národní osamostatnění byly inspirovány cizími mocnostmi, zejména Německem. Tento narativ byl posílen „legendou o berlínských markách“, která tvrdila, že Němci financovali ukrajinské nacionalisty ve snaze oslabit Rusko a slovanský svět jako celek. Boczkowski tyto názory odmítá a snaží se ukázat, že ukrajinské národní hnutí je přirozeným a legitimním důsledkem historického a kulturního vývoje Ukrajiny.

Jedním z hlavních cílů článku je prozkoumání historických základů ukrajinské národní identity. Uvádí, že mnoho ruských historiků a filologů se snažilo dokázat, že Ukrajinci nejsou samostatným národem, ale pouze jednou z větví ruského národa. Tento argument byl založen na lingvistických a historických studiích, které zdůrazňovaly společný původ Velkorusů, Malorusů (Ukrajinců) a Bělorusů. Například profesor T. Florinskij, jeden z hlavních odpůrců ukrajinské samostatnosti, tvrdil, že ukrajinština není samostatným jazykem, ale pouze nářečím ruštiny. Podle něj nebyl žádný důvod pro vznik samostatné ukrajinské literatury či kultury, protože ruský literární jazyk byl „společným majetkem“ všech větví ruského národa.

---

brožur týkajících se ukrajinské otázky. V období meziválečného Československa Boczkowski působil jako profesor sociologie na Ukrajinské hospodářské akademii v Poděbradech, kde se věnoval výuce i publikacím. Jeho nejvýznamnějším dílem z této doby je kniha „Vstup do naciologie“ (1934–1935), v níž se věnoval problematice vzniku a formování moderních národů. Toto dílo bylo přeloženo i do němčiny, ale v tehdejší době nezbudilo velkou pozornost. Boczkowski byl také znám svou angažovaností v boji proti sovětské propagandě. V roce 1933, během hladomoru na Ukrajině (holodomor), předsedal výboru pro pomoc Ukrajině v Československu a kritizoval evropské politiky, kteří popírali skutečný rozsah tragédie. Napsal otevřený dopis francouzskému politikovi Édouardu Herriotovi, v němž ostře odsoudil jeho podporu sovětskému režimu a připomněl hrůzy, které na Ukrajině způsobila kolektivizace. V českém a ukrajinském prostředí byl Boczkowski vnímán jako „tribun ztotočených národů“ pro svou neúnavnou práci ve prospěch národního sebeurčení a lidských práv. Jeho příspěvek k boji za svobodu Ukrajinců, stejně jako za práva dalších národů, z něj učinil významnou osobnost nejen české, ale i evropské intelektuální scény. Zdroj: *BOCZKOWSKI Hyppolit 1884–1939*. In: Biografický slovník českých zemí. [online]. [cit. 2024-09-15]. Dostupné z: URL https://biography.hiu.cas.cz/wiki/BOCZKOWSKI_Hyppolit_1884%E2%80%931939. Srv. též *Tribune of enslaved nations. The path of Olgierd Bochkovsky*. Dostupné z: URL <https://abn.org.ua/en/history/tribune-of-enslaved-nations-the-path-of-olgerd-bochkovsky> [cit. 2024-09-28].

Boczkowski se ostře vymezuje vůči těmto názorům a zdůrazňuje, že takové interpretace jsou nejen nesprávné, ale také nebezpečné, protože popírají právo Ukrajinců na vlastní národní identitu. Cítuje profesora Šachmatova, který uznával, že ukrajinština se vyvinula jako samostatný literární jazyk a že je přirozené, aby se maloruská (ukrajinská) kultura rozvíjela nezávisle na velkoruské. Šachmatov navíc zdůraznil, že jazykový vývoj nemůže být potlačen administrativními zásahy, jako tomu bylo v carském Rusku, kde byla ukrajinština opakovaně zakazována nebo omezována. Boczkowski dále analyzuje spor o samostatnost ukrajinského národa a jeho kulturní a politická práva. Tento spor se zvláště vyhrotil v 19. století, kdy se objevily první pokusy o vytvoření ukrajinské literatury a kultury. Odpůrci ukrajinského hnutí tvrdili, že Ukrajinci nemají žádnou skutečnou historickou nebo kulturní základnu pro svou samostatnost a že jejich snahy jsou uměle vyvolané politickými zájmy zahraničních mocností, což autor odmítá a upozorňuje, že ukrajinské národní hnutí má hluboké kořeny v dějinách a kultuře Kyjevské Rusi.

Jedním z hlavních historiků, na které se Boczkowski odvolává, je Mykola Kostomarov, který ve své práci *Dvě ruské národnosti* z roku 1861 popsal historické rozdíly mezi Velkorusy a Malorusy (Ukrajinci). Kostomarov tvrdil, že rozdělení ruského národa na dvě větve není novodobým fenoménem, ale sahá až do raného středověku. Ukrajinská národní identita podle něj vznikla v době Kyjevské Rusi, kdy byla Ukrajina kulturním a politickým centrem východních Slovanů. Kostomarov také poukázal na to, že ukrajinská kultura se vyvíjela odlišně od velkoruské, zejména díky vlivu Polsko-litevského státu, jehož součástí byla ukrajinská území po staletí.

Druhým klíčovým historikem, kterého Boczkowski zmiňuje, je Mychajlo Hruševskij, jeden z nejvýznamnějších ukrajinských intelektuálů té doby. Hruševskij ve svých pracích argumentoval, že ukrajinská historie je odlišná od ruské a že ukrajinské země byly po rozpadu Kyjevské Rusi součástí Litevského velkoknížectví a Polsko-litevské unie, což mělo zásadní vliv na formování ukrajinské identity. Hruševskij také zdůrazňoval, že ukrajinská kultura byla po staletí ovlivňována západními (polskými a litevskými) vlivy, zatímco ruská kultura byla více orientována na východ (byzantská tradice a pravoslaví). Tento kulturní rozdíl podle Hruševského posiloval rozdíly mezi Ukrajinci a Rusy a přispěl k formování ukrajinského národního sebevědomí.

Boczkowski souhlasí s Hruševským a dodává, že ukrajinské hnutí není pouze kulturním fenoménem, ale má i hluboký politický význam. Ukrajinci, stejně jako jiné slovanské národy, mají právo na samostatný politický život, a to i navzdory snahám ruské vlády potlačit jejich národní uvědomění. Boczkowski se kriticky staví proti ruské politice, která vnímala jakékoli projevy ukrajinské národní identity jako separatistické a protislovanské. Naopak tvrdí, že ukrajinské

hnutí je autentickým vyjádřením národního sebeuvědomění a že jeho potlačování je nespravedlivé.¹⁴

Boczkowski podrobně popisuje také politické a historické faktory, které vedly k rozvoji ukrajinského národního hnutí. Zmiňuje například tajné výnosy ruské vlády z let 1863 a 1876, které zakazovaly používání ukrajinštiny ve veřejném životě, zejména ve školách a literatuře. Tyto výnosy měly za cíl potlačit ukrajinskou kulturu a asimilovat Ukrajince do ruského národa. Tyto pokusy selhaly, protože ukrajinské hnutí bylo příliš silné a mělo hluboké kořeny ve společnosti.

Další důležitou historickou událostí, kterou Boczkowski zmiňuje, je role ukrajinského národa v Kyjevské Rusi, kde Ukrajinci hráli klíčovou roli při formování státu. Kyjev byl po staletí centrem politické a kulturní moci východních Slovanů, což posilovalo ukrajinské národní vědomí. Po pádu Kyjevské Rusi se Ukrajinci ocitli pod nadvládou Litevského velkoknížectví a později Polsko-litevské unie, což dále ovlivnilo jejich politický a kulturní vývoj.

Ukrajinská otázka je především politickou otázkou a že její řešení nelze nalézt pouze na základě lingvistických nebo historických argumentů. Ukrajinské národní hnutí je podle něj politickým fenoménem, který musí být řešen na politické úrovni, a to respektováním práv Ukrajinců na samostatnost a nezávislost. Apeluje na to, aby Ukrajina nebyla vnímána pouze jako součást většího ruského celku, ale aby byla uznána jako samostatný národ se svými vlastními politickými, kulturními a jazykovými právy.

Boczkowski se ve svém obsáhlém textu obrací na českou intelektuální veřejnost, kterou chce upozornit na důležitost ukrajinské otázky pro slovanský svět. Apeluje na české čtenáře, aby ukrajinské hnutí neviděli jako separatistické, ale jako legitimní snahu národa o vlastní identitu a politický život. Podle něj je zásadní, aby se Češi a další slovanské národy postavili na stranu Ukrajinců a uznali jejich právo na sebeurčení. Porozumění ukrajinské otázce je klíčové pro budoucí slovanskou spolupráci a pro zajištění spravedlivého postavení všech slovanských národů v Evropě.¹⁵

Širší veřejnosti byl určen spis téhož autora „Ukrajina a ukrajinská otázka“, vydaný v první roce války a plédující za osvobození Ukrajiny zpod ruského jha a vytvoření samostatného ukrajinského státu. Je zřejmé, že takovýto text by

¹⁴ BOCZKOWSKI, H. *Ukrajinská otázka*. In: Slovánský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Redaktor a vydavatel Adolf Černý. Ročník XII. Nakladatel F. Šimáček. Praha 1910, s. 77–84. Dostupné též z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:827379d3-5276-11e1-1586-001143e3f55c?page=uuid:827379d4-5276-11e1-1586-001143e3f55c> [cit. 2024-09-28].

¹⁵ BOCZKOWSKI, H. *Ukrajinská otázka*. In: Slovánský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Redaktor a vydavatel Adolf Černý. Ročník XIII. Nakladatel F. Šimáček. Praha 1910, s. 18, 56, 197. Dostupné z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:81bde573-5276-11e1-1586-001143e3f55c?page=uuid:81bde57a-5276-11e1-1586-001143e3f55c>. [cit. 2024-10-02]

v době válečné cenzury nemohl vyjít, pokud by nebyl v zájmu s Ruskem válčícího Rakouska, a i skutečnost, že vydavatel, tedy „Svaz za osvobození Ukrajiny (Bund zur Befreiung der Ukraina)“, založený emigranty z východní Ukrajiny, sídlil ve Vídni.¹⁶

Hned v úvodu brožury se autor emotivně obrací přímo na české čtenáře s výzvou k podpoře ukrajinského národního hnutí. Připomíná historické a kulturní vazby mezi Čechy a Ukrajinci, které sahají hluboko do minulosti. Zdůrazňuje, že oba národy sdílejí podobné zkušenosti s útlakem a bojem za národní identitu. Čechy a Ukrajina byly často spojeny společným osudem v boj proti cizímu útlaku. Zmiňuje například husitské hnutí v Čechách a kozácké povstání na Ukrajině jako příklady národních hnutí, která usilovala o svobodu a nezávislost. Boczkowski zdůrazňuje, že tyto historické paralely by měly posílit vzájemnou solidaritu mezi Čechy a Ukrajinci. Poukazuje také na kulturní a jazykové vazby mezi oběma národy. Zmiňuje, že čeština a ukrajinština patří do stejné slovanské jazykové rodiny a že existuje mnoho podobnosti v literatuře, folklóru a tradicích obou národů. Věř, že tyto kulturní vazby mohou přispět k lepšímu porozumění a spolupráci mezi Čechy a Ukrajinci.

V závěru této části autor apeluje na českou veřejnost, aby podpořila ukrajinské snahy o nezávislost a samosprávu. Zdůrazňuje, že podpora Ukrajiny je nejen morální povinností, ale také strategickým zájmem pro stabilitu a bezpečnost celé

¹⁶ BOCZKOWSKI, H. *Ukrajina a ukrajinská otázka*. Nákładem Svazu pro osvobození Ukrajiny: Praha 1915. Dostupné z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:04da1840-3292-11ee-9691-005056827e52?page=uuid:95ed4b02-cb37-419f-b644-c68bd507c161> [cit. 2024-09-28]. Srv. též BOCZKOWSKI, H. *Alexandr Ivanovič Gerčen*. In: Slovánský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv z života slovanského. Redaktor a vydavatel Adolf Černý. Nakladatel F. Šimáček. Praha 1912, s. 328–341 a 429–445. Dostupné též z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:827379d3-5276-11e1-1586-001143e3f55c?page=uuid:827379d4-5276-11e1-1586-001143e3f55c> [cit. 2024-09-28]. Emigranti z východní Ukrajiny založili ještě ve Lvivě Svaz pro osvobození Ukrajiny (SVU). Z obav před ruským útokem přenesli jeho sídlo právě do Vídně. SVU jako první z ukrajinských organizací veřejně deklaroval jako svůj cíl nezávislý ukrajinský stát. BOJKO, Oleksandr. GONĚC, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. JOTA: Brno 1997. ISBN 80-7217-031-7, s. 23. Podporu nacházeli i u rakouské vlády, která již v roce 1914 přišla s plánem vytvoření samostatné Ukrajiny z ukrajinských částí tehdejšího Ruského impéria. VE-BĚR, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*. Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK, 1993, s. 10. Srv. též BEYER, Hans. *Die Mittelmächte und die Ukraine 1914–1918*. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Beiheft 2. Isar Verlag: München 1956, s. 23nn. Dostupné z: URL http://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00114554/image_1. [cit. 2024-08-28]. Další otazník leží i nad českou tiskárnou: “Vytisknuto v tiskárně Práva lidu (J. Skalák a spol.) v Praze II, Hybernská ulice. Československá sociální demokracie pod vedením pozdějšího prvního předsedy KSČ Bohumíra Šmerala, odmítala spolupracovat s odbojem a zaujímala důsledně austromarxistické, tedy prorakouské postoje. RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia: Praha 2002. ISBN 80-200-0957-4, s. 27–34. Srv. též PACNER, Karel. *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých tajných služeb 1914–1989. Díl I. i 1914–1939*. Themis: Praha 2002. ISBN 80-7312-002-X, s.36, 57. Na druhé straně k sociálně demokratické straně měl autor velmi blízko a na stranách jejího tisku často publikoval.

střední Evropy. Věří, že silná a nezávislá Ukrajina může být důležitým partnerem pro Čechy v boji za svobodu a demokracii. Snaží se také vyvolat empatii a porozumění tím, že připomíná českým čtenářům jejich vlastní zkušenosti s útlakem a bojem za národní identitu. Věří, že společné historické zkušenosti mohou posílit vzájemnou podporu a spolupráci mezi Čechy a Ukrajinci. Boczkowski zdůrazňuje, že společné cíle obou národů – svoboda, nezávislost a národní obrození – mohou být dosaženy pouze prostřednictvím vzájemné podpory a solidarity.

Vlastní text začíná vysvětlením důležitosti ukrajinské otázky v kontextu tehdejší politické situace. Zdůrazňuje, že Ukrajina má bohatou historii a kulturní dědictví, které je často přehlíženo. Cílem brožury je osvětlit tyto aspekty a přispět k lepšímu porozumění ukrajinské situace. Následně Boczkowski podrobně popisuje dějiny Ukrajiny od nejstarších dob. Popisuje vznik a rozkvět Kyjevské Rusi jako jednoho z nejmocnějších států v Evropě v 9. až 13. století. Věnuje se devastujícímu dopadu tatarských nájezdů na ukrajinská území, popisuje vliv polsko-litevské unie na Ukrajinu, včetně povstání Bohdana Chmelnického, které vedlo k připojení části Ukrajiny k Ruskému impériu. V další části líčí geografickou a kulturní rozmanitost Ukrajiny. Popisuje úrodné stepi, lesy a hory, a bohatství přírodních zdrojů, jako je černozem, posléze zmiňuje ukrajinský jazyk, literaturu, folklór a náboženství, které hrají klíčovou roli v utváření ukrajinské národní identity. Zmiňuje významné ukrajinské spisovatele a básníky.

Důležitá je autorova analýza složitých politických vztahů Ukrajiny s jejími sousedy, zejména s Ruskem a připomíná jeho snahu potlačit ukrajinskou kulturu a jazyk, jakož i polské úsilí o integraci ukrajinských území do Polska. Na obranu proti těmto trendům zdůrazňuje význam autonomních snah a národního hnutí, které usilovalo o větší nezávislost a samosprávu a zmiňuje postavení rolníků a městského obyvatelstva a jejich roli v národním hnutí. Brožura obsahuje i národopisnou mapu, která je klíčovým nástrojem pro pochopení etnického složení Ukrajiny. Mapa ukazuje, kde žijí různé etnické skupiny, a ilustruje kulturní a jazykovou rozmanitost regionu.

V závěru Boczkowski shrnuje hlavní body své práce a nabízí úvahy o budoucnosti Ukrajiny, v nichž promýšlí možnosti politického uspořádání, které by respektovalo národní a kulturní specifika Ukrajiny. Zdůrazňuje potřebu mezinárodní podpory a uznání ukrajinských snah o nezávislost a samosprávu. Je přesvědčen že do budoucna má Ukrajina potenciál stát se významným hráčem na evropské scéně, pokud bude mít možnost svobodně se rozvíjet.¹⁷

¹⁷ BOCZKOWSKI, H. *Ukrajina a ukrajinská otázka*. Nákladem Svazu pro osvobození Ukrajiny: Praha 1915. Dostupné z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:04da1840-3292-11ee-9691-005056827e52?page=uuid:95ed4b02-cb37-419f-b644-c68bd507c161> [cit. 2024-09-28]. Srv. též BOCZKOWSKI, H. *Alexandr Ivanovič Gercen*. In: Slovanský přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Redaktor a vydavatel Adolf Černý. Nakladatel F. Šimáček. Praha 1912, s. 328–341 a 429–445. Dostupné též z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:04da1840-3292-11ee-9691-005056827e52?page=uuid:95ed4b02-cb37-419f-b644-c68bd507c161>

Masaryk: Ukrajina, Rusko a Evropa

Jedním z největších znalců problematiky Ruska a Ukrajiny z české strany byl první prezident Československé republiky, Tomáš Garrigue Masaryk, ovšem s jeho názory a publikacemi na toto téma se český čtenář mohl seznámit zpravidla až po válce. Masarykovo stěžejní dílo, tedy „Rusko a Evropa“ vyšlo sice již v roce 1913, ale německy a v Lipsku, poté anglicky a až v letech 1919 a 1921 česky. Ještě bouřlivější osudy měla práce „Nová Evropa. Stanovisko slovanské“ dopsané shodou okolností v Kyjivě, byly určené československým legionářům a z různých příčin vycházelo nejprve na pokračování v legionářském „Československém denníku“¹⁸. Text „Slované po válce“ pak vyšel v 1922 ve Slovanském přehledu a jako svého druhu příručka v roce 1923. „Světová revoluce“ pak ještě o dva roky později, tedy roku 1925.

---

na.cz/mzk/view/uuid:827379d3-5276-11e1-1586-001143e3f55c?page=uuid:827379d4-5276-11e1-1586-001143e3f55c [cit. 2024-09-28]. Exulanti z východní Ukrajiny založili ještě ve Lvivě Svaz pro osvobození Ukrajiny (SVU). Z obav před ruským útokem přenesli jeho sídlo právě do Vídně. SVU jako první z ukrajinských organizací veřejně deklaroval jako svůj cíl nezávislý ukrajinský stát. BOJKO, Oleksandr. GONĚC, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. JOTA: Brno 1997. ISBN 80-7217-031-7, s. 23. Podporu nacházeli i u rakouské vlády, která již v roce 1914 přišla s plánem vytvoření samostatné Ukrajiny z ukrajinských částí tehdejšího Ruského impéria. VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*. Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK, 1993, s. 10. Srv. též BEYER, Hans. *Die Mittelmächte und die Ukraine 1914–1918*. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Beiheft 2. Isar Verlag: München 1956, s. 23nn. Dostupné z: URL http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00114554/image_1. [cit. 2024-08-28]. Další otazník leží i nad českou tiskárnou: “Vytisknuto v tiskárně Práva lidu (J. Skalák a spol.) v Praze II, Hybernská ulice. Československá sociální demokracie pod vedením pozdějšího prvního předsedy KSČ Bohumíra Šmerala, odmítala spolupracovat s odbojem a zaujímala důsledně austromarxistické, tedy prorakouské postoje. RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia: Praha 2002. ISBN 80-200-0957-4, s. 27–34. Srv. též PACNER, Karel. *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých tajných služeb 1914–1989. Díl I. i 1914–1939*. Themis: Praha 2002. ISBN 80-7312-002-X, s.36, 57. Na druhé straně k sociálně demokratické straně měl autor velmi blízko a na stranách jejího tisku často publikoval.

¹⁸ Srv. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Bratři, čeští, slovenští vojáci*. In: *Československý denník*, číslo 52. V Pance v úterý 16. dubna 1918. Dostupné z: URL <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:7103dc4f-75b2-4788-8a3f-b75a45d0cf91?page=uuid:e4927861-352f-11e9-86b4-005056b73ae5> [cit. 2024-10-07]. „Tato kniha má dlouhou historii. Byla původně napsána loni v Petrohradě, za neklidu revolučního. Šlo mi o to, objasnit našim vojákům zásadní problémy války; jim kniha byla věnována. Odevzdal jsem rukopis ruské tiskárně, ale domnívám se, že teď kniha na Rusi vyjít nemohla. Mezitím musil jsem odejet na Západ; na cestě Sibiří a Tichým Oceánem zpracoval jsem část svého rukopisu v tuto knížku, kterou teď předkládám politické veřejnosti. Psal jsem, nemaje k dispozici skoro žádné literatury; jen při poslední revisi rukopisu mohl jsem tu a tam použít literatury americké. Opakuji však, že mi šlo o objasnění zásadních problémů válkou rozvířených. Washington, v říjnu 1918. T. G. M. Předmluva k anglickému a francouzskému vydání“. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Nákladem Gustava Dubského v Praze 1920, s. 8.

Masarykovy práce, které se ve větší či menší míře dotýkají postavení Ukrajiny a ukrajinského jazyka a kultury jsou zajímavé a v mnoha případech jsou – navzdory tomu, že byla psány často účelově – stále platné. Ukrajinská otázka byla pro Masaryka jednou z klíčových kapitol v rámci jeho úvah o národnostním problému a jeho působení nejen v české politice, ale i ve vídeňském parlamentu a mezinárodních jednáních během a po první světové válce.¹⁹

Nejen v „Nové Evropě“ Masaryk zdůraznil, že „spravedlnost k jiným národům vyžaduje znalost jejich problémů“ Národnost dle něj neznamenala pouze jazykovou identitu, ale zahrnovala také politické, státní, hospodářské, sociální, etické, náboženské a kulturní aspekty. Masaryk kladl velký důraz na právo každého národa na svobodný kulturní a politický rozvoj a důrazně odsuzoval jakoukoliv formu násilného potlačování či odnárodňování. Vnímal to nejen jako ztrátu pro potlačovaný národ, ale i jako škodu pro vládnoucí mocnost, která si podrobovala jiné národy.²⁰

Ukrajinskou otázku proto Masaryk nepovažoval problém pouze za jazykový, ale za politický a kulturní. Byl přesvědčen, že ukrajinskou otázku je třeba řešit v širším kontextu slovanských národů, nikoliv jako izolovanou záležitost jednoho národa. Odmítal romantický a sentimentální panslavismus, který podle něj vedl k bezvýhradné podpoře Ruska.²¹

Masarykův vztah k ukrajinské otázce procházel několika fázemi. V předválečném období se k ní stavěl především z filozoficko-politického hlediska, kdy ji považoval za součást širšího problému slovanských národů v Evropě. Své názory na ukrajinské hnutí tehdy formuloval na základě studia českého národního obrození a slovanofilství, zejména děl Karla Havlíčka Borovského a Františka Palackého. První větší Masarykovou politickou reakcí na ukrajinskou otázku byla jeho řeč ve vídeňském parlamentu o národnostním problému východní Haliče, kde se postavil na stranu haličských Ukrajinců²²

Masaryk viděl antagonismus mezi Poláky a Malorusy (Ukrajinci) jako jeden z důležitých faktorů, které vedly ke sporu mezi těmito dvěma národy. „Antagonism proti Polákům, utlačujícím Malorusy církevně, národnostně a hospodářsky, přivedl

¹⁹ CHARVÁT, V. *Masaryk a Ukrajinci*. In: *Slovanský přehled: sborník pro poznávání politického, hospodářského, sociálního a kulturního života slovanských států a národů*. Redaktor a vydavatel: Adolf Černý. Ročník XXII. Praha: Československá obec legionářská, 1930, s. 112–130. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:88309793-5276-11e1-1872-001143e3f55c?page=uuid:8830980d-5276-11e1-1872-001143e3f55c>. [cit. 2024-09-28].

²⁰ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Nová Evropa*, s. 99.

²¹ Tamtéž, s. 141.

²² CHARVÁT, V., c. d., s. 118.

maloruský národ do říše moskevské“.²³ V tomto období se ukrajinské hnutí zaměřovalo především na jazykovou autonomii a usilovalo o zavedení ukrajinštiny do škol a úřadů. Postupně se ale rozvinul i politický separatismus, zejména v reakci na polský a ruský útlak. Masaryk poznamenal: „Historický vývoj ukazuje, že se jednotliví národové neustále odlišují (diferencují), ale zároveň vzniká politický, hospodářský a kulturní vliv vzájemný.“²⁴

Masaryk se neztotožňoval s oficiálním stanoviskem rusofilů, kteří považovali Ukrajince za pouhé nářečí ruského národa. Naopak uznával jejich právo na jazykovou a kulturní identitu. V předválečných letech se také sblížil s několika předními představiteli ukrajinského národního hnutí, jakými byli například spisovatel a politik Ivan Franko či Hippolyt Boczkowski.²⁵

V době Velké (první světové) války, kdy se ukrajinská otázka stala důležitým tématem v kontextu slovanského osvobození, Masaryk nadále podporoval právo Ukrajinců na sebeurčení. Kritizoval carské Rusko za jeho politiku vůči Ukrajincům, když prohlásil: „Rusové měli dávno příležitost a povinnost dělat slovanskou politiku vůči Polákům a Malorusům. Historie té politiky je smutnou kapitolou ruských dějin a důkazem zároveň, že Rusko bylo neslovanské.“²⁶ Po svém příjezdu do Ruska v květnu 1917 se Masaryk ocitl uprostřed politického a národnostního chaosu, který následoval po ruské revoluci. Ukrajinská národní rada (Centrální rada) tehdy vyhlásila Ukrajinu autonomní republikou a Masaryk byl nucen řešit své vztahy s ukrajinskou vládou. S ukrajinskými vůdci, jako byli Mychajlo Hruševskij, Volodymyr Vynnyčenko a Simon Petljura, navázal kontakt a dojednal s nimi podmínky spolupráce, které umožnily československým legiím volný pohyb přes Ukrajinu. Masaryk ale varoval před úplnou nezávislostí Ukrajiny, protože věřil, že by se bez silné ruské podpory dostala pod vliv Německa a Rakouska.²⁷ I po válce Masaryk nadále zastával názor, že ukrajinská otázka musí být řešena ve spolupráci s Ruskem. Ukrajinskou otázku chápal jako důležitý aspekt slovanského problému, který musí být řešen s ohledem na širší politické a geopolitické souvislosti. Věřil, že Ukrajinci mají právo na kulturní a politickou autonomii, ale také že jejich plná nezávislost by v daných podmínkách nebyla prospěšná jak pro Ukrajinu, tak pro širší slovanskou spolupráci.

²³ MASARYK, Tomáš, Garrigue. *Rusko a Evropa. Studie o duchovních prouděch v Rusku. Díl I a díl II. Část I. Ústav T. G. Masaryka: Praha 1995. ISBN 80-901971-1-6.*, s. 224.

²⁴ Tamtéž, s. 208.

²⁵ *První setkání dvou osobností: T. G. Masaryk a H. O. Boczkowski.* Dostupné z: URL <https://www.myaukrajina.cz/index.php/node/1323> [cit. 2024-09-08].

²⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. Vzpomíná a uvažuje T. G. Masaryk.* ČIN A ORBIS V PRAZE 1925, s. 175.

²⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Nová Evropa*, s. 140n.

Hruševskij pro mírová jednání v Paříži

S tímto názorem polemizuje profesor Hruševskij²⁸ ve spisu „Ukrajina a Rusko“ vydaném v Praze v roce 1919 i v souvislosti se probíhající mírovou konferencí v Paříži a okolí. Text poskytl vhled do historických procesů, které formovaly ukrajinskou národní identitu a její vztahy s Ruskem. Autor v něm analyzoval klíčové události a osobnosti, které hrály roli v tomto procesu, a zdůraznil význam ukrajinských snah o autonomii a sebeurčení. Hruševskij se zaměřil na klíčové momenty, jako byla dohoda mezi Ukrajinskou ústřední radou a Zatímní ruskou vládou, která byla uzavřena 29. a 30. června 1917. Tato dohoda byla výsledkem vyjednávání mezi představiteli Ukrajinské Ústřední Rady a ruskými ministry Kerenským, Tereščenkem a Ceretelim. Dohoda měla za cíl uspokojit autonomní

²⁸ Mychajlo Serhijovyč Hruševskij (1866–1934) byl jedním z nejvýznamnějších ukrajinských historiků, politiků a veřejných činitelů své doby. Je považován za zakladatele moderní ukrajinské historiografie a za jednu z klíčových osobností ukrajinského národního obrození. Jeho mnohostranný život zahrnoval nejen vědeckou práci, ale také aktivní politickou angažovanost, která vyvrcholila během revolučních událostí na Ukrajině v letech 1917–1918. Hruševskij se narodil 29. září 1866 ve městě Choľm, tehdy součástí Ruské říše (dnešní Chelm ve východním Polsku), v rodině učitele. Vzdělání získal v Kyjivě, kde vystudoval historii na univerzitě sv. Vladimíra (dnešní Kyjevská univerzita). Již od studentských let ho fascinovala ukrajinská historie, kterou tehdy nebylo snadné studovat, protože byla v podstatě součástí širší ruské historiografie. Hruševskij však pevně věřil, že Ukrajinci jsou samostatný národ s vlastní historií a kulturou. V roce 1894 byl jmenován profesorem na univerzitě ve Lvivě, tehdy součástí Rakousko-Uherska, kde se mohl volněji věnovat výzkumu ukrajinských dějin a národního hnutí. Zde se stal vedoucím Ukrajinské historicko-filozofické sekce při Národním vědeckém institutu Ševčenko. V tomto období začal pracovat na svém monumentálním díle „Dějiny Ukrajiny-Rusi“. Hruševského vědecká práce byla naprosto zásadní pro formování ukrajinské národní identity. Osmidílné „Dějiny“ představují první ucelený pohled na ukrajinské dějiny jako historii samostatného národa, nikoli jako část ruských nebo polských dějin. Hruševskij prosazoval myšlenku, že kořeny ukrajinské státnosti sahají až do Kyjevské Rusi, což bylo v kontrastu s ruským výkladem historie, který tuto tradici spojoval především s Moskvou. Toto dílo se stalo základem moderního pojetí ukrajinské historie. Politická aktivita Mychajla Hruševského vyvrcholila během ukrajinské revoluce (1917–1921), kdy se stal jedním z hlavních představitelů Ukrajinské ústřední rady (Центральна Рада) – revolučního parlamentu, který vyhlásil nezávislost Ukrajiny. V březnu 1917 byl Hruševskij zvolen předsedou Ústřední rady a byl na čela snah o vytvoření samostatného ukrajinského státu. Pod jeho vedením byla v lednu 1918 vyhlášena Ukrajinská lidová republika (UNR). Hruševskij usiloval o demokratický, federalistický stát s plným právem národů na sebeurčení. Bohužel byla situace komplikována zahraničními i vnitřními faktory, včetně útoků bolševiků a vojenské intervence Německa a Rakousko-Uherska. Po porážce Ukrajinské lidové republiky v roce 1919 Hruševskij odešel do exilu. Nějaký čas žil ve Vídni a posléze v Praze, kde nadále pokračoval ve své vědecké práci. V Praze úzce spolupracoval s tamní ukrajinskou diasporou a pokračoval v publikování a práci na ukrajinské historiografii. V roce 1924 se za složitých podmínek vrátil do Sovětského svazu, kde doufal, že bude moci pokračovat ve své vědecké činnosti. Nicméně sovětský režim na něj pohlížel s nedůvěrou a v roce 1931 byl zatčen a obviněn z kontrarevolučních aktivit. Ačkoliv byl nakonec propuštěn, jeho vliv byl výrazně omezen a do konce života zůstal pod přísným dohledem. Hruševskij zemřel za nejasných okolností v roce 1934 v Kislovodsku na Kavkaze, kde byl na léčení. Podle oficiální zprávy šlo o komplikace po operaci, ale existují i spekulace, že mohl být obětí politické vraždy. *Грушевський Михайло Сергійович*. Dostupné z URL: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/grushevskiy> [cit. 2024-10-01].

snahy ukrajinského obyvatelstva a vytvořit pevný základ pro spolupráci mezi Ukrajinou a Ruskem. Ukrajinské snahy o autonomii byly v souladu s demokratickými hesly ruské revoluční demokracie, která přijala zásadu sebeurčení národů. Tato zásada byla prohlášena na sjezdu sociálních a dělnických organizací a měla být aplikována i na národy ruské republiky. Ukrajinská Ústřední Rada usilovala o úplné a důsledné sebeurčení Ukrajiny, což prý bylo v souladu s tehdejšími revolučními ideály.

Hruševskij hodnotil ukrajinské národní obrození jako součást širšího evropského hnutí za národní emancipaci a individualizaci. Zdůraznil, že ukrajinské snahy o autonomii byly legitimní a v souladu s demokratickými ideály té doby. Ukrajinská Ústřední Rada a Generální Sekretariát sehrály klíčovou roli v tomto procesu a jejich úsilí směřovalo k vytvoření stabilního a autonomního ukrajinského státu.

Spis byl vydán v tehdejší Československu s cílem informovat české politiky a občany o důležitých událostech a procesech, které formovaly ukrajinskou národní identitu a její vztahy s Ruskem. Hruševskij se snažil zdůraznit význam ukrajinské otázky pro širší východoevropský kontext a upozornit na důsledky, které by tyto události mohly mít pro budoucnost regionu. Informování české veřejnosti mělo za cíl zvýšit povědomí o ukrajinských snahách a podpořit porozumění mezi národy v nově vzniklém státě.²⁹

Jaromír Nečas Symonu Petljurovi

V témže roce, tedy 1919, vyšla i velmi zajímavá práce Jaromíra Nečase³⁰

²⁹ HRUŠEVSKYJ Mychajlo. *Ukrajina a Rusko*. Nákladem ukrajinského vydavatelského družstva „ČAS“, Kyjiv – Praha 1919. Dostupné též z URL: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:43994df0-d68e-11e7-8294-005056827e51?page=uuid:7db32c60-0053-11e8-816d-5ef3fe9bb22f> [cit. 2024-09-30].

³⁰ Jaromír Nečas (1888–1945) byl významným československým politikem, který se prosadil především v oblasti sociálních věcí a mezinárodní diplomacie. Jeho působení výrazně ovlivnilo politiku Československa vůči východní Evropě, zejména ve vztahu k Ukrajině, což vycházelo z jeho hlubokého zájmu o slovanské otázky. Během své kariéry jako ministr sociálních věcí (1935–1938) a diplomat se zasazoval o podporu slovanských národů, přičemž se podílel na řadě iniciativ, které měly za cíl zlepšit situaci uprchlíků a posílit vztahy mezi Československem a východními národy, včetně Ukrajinců. V době první republiky Československo poskytovalo exil a podporu mnoha Ukrajincům, kteří po porážce své nezávislé Ukrajinské lidové republiky hledali azyl. Masarykova a Benešova politika poskytovala těmto uprchlíkům jak materiální, tak vzdělávací pomoc. Nečas, ve své roli vládního představitele, měl příležitost tuto politiku podporovat a aktivně ji naplňovat, což bylo zvláště důležité v kontextu československo-ukrajinských vztahů, které se formovaly na základě společného odporu vůči Rusku a Německu. Po mnichovské krizi v roce 1938, kdy byl pověřen tajnou diplomatickou misí, se Nečas snažil najít řešení, jak ochránit československý stát a zajistit, aby Československo mohlo existovat i nadále, byť pod těžkými podmínkami. Po podpisu Mnichovské dohody a následném nacistickém zaboru českého území se Nečas zapojil do odboje, a nakonec uprchl do Londýna, kde působil v exilové vládě. Z té byl „odejit“ proradou prezidenta Beneše, který po něm chtěl, aby na sebe vzal tajnou předmnichovskou misí do Francie. Jeho

„Východoevropská tragedie a Ukrajina. (Její vývoj a životné síly)“. Práce věnovaná komplexnímu pohledu na ukrajinskou otázku a její historický, kulturní a politický vývoj. Autor ji zahajuje věnováním významnému ukrajinskému vůdci Symonu Petljurovi, a zdůrazňuje, že jeho kniha čerpá jak z písemných pramenů, tak z osobních zkušeností a informací získaných od ukrajinských přátel. Nečas se v úvodu přiznává k rusofilství, ale zároveň vyjadřuje hluboké přátelství k Ukrajincům a jejich národnímu hnutí. Kritizuje české rusofilství za jeho povrchnost a idealismus, který nebral v úvahu reálné poměry v Rusku. Připomíná, že česká samostatnost byla do značné míry ovlivněna ruskou revolucí, která přinesla osvobození mnoha evropským národům. Nečas zdůrazňuje, že moderní slovanská politika by měla být založena na zásadě sebeurčení a demokratickém přátelství mezi slovanskými národy, bez imperialismu a násilí. Ukrajinské hnutí, které se v poslední době projevilo s neobyčejnou houževnatostí, je podle něj důkazem životaschopnosti ukrajinského národa. Autor se zabývá kulturním životem nové Ukrajiny, včetně literatury, hudby, divadla, malířství a školství. Ukrajinská literatura, která vznikla za nejtěžších podmínek, je podle něj důkazem národního svérázu a samostatnosti. Nečas vyzdvihuje významné ukrajinské spisovatele, jako jsou Taras Ševčenko, Ivan Franko, Lesja Ukrajinka a Mychajlo Kocjubynskij, kteří svými díly přispěli k národnímu uvědomění a kulturnímu rozvoji. Ukrajinská hudba a lidová kultura jsou podle Nečase neoddělitelnou součástí ukrajinského národního života. Ukrajinská píseň, která provází Ukrajince od narození až do smrti, je projevem jejich duše a národní identity. Nečas také popisuje rozvoj ukrajinských divadel, která se po revoluci rychle rozvíjela a stala se důležitým prostředkem národního uvědomění. Ukrajinské malířství a sochařství, které čerpá inspiraci z krásné a bohaté ukrajinské krajiny, je dalším důkazem kulturního bohatství ukrajinského národa. Nečas se věnuje také ukrajinskému školství, které se po revoluci rychle rozvíjelo. Ukrajinská vláda a zemstva otevřely tisíce národních škol, gymnázií a odborných škol, což přispělo k rychlému kulturnímu a vzdělanostnímu rozvoji ukrajinského lidu. Autor zdůrazňuje, že ukrajinské školství je založeno na zásadě vyučování v mateřském

---

tragický osobní osud byl poznamenán ztrátou rodiny, když jeho žena a dcera zahynuly v nacistickém koncentračním táboře. Jaromír Nečas zemřel v roce 1945 ve Walesu, kde strávil poslední roky života v exilu. Jeho odkaz zůstává významný pro československo-ukrajinské vztahy i pro jeho nasazení v otázkách sociální spravedlnosti a mezinárodní solidarity. Zdroje: *Jaromír Nečas*. Dostupné z URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jarom%C3%ADr_Ne%C4%8Das [cit. 2024-09-08] a *Jaromír Nečas, pěšák Mnichova a tragická oběť loajality*. Dostupné z URL: <https://plus.rozhlas.cz/jaromir-necas-pesak-mnichova-a-tragicka-obet-loajality-9109600> [cit. 2024-09-08]. Komplexní pohled na tuto nesporně zajímavou osobnost československých dějin nabízí bakalářská práce M. Švece. Srv. ŠVEC, Michael. *Jaromír nečas a jeho role v československo – ukrajinských vztazích*. [online]. Praha: Karlova univerzita, Fakulta humanitních studií 2014. Vedoucí práce PhDr. Bohdan Ziljinskij, Ph.D. Dostupné z: URL <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/69827/130138843.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [cit. 2024-10-06].

jazyce, což je klíčové pro národní uvědomění a kulturní rozvoj. Nečas se zabývá také významem a silou ukrajinských samosprávných a svépomocných organizací, jako jsou zemstva a družstva. Zemstva, která byla po revoluci demokratizována, se stala důležitým nástrojem pro hospodářský a kulturní rozvoj Ukrajiny. Družstevnictví, které se na Ukrajině rychle rozvíjelo, je podle Nečase důkazem schopností ukrajinského lidu organizovat se a spolupracovat na společném cíli. Autor se věnuje také politickému životu na Ukrajině v posledních letech, včetně vývoje politických událostí v letech 1917-1919 a vzniku ukrajinských politických stran. Nečas popisuje vznik a vývoj ukrajinských politických stran, jako jsou sociální revolucionáři, sociální demokraté, socialisté federalisté a socialisté samostijnyci, které hrály klíčovou roli v ukrajinském národním hnutí. Autor také popisuje významné politické osobnosti, jako jsou Symon Petljura, Mychajlo Hruševskij a Volodymyr Vynnyčenko, kteří se zasloužili o ukrajinskou nezávislost a demokratický rozvoj. Nečas se věnuje také ukrajinské žurnalistice, která se po revoluci rychle rozvíjela a hrála důležitou roli v národním uvědomění a kulturním rozvoji. Ukrajinské noviny a časopisy, které vycházely ve velkém množství, byly důležitým prostředkem pro šíření národních myšlenek a kulturní osvěty. Autor zdůrazňuje, že ukrajinská žurnalistika je důkazem životaschopnosti a kulturní vyspělosti ukrajinského národa. Nečas uzavírá svou knihu výzvou k českým politikům a veřejnosti, aby se dívali na ukrajinské hnutí otevřenými očima a podporovali spravedlivou a rozumnou slovanskou politiku. Ukrajinské hnutí, které se projevilo s neobyčejnou silou a houževnatostí, je podle něj důkazem životaschopnosti a kulturní vyspělosti ukrajinského národa. Autor věří, že spravedlivá a rozumná slovanská politika, založená na zásadě sebeurčení a demokratickém přátelství mezi slovanskými národy, je klíčem k harmonickému soužití a rozvoji slovanského světa.³¹

Závěr

Mezi lety 1910 a 1925 měla česká odborná i politická veřejnost dostatečnou příležitost seznámit se s ukrajinskou otázkou, především díky vlivu ruské revoluce a následnému příchodu mnoha exulantů do Československa. V těchto letech došlo k výraznému nárůstu povědomí o ukrajinské snaze o národní samostatnost, a to díky několika faktorům. Jedním z hlavních center ukrajinského exilu se stala Praha, která poskytla útočiště intelektuálům, politikům, studentům a dalším uprchlíkům z Ruska a Ukrajiny po roce 1917. Ukrajinská diaspora v Československu se stala klíčovou pro šíření informací o bojích Ukrajinců za nezávislost.

³¹ NEČAS, Jaromír. *Východoevropská tragedie a Ukrajina (Její vývoj a životné síly)* Nákladem spolku „Všesvit“: Praha 1919. Dostupné též z URL: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:647c6ba0-3a92-11e5-8851-005056827e51?page=uuid:64febfd0-4189-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>. [cit. 2024-09-30].

Prezident Tomáš G. Masaryk hrál důležitou roli v podpoře ukrajinského národně-osvobozeneckého hnutí, čímž přispěl k vytvoření příznivých podmínek pro ukrajinskou emigraci a vzájemné kulturní a politické vazby. Ve svých pracích pravidelně zdůrazňoval význam sebeurčení národů a kritizoval politiku rusifikace, která byla uplatňována na Ukrajině.

Revue Slovanický přehled, která začala vycházet již v roce 1899, se ukrajinské otázce věnovala systematicky. Zásadní studie Ivana Franka nebo Hippolyta Boczkowského, publikované na začátku 20. století, přinesly důležité informace o vývoji ukrajinského národního hnutí a o boji Ukrajinců za samostatnost. Boczkowski ve své stati „Ukrajinská otázka“ kritizoval ruskou propagandu, která líčila ukrajinské hnutí jako separatistické, a vysvětloval, že se jedná o přirozené národní snahy o nezávislost, které jsou dlouhodobě potlačovány.

Dalším významným faktorem pro šíření povědomí o ukrajinské otázce v Československu byla aktivní role ukrajinských emigrantů a v prvních letech republiky také diplomatické zastoupení Ukrajinské lidové republiky v Praze, které fungovalo mezi lety 1919 a 1921, umožnilo československé vládě a veřejnosti přímo komunikovat s představiteli ukrajinského národa a získávat informace o politických a vojenských událostech ve východní Evropě.³²

O autorovi

PhDr. Miroslav Breitfelder, Ph.D. dlouhodobě působí na Katedře historie Fakulty pedagogické ZČU v Plzni. Mezi jeho hlavní odborné zájmy patří nejnovější dějiny, druhá světová válka a didaktika nejnovějších dějin.

E-mail: mbreitfe@khi.zcu.cz

---

³² Srv. *Dobré styky mezi československým státem a Ukrajinou*. In: Národní listy, 25. ledna 1919, č. 22, ISSN 1214-1240, s. 3. Dostupné z URL: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e7da0fb6-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:629baffd-435e-11dd-b505-00145e5790ea>. [cit. 2024-08-31]. Zpráva ČTK informuje o setkání prezidenta Masaryka s ukrajinským vyslancem.

ROZHOVORY, MATERIÁLY A ESEJE / INTERVIEWS, ARTICLES AND ESSAY

Hitlera zastřelili v kině?! – Reflexe reprezentace historické látky v populární kinematografii a vliv západních ideologií

Martin Šimek

„Představte si, že píšete test z dějepisu. V testu se objeví otázka, v níž stojí, abyste popsali, jak vypadal římský legionář. Co se vám v hlavě promítne, než začnete psát odpověď do testu?“ takto většinou začíná úvodní část mých přednášek a seminářů na středních školách po České republice (většinou gymnázií či lyceí) či v kursech Historická látka ve filmu a Dějiny každodennosti na filmovém plátně, které vyučuji od roku 2016 na Fakultě humanitních studií UK v Praze (dále jen „FHS UK“). Ty stovky studentů, kteří mi na tuto otázku odpovídaly, bych rozdělil do tří kategorií. První část (a byla většinová) souhlasně zmiňovala dílo *Asterix a Obelix*, ať už ve své tištěné komiksové podobě, nebo v animovaných či hraných filmových adaptacích.¹ Druhá kategorie studentů pak často uváděla snímky „reálnějšího“ charakteru, jako např. *Orel deváté legie*², *Poslední legie*³ či *Gladiátor*.⁴ Třetí část studentů a studentek (početně vůči prvním dvěma kategoriím zanedbatelná) hovořila o přečtených knihách, návštěvách muzeí a galerií.

Na výše uvedeném příkladu bych rád poukázal na dva základní problémy spojené s tématem mně tak blízkým, a to mediálnímu zobrazování historie. První sledovanou oblastí by bylo právě samotné zobrazování historie pomocí audiovizuálních technologií, druhá pak řeší recepci onoho vytvářeného obrazu. Tato reflexe vychází především z osobní zkušenosti, kterou jsem získal mezi lety 2016 – 2021 na středních školách, na něž jsem zavítal se seminářem Historická látka ve filmu či s diskusním pořadem Pod povrch, kde v roli hostů vystupovali např. žurnalistka a moderátorka Světlana Witowská⁵, režiséři Biser Arichtev⁶

¹ Zejména snímek *Asterix a Obelix (Astérix et Obélix contre César; 1999, r. Claude Zidi)*

² *Orel deváté legie (The Eagle of the Ninth; 2011, r. Kevin McDonald)*

³ *Poslední legie (The Last Legion; 2007, r. Doug Leffler)*

⁴ *Gladiátor (Gladiator; 2000, r. Ridley Scott)*

⁵ Moderátorka hlavní zpravodajské relace pořadu Interview ČT24 v České televizi.

⁶ Televizní režisér (např. retro seriál České televize – *Vyprávěj*, či seriál *První republika*)

či Václav Marhoul.⁷ Na těchto středních školách (např. Gymnázium Mladá Boleslav, Obchodní akademie a Ekonomické lyceum Mladá Boleslav, Deutsche Schule Prag, Gymnázium Teplice, Gymnázium Broumov, Gymnázium Příbram) jsem se setkával se studenty prvních až čtvrtých ročníků, tj. věkově mezi patnáctým a osmnáctým rokem života. V rámci výuky kursů na FHS UK jsem pak diskutoval především se studenty staršími osmnácti let. Za velmi zajímavou (byť ojedinelou) jsem zde považoval konfrontaci těchto bakalářských studentů se studenty programu Univerzita třetího věku, kteří představovali rozdíl dvou až tří generací, což vzhledem ke sledovanému tématu reprezentace historické látky v populární filmové a televizní tvorbě, považují za zcela přínosné. O této konfrontaci ještě podrobněji níže.

Osobně jsem byl nejvíce překvapen v roce 2017, kdy jsem v rámci svých badatelských pobytů v Mnichově a Berlíně prozkoumával (především) německou literaturu ke svému disertačnímu projektu⁸ a v německých knihovnách a archivech jsem nacházel celé řady publikací vymezujících se k současné filmové reprezentaci historických témat. Naproti tomu v českém akademickém prostoru (přesněji historiografii) je takto tematizovaných publikací skutečně pomálu, byť se, dle mého názoru, i zde situace s postupem času začíná zlepšovat.⁹

Vraťme se však k případu, který jsem zmiňoval v úvodu textu. Zaprvé, tento příklad jen potvrzuje fakt, že audiovizíze zásadně ovlivňuje naši paměť a též naše vnímání určitého historického (v obecnější rovině společensko-kulturního) obrazu. Domnívám se, že si všichni vybaví vzorovou situaci, kdy se film stává vrahem fantazie, respektive momentu, kdy si čteme svoji oblíbenou knihu, během čehož se naše představy rozvíjejí, vytvářejí svět a dávají podobu postavám a věcem v nich. Toto trvá jen do chvíle, než zhlédneme filmovou adaptaci stejného díla. Je pak vcelku zanedbatelné, zda jsme filmem uchvázeni, či naopak, ale onu cizí interpretaci světa, lidí a věcí v něm už často z naší paměti nevymažeme. Nesmírnou výhodou takového audiovizuálního díla je, že skutečně pomáhá si věci lépe zapamatovat, avšak já spatřuji v této výhodě a přednosti mnohem více problémů a nástrah, na které nejsou mladí lidé často upozorněni. Je také potřeba si přestat lhát tzv. do vlastních řad, jelikož se na vysoké školy v České republice postupně zčásti dostávají studenti a studentky, kteří už jsou skutečně generací, jež většinu povinné maturitní literatury nečetla, ale zhlédla pouze filmovou adaptaci daného literárního díla. Snímek navíc nesledovala nikterak kriticky a bez určité dávky vzdělání v oblasti mediálního vytváření obrazu, ale především pro rychlé a tolik nevyvolávající „pochopení“ děje. Mediální výchova

⁷ Filmový producent a režisér – celovečerní snímky *Mazaný Filip* (2003), *Tobruk* (2008) a *Nabarvené ptáče* (2019).

⁸ *Obraz druhé světové války v české a německé kinematografii po roce 1989.*

⁹ Zmínil bych např. dnes již osmidílnou sérii publikací *Film a dějiny* editora Petra Kopala, či *Rozbor filmu a Světy na pokračování* autora Roberta D. Kokeše.

na středních školách se sice stále častěji objevuje, avšak na základě skutečných přednášek a diskusí s mladými studenty a studentkami nejsem přesvědčen o tom, že by byla vedena nějak prakticky či více do hloubky. Musíme si však uvědomit, že se stále více ocitáme v „době mediální“, která analyzování, kritické nahlížení a interpretování mediálního prostoru naprosto vyžaduje. Jinak se domnívám, že se naše společnost postupně stane pasivním otrokem, slepým respondentem tohoto světa. Jsem však přesvědčen o tom, že nové a mladší generace vyučujících na středních školách vedou mladé studenty a studentky k práci s těmito „novými“ médii, jelikož pustit jako součást výuky dějepisu historický snímek bez jakékoliv následné kritické diskuse, není podle mě onou správnou cestou. Avšak nemůžeme očekávat kritickou práci s filmovým médiem jako specifickým zdrojem historického poznání, pokud „shora“, tj. českou historiografickou obcí bylo filmové médium často znehodnocováno, opomíjeno či řazeno do obecných a pozornosti nehodných skupin.¹⁰ Na místě je zmínit světlou výjimku, a to existenci projektu *HistoryLab*,¹¹ který se o výše uvedenou absenci sice pokouší, ale dle mého názoru není stále ještě nijak výrazně (pravděpodobně i důvodu relativně velkého množství kritiků, stejně jako stále ještě vysoké absence „nově vychovaných“ pedagogů) zařazováno do obecného (oborově laického) povědomí či školních osnov.

Za velmi výhodné pro historickou vědu tak můžeme považovat fakt, že si běžná společnost snáze vybaví určité skutečné historické události, postavy či místa. Problém dle mého ale spočívá především v tom, že se divák již nezajímá o okolnosti vzniku filmu, neověřuje si informace, nepokouší se o analýzu filmového díla, což je ale na jednu stranu logické, neboť běžný divák, pro kterého je zhlédnutí filmu možným způsobem oddechu, není ve většině případů vzdělán v oblasti základní práce s filmovým médiem – filmový obraz, zvuk, symboly, metafory, atp.

„Narativní potenciál filmu je tak značný, že své nejsilnější pouto vytvořil nikoli s malířstvím, dokonce ani s dramatem, ale s románem. Filmy i romány vyprávějí dlouho příběhy s množstvím podrobností a dělají to z perspektivy vypravěče, který mezi příběhem a pozorovatele často vkládá značný stupeň ironie.“¹²

¹⁰ Podobně k prosazování pozornosti k filmové tvorbě, významu paměti a filmové reprezentaci viz ŘEHOŘOVÁ, Irena. *Kulturní paměť a film: jak se měnil obraz poválečného odsunu v české filmové tvorbě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-268-5. s. 11 – 18, k filmové reprezentaci srovnání např. v úvodní části SZCZEPANIK, Petr, ed. *Nová filmová historie: antologie současného myšlení o dějinách kinematografie a audiovizuální kultury*. Praha: Herrmann, 2004. ISBN 80-239-4107-0, nebo též srovnání v PTÁČEK, Luboš. *Umění mezi alegorií a ideologií: proměna reprezentace historie v českém historickém filmu a televizním seriálu*. Praha: Casablanca, 2019. ISBN 978-80-87292-45-7.

¹¹ *HistoryLab*. Online. 2016. Dostupné z: <https://www.historylab.cz/>. [cit. 2024-01-15].

¹² MONACO, James. *Jak číst film: svět filmů, médií a multimédií: umění, technologie, jazyk, dějiny, teorie*. Albatros Plus. Praha: Albatros, 2004. s. 41.

Citaci z knihy Jamese Monaca *Jak číst film*, kterou lze považovat za určitý druh bible filmové vědy, jsem zde použil proto, že zaprvé s obsahem alespoň této knihy by měl být každý divák okrajově seznámen, jelikož hned v úvodu autor též zmiňuje:

„Je opravdu nutné učit se, jak číst film? Zjevně kdokoli s minimální inteligencí a starší čtyř let může – víceméně – pochopit základní obsah filmu, nahrávky, rozhlasového nebo televizního programu, a to bez jakéhokoli zvláštního tréninku. Přitom právě proto, že média tak blízce napodobují realitu, daleko snadněji je vnímáme, než jim rozumíme. Film a elektronická média během uplynulých osmdesáti let drasticky změnila způsob, jak vnímáme svět (a sebe samotné), přitom až příliš přirozeně přijímáme ohromná kvanta informací, která nám doručují v masivních dávkách, aniž bychom se ptali, jak nám sdělují to, co sdělují.“¹³

Výše uvedená citace, byť je z předmluvy k druhému vydání z osmdesátých let minulého století, je snad ještě poplatnější právě v naší současnosti. Žijeme obklopeni světem, který obsahuje různé formy audiovizí. Tento druh tvorby se stále zdokonaluje, aby svému publiku nabízel co nejautentičtější zážitek, a především, aby se s ním divák ztotožnil. Čím více filmu kolem sebe však máme, tím méně mu rozumíme. Čím více jsme jako respondenti strhnuti obrazy, hudbou, hereckými výkony, výpravou, kostýmy, nebo dokonce i textem a samotným dějem, o to méně už se ptáme po tom, co a jak nám film sděluje a zde bych ještě Monaca doplnil, neptáme se hlavně proč.

Vrátil bych se ještě ale k příkladové situaci, kterou jsem zmiňoval na začátku – je pěkné, že si studenti vybaví „obraz“ římského legionáře a jsou jej podle tohoto obrazu schopni určitým způsobem popsat, avšak nesmíme zapomínat na fakt, že se jedná o filmové dílo vycházející z komiksové a pohádkové předlohy, tudíž zde podobnost s historickou skutečností může být pouze náhodná a pokud by se autor rozhodl římské legionáře obléknout do černých pláštů a zelených přilbic, nikdo by mu to nemohl vytknout, jelikož se skutečně o historické dílo nejedná. Obecně se v českém filmovém průmyslu setkávám s režiséry, kteří natočili historické snímky, ale při první zmínce o historii manévrují s odpovědí, že oni točí pouze drama na historickém pozadí.¹⁴ To jim nelze upřít, avšak tato informace by se měla dostávat především k široké masě diváckého publika. K běžné, laické veřejnosti se ale prostřednictvím různých rozhovorů a medailonků s tvůrci naopak dostávají zprávy plné přesvědčení a ujišťování, jak se realizační tým pokoušel téma nahlédnout co nejpřesněji, do dané doby a její atmosféry se co nejpřesněji vžít a pokusit se ji převést divákovi na filmové plátno autenticky. Veřejnost často omámená vysokou kvalitou technického zázemí kinematografie už si neuvědomí,

¹³ Tamtéž, s. 12.

¹⁴ Jako např. Robert Sedláček (autor a režisér televizní série *České století*, 2013), režisér Marek Najbrt (*Protektor*, 2009), režisér Václav Marhoul (*Tobruk*, 2008; *Nabarvené ptáče*, 2019), režisér Petr Ják (*Jan Žižka*, 2022).

že to je vše jen hra. Hra o to, kdo diváka přitáhne, nechá jej ztotožnit, udrží ho co nejdéle a ideálně i přesvědčí. Snaha o vyvolání pocitu autenticity, pravdivosti a přesnosti daného prostoru, času a atmosféry. Film, byť se může snažit o přesnou rekonstrukci (doby, události, atmosféry, atp.), už jen ze své podstaty nemůže pouze rekonstruovat, ale vždy vytváří nějaký specifický konstrukt. Konstruuje se ideální prostor a čas, v němž bude vše fungovat a zapadat do sebe, stejně jako tomu tak je v románu. Tuto Monacovu pasáž jsem již citoval výše. Okouzlení filmovým médiem je jeho základní esencí a hlavním cílem, čehož dosahuje už desítky let nejlépe právě americká kinematografie, což se můžeme dočíst ze současnějších publikací především z *Tajemství filmové řeči*.¹⁵ Nemusí se však vždy jednat pouze o americkou (či jak se dnes souhrnně označuje „hollywoodskou“) kinematografickou ideologii, jako příklad nám postací vrátit se o několik odstavců výše, kde jsem zmiňoval velmi zajímavou konfrontaci názorů generace čerstvých vysokoškoláků a studentů z Univerzity třetího věku. V rámci studia soudobých dějin ve filmu jsem promítal vybrané části ve své době populárního československého seriálu *Žena za pultem*.¹⁶ V době „normalizačního“ Československa mohl¹⁷ tento seriál působit na diváka především kvalitou scénářistickou, jelikož dialogy napsané Jaroslavem Dietlem vskutku lze považovat za lidské, z běžného a tehdejšímu člověku známého prostředí. Musíme si však odmyslet snahu o ideologickou indoktrinaci publika skrze populární televizní tvorbu. Na co bych rád poukázal je fakt, že v rámci diskuse po zhlédnutí ukázek výše zmiňovaného seriálu se většina návštěvníků z Univerzity třetího věku spíše pousmála či později reagovala vlastním příběhem a vzpomínkami, které se v mnohém lišily od obrazu vytvářeného tímto dílem. Na druhé straně studenti a studentky, kteří často přicházejí ze škol středních, na nichž se ve výuce dějepisu příliš často v rámci osnov ke konci čtvrtého ročníku za období druhé světové války nedojde, nejsou s (pokud dobu a téma nediskutují v rodinném kruhu) touto „dobou“ nikterak seznámeni a záleží, zda se pasivně a nekriticky podřídí narativu takového ideologicky zatíženého díla. V nejprostší podobě můžeme předpokládat, že např. s pohledem na neustálý dostatek všech druhů potravin v seriálově velkoprodějně, nebude mladší generace schopna porozumět nostalgicky ironickým vzpomínkám generace pamětníků, kteří mluví o tom, že „nic nebylo“. Příklady s římským legionářem či ženou za pultem jsou pouze modelovými ukázkami, jak film může na své publikum působit, a že zde skutečně hrozba je, pokud bychom příklady nahradili extrémnějšími, dopad by mohl být obrovský. Není třeba chodit daleko do minulosti, německou nacistickou a ruskou sovětskou propagandu sledoval ve své publikaci *Filmová propaganda*¹⁸ Richard Taylor.

¹⁵ BOORSTIN, Jon. *Tajemství filmové řeči: proč funguje americký film?*. Přeložil Jan SVĚŘÁK. Praha: Euromedia Group, 2019. Universum (Euromedia Group). ISBN 978-80-7617-619-5.

¹⁶ TV seriál *Žena za pultem* (1977, r. Jaroslav Dudek)

¹⁷ Hlouběji k této problematice v knize Pauliny Bren – *Zelinař a jeho televize: Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Academia, Praha, 2013. ISBN 978-80-200-2322-3.

¹⁸ TAYLOR, Richard. *Filmová propaganda: Sovětské Rusko a nacistické Německo*. Přeložila

Navážu vybranými úseky výše uvedeného autora z odkazované knihy, kde v úvodu píše o tom, že: „*Význam propagandy v politice 20. století se stále ještě podceňuje a podobně se až donedávna podceňovala důležitost filmu v této propagandě (...) historici a politologové na jedné straně a filmoví estetici a sémiologové na druhé nadále uzavírají, alespoň v Británii, kinematografii do vlastního kulturního ghetta.*“¹⁹ Vyčleňování kinematografie a znevažování jejího významu pro (spolu)vytváření společensko-kulturního obrazu je jevem, který Taylor potvrzuje, a zároveň dále věnuje kapitulu své knihy sledování problematiky filmu a propagandy. Jak autor uvádí, propaganda jako pojem, je dnes znehodnocena, a to především proto, že je po dlouhou dobu spojována s negativními konotacemi a nabývá pejorativního významu. Stala se z ní totiž politická propaganda reprezentovaná propagandami sovětského Ruska a nacistického Německa.²⁰ Toto konstatování potvrzují, jelikož na svých přednáškách pokládám otázku, jaké filmové propagandy přítomní znají. Co je pro mě podstatné, že nikdy nezaznívá propaganda nejdříve a nejdéle působící, a to právě ta americká (hollywoodská).

V době přelomu devatenáctého a dvacátého století, kdy film vzniká a velmi rychle se začne formovat, profilovat (v každém státě velmi odlišně i vzhledem k tamním režimům, státním zřízením či obecně byrokratickým aparátům) a obecně si tzv. hledá své místo ve společnosti a svou funkci, se do popředí dostávají státy, kde bude kinematografie v dobách největšího rozmachu třicátých let minulého století na vysoké technické úrovni. Mezi tyto filmové hegemony bychom řadili Německo a Rakousko, Československo, Francii a Spojené státy americké. Svou významnou pozici si vytvořili i Švédsko, Velká Británie a Itálie. První světová válka zasáhla výrazně evropský kontinent, a to v době obrovského „boomu“ kinematografie, což znamenalo především pro Spojené státy určité šance na převzetí vůdčího postavení v tomto rychle se rozvíjícím oboru.²¹ Obecně i přesun studií do nově vznikající oblasti západního pobřeží, dnes známé jako Hollywood, vedl k zlepšení podmínek pro filmový průmysl amerického kontinentu. „*Hollywoodští filmaři uzavřeli se svým masovým publikem dohodu: ať už pro zisk, ego či z prosté zvědavosti se snaží dát každému to, co by na plátně chtěli vidět sami.*“²² Ano, americký, respektive hollywoodský, film si ve světě vytvořil svou jistou pozici. K hollywoodským filmům, jejich velkoleposti a technické dokonalosti vzhlížíme, obdivujeme jejich masovost, na

Petruška ŠUSTROVÁ. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2534-0.

¹⁹ TAYLOR, Richard. *Filmová propaganda: Sovětské Rusko a nacistické Německo*. Přeložila Petruška ŠUSTROVÁ. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia). s. 13.

²⁰ Tamtéž, s. 19–38.

²¹ KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895-1945*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2016. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis. ISBN 978-80-7308-641-1.

²² BOORSTIN, Jon. *Tajemství filmové řeči: proč funguje americký film?*. Přeložil Jan SVĚŘÁK. Praha: Euromedia Group, 2019. Universum (Euromedia Group). s. 235.

druhé straně se vůči těmto filmům snadno vymezujeme, že jsou masové, tedy hloupé, nereálné, „přitažené za vlasy“ a jednoduše „hollywoodské“. Velká část onoho masového publika však zapomíná na to, co jsem výše citoval z publikace Richarda Taylora. Termín propaganda je pro mě v nejširším slova smyslu propagování něčí interpretace. Film, ať chce či nechce, je vždy výsledkem interpretace určitého tématu režisérem a celým jeho realizačním týmem. Tudíž v sobě má každý film dávku propagandy, která nemusí být nutně politická, ale vždy nabízí nějaký druh společensko-kulturního rámce. Příkladem, který většina současné mladé generace reflektuje je nový trend tzv. high-quality TV,²³ jenž se rozšířil zejména za současné pandemické situace skutečně masově a postupně se stal předmětem společenských debat. Míra diverzifikace,²⁴ která se na platformách, jakými jsou např. Netflix či HBO, objevuje, je tak vysoká a reflektuje celospolečenský diskurs, že je to, jak od studentů slyším, „už přehnané“, „příliš nucené“ nebo „okaté“.

V předchozích odstavcích jsem nastínil problematiku reprezentace historické látky v populárním filmu a především pak výhody a hrozby její reflexe mladou generací. Rád bych se zde dostal k příkladu, který považuji za ukázkový, byť může být ojedinělý, výstižně nastiňuje možné nadcházející hrozby. V roce 2018 jsem byl pozván na Gymnázium Příbram se svým projektem *Historická látka ve filmu*, kde jsem studenty a studentky seznamoval s problematikou historického obrazu na filmovém plátně a následná diskuse nás zavedla k tématu druhé světové války ve filmu. Látka nadmíru atraktivní pro filmové tvůrce, stejně jako zajímavá pro mnohé diváky všech věkových kategorií. Debata pokračovala, až dospěla do bodu, kdy jsme sledovali konfrontaci historického poznání a umělecké (filmové) interpretace. Mám pocit, že jsem začal hovořit o filmu *Pád Třetí říše*²⁵ a tedy jsem začal zmiňovat, jak film sleduje poslední dny války a snaží se sledovat psychologické procesy Adolfa Hitlera zavřeného v berlínském bunkru několik dní před tím, než spáchá sebevraždu. Na to konto se ze třídy přihlásil jeden student (třetího ročníku) a s vážným výrazem ve tváři a nejistým tónem v hlasu se mě zeptal: „Promiňte, ale nezabili Hitlera v kině?! Já jsem viděl něco, kde to takto bylo.“ a to byl vynikající podnět pro další diskusi a naprosto ukázkový příklad síly filmu ve vytváření historického povědomí,²⁶ v tomto případě ještě

²³ Termín se začal používat v komunitě filmařů jako označení pro nový typ televizní seriálové tvorby, tedy tvorby, která sice není určena pro předvedení do kin, avšak svou technickou a uměleckou úroveň a formátem se často celovečerním snímkům blíží a odlišuje se tak zásadně od televizních inscenací a seriálů minulých dekád. Charakteristickým znakem je též obsazování známých hereckých osobností světové kinematografie do těchto televizních seriálů. Trend volně navazuje na rozmach internetového televizního vysílání a nástup platform jako jsou Netflix, HBO, ad.

²⁴ Ve smyslu genderu, etnicity, sexuální orientace atp.

²⁵ Pád Třetí říše (*Der Untergang*, 2004, r. Oliver Hirschbiegel)

²⁶ Dle mého názoru lze tvrdit až téměř *filmové propagandy*, pokud bychom převzali pohled na tento termín např. z knihy TAYLOR, Richard. *Filmová propaganda: sovětské Rusko a nacistické Německo*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Šťastné zítřky (Academia). Praha: Academia, 2016. s. 17–20.

k tomu populárních amerických (hollywoodských) velkofilmů, z dílny známých filmových tvůrců podpořen hvězdným obsazením předních světových herců a hereček. O režisérovi Quentinu Tarantinovi a jeho tvorbě si můžeme myslet leccos, avšak nemůžeme popřít, že se řadí mezi přední světové filmové režiséry a tvůrce, a jehož jméno plní kinosály prakticky po celém světě. Tarantinův specifický přístup k zobrazovaným tématům, především série jeho režisérských počínů poslední dekády,²⁷ kde se zaměřil na historická témata vycházející ze skutečných událostí, je charakteristická používáním narativu ve stylu vyprávění reálné historie se skutečnými postavami, což podporuje až fetišistickým zaměřením se na dobové detaily (nikoliv však jen n/ostalgickým stylem filmů a seriálů jako jsou v našem prostoru např. retroseriál *Vyprávěj*²⁸), což vede diváka k přesvědčení, že sleduje dobovou skutečnost, to celé je však kontrastováno fabulacemi, které jsou cíleně až groteskní a parodické. Tarantinovo „přepisování“ historie společně s jeho obrovským vlivem v tomto oboru je sice nahlíženo jako autorský podpis a osobitý styl, stejně jako vyjádření tvůrčí svobody, avšak z mého pohledu je to především velké riziko. Určitě nepopírám, že Tarantino očekává vzdělaného a kriticky uvažujícího diváka, který nebude považovat rozstřílení Adolfa Hitlera a ostatních nacistických pohlavárů ve francouzském kině v jeho snímku *Hanebný pancharti* za historickou skutečnost, nýbrž ocení autorův umělecký pohled a nadsázku celého tématu. Dle mého názoru, jak už jsem vyjadřoval výše, je potřeba populární kinematografii začít brát vážně, a to nejen v akademických kruzích (kde se ve vztahu k historickým vědám film prosazuje také pomalu), ale v celospolečenském kontextu, od výuky na základních a středních školách po vzdělávání v této oblasti i doplňkově a nadstavbově. V opačném případě zde budou vyrůstat a dospívat další a další generace, které nebudou stále se zdokonalující (po technické stránce)²⁹ filmovou tvorbu schopni uchopit a tedy ani nijak pochopit a kriticky zpracovat či interpretovat. Z mého pohledu by toto opět nahrávalo politickým elitám, které si v rámci liberálního a konkurenceschopného prostředí filmového průmyslu mohou dovolit „financovat“ vlastní ideologickou propagandu prezentovanou populární a masovou filmovou cestou.

Jsem zastáncem svobodného uměleckého vyjádření, ale mám pocit, že pomyslný filmový vlak obsahující dnes již spoustu žánrových, tematických, stylových, symbolických, metaforických a dalších ismů,³⁰ je natolik rozjetý, ale společnost jako divák jen stojí vedle kolejí a pasivně tuto přehřel všeho pozoruje. V té rychlosti už nevidí konkrétní detailně, ale jen rozmazaně, bez uceleného

²⁷ *Hanebný pancharti* (*Inglourious Basterds*, 2009), Nespoutaný Django (*Django Unchained*, 2012), Osm hrozných (*The Hateful Eight*, 2015) a Tenkrát v Hollywoodu (*Once Upon a Time in Hollywood*, 2019)

²⁸ TV seriál *Vyprávěj* (2009 – 2013, r. Biser Arichtev, Johana Steiger-Antošová, ad.)

²⁹ Už nyní světový filmový průmysl čelí novým výzvám, jakými jsou např. práce s AI (= umělou inteligencí).

³⁰ Např. BERGAN, Ronald. --ismy. *Jak chápat film*. Praha: Slovart, 2011. ISBN 978-80-7391-496-7.

kontextu, bez znalosti, jak do vlaku nastoupit a prohlédnout si všechny vagony zevnitř a podrobně. Za takových podmínek by pak svobodná umělecká tvorba (byť i masová, hollywoodská) dostávala větší impulsy a musela tak sama na sobě pracovat, aby svému masovému publiku nabízela intelektuálně propracovaná filmová díla, jež by divák kriticky nahlížel a interpretoval. Stále věřím, že pokud se budeme pokoušet mladé generace vzdělávat v tomto „novém“ oboru a budeme je učit alespoň nějak nahlížet vlivné masmédiu, jakým je film, tak se postupem času stanou kritickými respondenty filmového díla a jistá míra ostrážitosti povede k tomu, že se divák nenechá tak snadno indoktrinovat.

Tato práce je především snahou o reflexi aktuálních trendů historické látky ve filmu, a především jejich recepcce, přičemž jsem vycházel z autentických zkušeností a poznatků, tak jak studenti a studentky sledovanou problematiku nahlíželi, jak ji reflektovali. Zároveň bylo mým cílem nastínit směřování tohoto problematického vztahu: vytvářený obraz populární filmové tvorby – jeho recepcce mladým publikem. Pokud existuje přísloví: „Jste to, co jíte“, lehce bych jej poupravil pro potřeby tohoto tématu, a to: Jste to, co sledujete. To, že filmová tvorba a seznam toho, co sledujeme, utváří nás a naše reflektování světa kolem, řekl bych, je nepopíratelné. Mnou transformované přísloví bych však ještě doplnil, a to přesněji, že Jsme to, co sledujeme, ale záleží na tom, jak to sledujeme. Podle mého názoru totiž nevádí, pokud budeme sledovat pouze oddychové a nenáročné romantické komedie a bezduché televizní seriály. Podstatné je ale to, abychom na každé filmové a televizní dílo nahlíželi kriticky a vždy se pokusili alespoň částečně snímek analyzovat, na základě jednoduchých vzorců – např. v jakém prostředí snímek vzniká, kdo a proč jej natáčí, z čeho je snímek financován, jaký nosný narativ užívá, čím chce diváka oslovit, a jaké je jeho hlavní vyznění.³¹ Otevíral jsem práci otázkou, kterou v úvodu přednášek pokládám studentům, uzavřu tento text tedy tím, čím často přednášky končívám, a to výzvou studentům: „*Prosím vás, pokud si z tohoto kurzu máte odnést alespoň něco, tak vám doporučuji, abyste se nestávaly otroky krásného filmového průmyslu. Ano, nechte se okouzlit, vtáhnout do děje, ztotožněte se, ale pak si dejte od díla odstup a skutečně jej nahlédněte kriticky, pokuste se jej analyzovat a pořád se snažte odpovídat si na otázku Proč?, a to nejen u historických snímků, nýbrž obecně u čehokoliv, co právě sledujete.*“

³¹ V rovině odborné formuluje základní analytické body pro filmovou reprezentaci na základě díla R. Rosenstona např. PTÁČEK, Luboš. *Umění mezi alegorií a ideologií: proměna reprezentace historie v českém historickém filmu a televizním seriálu*. Praha: Casablanca, 2019. ISBN 978-80-87292-45-7. s. 20–21.

Seznam použité literatury:

BERGAN, Ronald. *...ismy. Jak chápat film*. Praha: Slovart, 2011. ISBN 978-80-7391-496-7.

BLAŽEK, Petr, KOPAL, Petr (ed.). *Film a dějiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-667-2.

BOORSTIN, Jon. *Tajemství filmové řeči: proč funguje americký film?*. Přeložil Jan SVĚŘÁK. Praha: Euromedia Group, 2019. Universum (Euromedia Group). ISBN 978-80-7617-619-5.

BREN, Paulína. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Šťastné zítřky (Academia). Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2322-3.

KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895-1945*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2016. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis. ISBN 978-80-7308-641-1.

KOKEŠ, Radomír D. *Rozbor filmu*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2015. ISBN 978-80-210-7756-0.

PTÁČEK, Luboš. *Umění mezi alegorií a ideologií: proměna reprezentace historie v českém historickém filmu a televizním seriálu*. Praha: Casablanca, 2019. ISBN 978-80-87292-45-7.

ŘEHOŘOVÁ, Irena. *Kulturní paměť a film: jak se měnil obraz poválečného odsunu v české filmové tvorbě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-268-5.

SZCZEPANIK, Petr, ed. *Nová filmová historie: antologie současného myšlení o dějinách kinematografie a audiovizuální kultury*. Praha: Herrmann, 2004. ISBN 80-239-4107-0

TAYLOR, Richard. *Filmová propaganda: Sovětské Rusko a nacistické Německo*. Přeložila Petruška ŠUSTROVÁ. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2534-0.

Seznam online zdrojů:

HistoryLab. Online. 2016. Dostupné z: <https://www.historylab.cz/>. [cit. 2024-01-15].

Odkazovaná filmová tvorba:

Asterix a Obelix (*Astérix et Obélix contre César*; 1999, r. Claude Zidi)

Gladiátor (*Gladiator*; 2000, r. Ridley Scott)

Hanebný pancharti (*Inglourious Basterds*, 2009, r. Quentin Tarantino)

Nespoutaný Django (*Django Unchained*, 2012, r. Quentin Tarantino)

Orel deváté legie (*The Eagle of the Ninth*; 2011, r. Kevin McDonald)

Osm hrozných (*The Hateful Eight*, 2015, r. Quentin Tarantino)

Pád Třetí říše (*Der Untergang*, 2004, r. Oliver Hirschbiegel)

Poslední legie (*The Last Legion*; 2007, r. Doug Lefler)

Tenkrát v Hollywoodu (*Once Upon a Time in Hollywood*, 2019, r. Quentin Tarantino)

Vyprávěj (TV seriál, 2009 – 2013, r. Biser Arichtev, Johana Steiger-Antošová, ad.)

Žena za pultem (TV seriál, 1977, r. Jaroslav Dudek)

O autorovi

Mgr. Martin Šimek působí na Fakultě humanitních studií UK v Praze v doktorském oboru Soudobé evropské kulturní dějiny, zároveň se zde věnuje výuce. Zabývá se především sledováním velmi dynamicky se rozvíjejícího mediálního obrazu ve vztahu k historické látce. Jeho hlavním tématem jsou česko-německé vztahy proměňující se v období moderních dějin a reflektované právě filmovou a televizní tvorbou.

E-mail: maaca.sim@gmail.com

Pokyny pro autory

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja@khi.zcu.cz, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajánem (emeritní profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editori děkují příspěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

Notes for Contributors

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorial revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants.

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History,
Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen,
Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420 377 636 603

Fax: +420 377 636 612

E-mail:

sohi@khi.zcu.cz;

moravkov@khi.zcu.cz;

mmaja@khi.zcu.cz

SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

<http://www.sohi.maweb.eu>

